

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
BİLİM TARİHİ ANABİLİM DALI
BİLİM TARİHİ PROGRAMI**

**OSMANLILAR'DA XIV.-XVIII. ASIRLARDA RİYÂZÎ İLİMLER
SAHASINDA TELİF EDİLEN MANZUM ESERLER VE SALİH B.
MEHMED'İN KİTÂB-I VERDİYYE'SİNİN TENKİTLİ NEŞİR,
İNCELEME VE MATEMATİKSEL DEĞERLENDİRMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SÜMEYYE ERYILMAZ

İSTANBUL, 2021

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
BİLİM TARİHİ ANABİLİM DALI
BİLİM TARİHİ PROGRAMI**

**OSMANLILAR'DA XIV.-XVIII. ASIRLARDA RİYÂZÎ İLİMLER
SAHASINDA TELİF EDİLEN MANZUM ESERLER VE SALİH B.
MEHMED'İN KİTÂB-I VERDİYYE'SİNİN TENKİTLİ NEŞİR,
İNCELEME VE MATEMATİKSEL DEĞERLENDİRMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**SÜMEYYE ERYILMAZ
(170141004)**

**Danışman
(Dr. Öğr. Üyesi ZEHRA BİLGİN)**

İSTANBUL, 2021

05/07/2021

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bilim Tarihi Anabilim Dalı'nda 170141004 numaralı Sümeyye ERYILMAZ'ın hazırladığı “İslam Medeniyetinde Riyazi İlimler Sahasında Telif Edilen Manzum Eserler: 1300-1800“ konulu Bilim Tarihi Tezli Yüksek Lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, 05/07/2021 Pazartesi günü saat 11:00'da yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** karar verilmiştir.

Düzeltilme verilmesi halinde:

Adı geçen öğrencinin Tez Savunma Sınavı .../.../20... tarihinde, saat ...:.. da yapılacaktır.

Tez Adı Değişikliği Yapılması Halinde: Tez adının “Osmanlılar'da XIV.-XVIII. Asırda Riyâzi İlimler Sahasında Telif Edilen Manzum Eserler ve Salih b. Mehmed'in Kitâb-ı Verdiyye'sinin Tenkitli Neşir, İnceleme ve Matematiksel Değerlendirilmesi” şeklinde değiştirilmesi uygundur.

Jüri Üyesi	Tarih	İmza
(Danışman) Dr. Öğr. Üyesi Zehra BİLGİN	05/07/2021	KABUL
Prof. Dr. Mustafa KAÇAR	05/07/2021	KABUL
Prof. Dr. İhsan FAZLIOĞLU	05/07/2021	KABUL
(İkinci Danışman) *	.../ .../20...	
*	.../ .../20...	

*2. Danışman varsa doldurulacak

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağılı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

SÜMEYYE ERYILMAZ

TEŐEKKÜR

Bu çalışmanın bu kadar kısa bir zamanda ortaya çıkması kıymetli tez danıőmanım Dr. Öğr. Üyesi Zehra Bilgin'in desteği olmadan mümkün olmazdı. Kendisi bir tez danıőmanının yapması gerekenin çok ötesinde gayret gösterdi. Kendisine Őukran ve minnetlerimi arz ederim. Tez savunma jürisinde bulunarak değerli öneri ve eleőtirileri ile yol gösteren Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu hocama özellikle minnettarım; kendisine çok teőekkür ediyorum. Kıymetli bölüm başkanımız Prof. Dr. Mustafa Kaçar ve Dr. Öğr. Üyesi Sami Arslan hocalarım da ne zaman müracaat etsem ellerinden gelen yardımı esirgemediler. Hiç birinin hakkını ödeyemem. Ayrıca Şu kütüphanelerin yönetim ve personellerine müteőekkirim: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yazma Eserler Kurumu (TYEK) Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane, İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi. Aileme de bu zorlu süreçte bana müsamahalarından dolayı teőekkür ediyorum.

SÜMEYYE ERYILMAZ

**OSMANLILAR'DA XIV.-XVIII. ASIRLARDA RİYÂZÎ İLİMLER
SAHASINDA TELİF EDİLEN MANZUM ESERLER VE SALİH B.
MEHMED'İN KİTÂB-I VERDİYYE'SİNİN TENKİTLİ NEŞİR, İNCELEME
VE MATEMATİKSEL DEĞERLENDİRMESİ**

SÜMEYYE ERYILMAZ

ÖZET

Manzume, bilgiyi akılda tutmayı kolaylaştıran didaktik bir edebî tür olup Hint ve Yunan gibi kadim medeniyetlerde olduğu gibi İslam medeniyetinde de eğitim faaliyetlerinde kullanılmıştır. İslam ilmî geleneğinde tedris faaliyetlerinin yaygınlaştığı M. XIV.-XVIII. asırlarda diğer ilim dallarında olduğu gibi hesap, cebir, hendese, astronomi ve müzik bilimlerini içine alan riyâzî ilimler sahasında da manzum türdeki eserlerin aktif ve yaygın biçimde kullanıldığı, aynı zamanda bu eserler üzerine hacimli bir şerh literatürü bina edildiği bilinmektedir. Öyle ki pek çok riyâziyyât alimi matematik tahsilinin başlangıcından itibaren bir veya daha çok manzumeyi ezberlemiş, yahut hocasından ders olarak şerhini okumuştur. Kimisi de mensur riyaziyyat eserleri kadar manzumelerin istinsahına da önem vermiştir. Bunlara dair simâ kayıtları mevcut olduğu gibi bu tür bilgiler bazen tabakat türü kitaplarda da zikredilmiş; bu durum İslam bilim tarihi araştırmacılarının gözünden kaçmamıştır. Geçtiğimiz yıllarda Celal Şevki tarafından Arapça bilim tarihi literatürüne aklî ilimlerde telif edilmiş Arapça manzumeleri tanıtan bir çalışma kazandırılmıştır. Türkçe literatürde ise böyle bir bibliyografya mevcut olmadığı gibi Osmanlı alimlerinin riyaziyyat sahasındaki manzum eserlerinin de yeterince tanınmadığı görülmektedir.

Bu tez çalışmasının ilk amacı M. 1300-1800 yılları arasında Osmanlı medeniyetinde riyazî ilimlere dair manzum eserlerin bir bibliyografyasını hazırlamaktır. Şevki'nin eserinde ele alınmayan Türkçe ve Farsça eserler İslam medeniyetinde ilmî faaliyetlerin nabzının attığı ve hisabi ekollerin bulunduğu İstanbul ve Anadolu coğrafyasındaki kütüphanelerde tespit edilerek çalışmaya dahil edilecektir. İkinci olarak hedeflenen şey ise nazmın riyâzî ilimlerin tedrisinde ne

denli raġbet edilen bir edebî tür olduğunun temsili olarak değerlendirdiğimiz cebir manzumelerine dair incelemede bulunmaktir. Bu amaçla Salih b. Mehmed (1207/1793'de sağ) tarafından telif edilmiş *Kitâb-ı Verdiyye Tercüme-i Cebir ve Muâbele-i Bahâiyye* adlı manzumenin nüshaları tanıtılacak; eserin Latin harfli tenkitli neşri verilecek; son olarak da eserde altı temel cebir denkleminin anlatıldığı 'Zikr-i şeş Mes'ele-i Cebriyye' bölümünün günümüz Türkçesine aktarılmış metni verilerek anlatılan denklemlerin matematiksel değerlendirmesi yapılacaktır. Böylece riyazî ilimlerde manzum eserler konusunda literatüre zgn katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Riyâzî ilimlerde manzumeler, Hisab, Cebir, Hendese, İlm-i felek (İlm-i hey'et), el-Verdiyye

**DIDACTIC POEMS IN QUADRIVIUM SCIENCES IN OTTOMAN
CIVILIZATION DURING XIV.-XVIII. CENTURIES AND CRITICAL
EDITION, EVALUATION AND MATHEMATICAL ANALYSIS OF
KITÂB-E WARDIYYA**

SÜMEYYE ERYILMAZ

ABSTRACT

Didactic poems facilitate keeping knowledge in mind due to its elements of meter and rhyme, and they have been used in educational activities in Islamic civilization as well as in ancient civilizations such as Indian and Greek. Throughout XIV.-XVIII. centuries when the education activities became widespread in the Islamic scientific tradition, in the field of quadrivium sciences -which includes arithmetics, algebra, geometry, astronomy, and music- works in verse were used effectively and widely as in other branches of learning. Also an abundant commentary and annotation literature was built upon these works. In so much that many scholars who have specialized in the mathematical sciences have memorized one or more poems since the beginning of their quadrivium education, or read its commentary, personally or in a class from their teacher. There are recitation records about them, and such information is sometimes included in the mu‘jam/fahrasa of scholars in which names of their teachers and the works they studied were mentioned. This situation has also been partially detected by researchers in the history of science in Islamic civilization. Besides, it’s not a rare chance to find a manuscript copied by one of prominent mathematicians.

Recently Jalal Shawki introduced a study that introduces a bibliography of Arabic poems in Islamic history of science. In the Turkish literature, however, there

is no such bibliography, and obviously the poetic works of Ottoman mathematicians and astronomers in the field of quadrivium are not known well if not at all.

The first purpose of this thesis is to prepare a bibliography of the works in verse on the mathematical sciences which are available in manuscript libraries. So that, Turkish and Persian works written and copied between the years 1300-1800 AD will also be included in the bibliography of mathematical poems since they were not covered in Shawki's study. Secondly, the aim is to examine the algebraic verses, which we consider as the most representative of how popular works in verse were along teaching activities of mathematical sciences. For this purpose, copies of Salih b. Mahmad's (alive in 1207/1793) poem titled *Kitâb-e Wardiyya Tarjama-e Jabr wa Muqâbala-e Bahâ'iyya* will be introduced; and critical edition of the work in Latin letters will be written. Finally, the text of the section in which six basic algebraic equations are explained, will be translated into contemporary Turkish and the mathematical examination of the equations described in this section will be provided. Thus, it is aimed to make an original contribution to the literature on poetic works in the quadrivium sciences.

Key words: Mathematics, Islamic civilization, Didactic poems, Algebra, Geometry, Astronomy, al-Wardiyya

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında 1300-1800 yılları arasında İslam medeniyeti içerisinde telif, istinsah ve tedris faaliyetlerine medar olmuş manzum riyâzî eserler üzerine çalışılmış; birincil kaynak olarak el yazmalarına, ikincil kaynak olarak İslam coğrafyalarında riyâzî ilimlerin tedrisine dair eserlere başvurulmuştur.

Manzume vezin ve kafiye unsurlarını haiz olması sebebiyle bilgilerin ezberlenmesini kolaylaştırır. Hisâbî işlem gerektiren ilimlerde istenen çözüme ulaşmak için önce kaideleri iyice bellemek gerekir ki herhangi bir problemde kolaylıkla çözüm yolu uygulanabilsin. Dolayısıyla aritmetik, cebir, geometri, astronomi ve rasad aletlerinin kullanımı gibi hesap denklemleri/formüllerini temel alan ilimlerde çok sayıda manzume yazılmış ve ezberlenmiştir. Riyâzî ilimlere dair manzumelerin bulunduğu nüshalarda talebelerin bir manzumeyi –genellikle şerhi ile beraber- hocasına okuduğunu yahut bir alimin manzumeyi şerh ettiği meclislere devam ettiğini gösteren simâ ve mukabele kayıtları mevcuttur. Benzer şekilde, bir manzumeyi ve şerhini hangi talebenin hangi hocadan okuduğunu kaydeden tabakat, mu'cem, fehrese türü eserlere rastlanmaktadır. Bu tarz kayıtlar manzume öğrenmenin kişisel ilgilerle sınırlı kalmadığını, nazmın eğitim-öğretimde kurumsal çapta kullanıldığını; aynı zamanda bu eğitimin önce manzumeyi ezberleyip sonra manasının inceliklerini öğrenmek gibi iki aşamayı haiz olduğunu gösterir. Böyle bir bağlamla karşılaşınca biz de çalışmamızda manzumelerin sadece ezberle eğitim metodunun ayrılmaz bir unsuru olmasının sebeplerine değinmekle kalmadık, manzumeleri aynı zamanda medreseler ve müderrislerle manzum eserlerin ilişkisi üzerinden de değerlendirdik.

Öte yandan nüshalara dair araştırmalarımız sonucu riyâziyyât sahasında nazmın en faal ve yaygın olduğu ilmin cebir olduğu ortaya çıkınca bir cebir manzumesine daha yakından bakmak istedik ve Salih b. Mehmed'in (1207/1793'de sağ) Hulâsat el-Hisâb'ın cebir bölümünü nazmen Türkçe'ye çevirdiği *Kitâb-ı*

Verdiyye Tercüme-i Cebr ve Muqâbele-i Bahâiyye adlı eserini incelemeye ve Hârizmî tarafından ortaya konulan altı temel cebir denklemini urcuze formunda nasıl anlattığını göstermeye niyet ettik. Osmanlı medreselerinde en çok okutulan üç riyâziyyât eserinden biri olan Bahâuddîn Âmilî'nin *Hulâsat el-Hisâb*'ının XIII-XVII. asırda nazma çevrilmesi dikkate değerdi. Çünkü bu eser aslen mensur bir metin olduğu halde hisâb alimleri tarafından zaten sıkça ezberlenmekteydi. *el-Hulâsa*'nın asıl metni böyle kolaylıkla ezberlenebilen bir eser iken Salih b. Mehmed *el-Hulâsa*'yı neden nazma dökmek istedi? İbnu'l-Yâsemîn (ö. 601/1204) ve İbnu'l-Hâim'in (ö. 815/1412) cebir manzumelerinin asırlarca teveccühe mazhar olmasının ardından bu defa *Hulâsat el-Hisâb* gibi bir temel aritmetik metnin sadece cebir ilmini anlatan kısmının nazma dökülmesi cebir tahsilinde talebelerin hala manzum metinlere yöneldiğini göstermekteydi. Diğer taraftan *Kitâb-ı Verdiyye* kendi asrında Osmanlı'nın matematik ve astronomi ilimlerinde öne çıkan alimlerinden Mustafa Sıdkı'nın medhine mazhar olmaktaydı. Ayrıca Mustafa Sıdkı eliyle istinsah edilmiş başka riyâziyyât manzumelerine de rastladık. Bu yönüyle *Verdiyye* tercümesi örneği riyâzî ilimlerde, özellikle cebir öğreniminde, manzum eserlere verilen ehemmiyetin hiçbir asırda azalmadığına delalet etmekteydi. İşte *Kitâb-ı Verdiyye*'nin literatürde yerini almasını istememizin bir nedeni de cebir öğrenimindeki sürekliliği yansıtması olmuştur.

İslam bilim tarihinde manzumeler her dönemde bu şekilde ilgiye mazhar olmuşken Türkçe literatürde bir riyâziyyât manzumeleri bibliyografyasının mevcut olmaması büyük bir eksiklikti. Manzumeler riyâzî ilimlere dair diğer kaynaklarda dağınık halde bulunmaktaydı. Celal Şevki tarafından aklî ilimlerde Arapça manzumeleri tanıtan bir eser hazırlanmıştı. Fakat Türkçe'de böyle bir çalışma henüz yapılmamıştı. İşbu tez çalışması ile M. 1300-1800 yılları arasında İslam medeniyetinde riyâzî ilimlere dair telif edilmiş manzum eserler bibliyografyasının literatüre kazandırılmasını da amaçladık.

Hem el yazmalarında hem de İslam coğrafyalarında riyâzî ilimlerin tedrisine dair eserlerde ve el yazması eser kataloglarında zaman zaman eserin biçimi (manzum/mensur) belirtilmediği yahut eser adı ve biçimi gibi künye bilgileri yanlış kaydedilebildiği için mezkur kaynaklarla görüntüsüne erişilebilen yazmaların

karşılaştırmalı okumasını yapmak icap etti. Bu şekilde bir çapraz okumanın neticesinde a) kaynaklarda birbiriyle çelişen ifadeleri ve hataları tespit edip tashih yapabilme imkanı doğdu; b) manzum eserler üzerinden eğitim-öğretimin riyâzî ilimlere dair konuları öğrenmede sağladığı avantajlar görüldü; c) riyâzî ilimlerin tedrisâtındaki aşama ve yöntemler kısmen açıklandı ve d) yukarıda işaret edilen kaynaklarda dağınık olarak bulunan Arapça, Farsça ve Türkçe riyaziyyat manzumeleri derlenip kapsamlı bir Türkçe bibliyografya oluşturularak İslam bilim tarihinin riyâzî ilimlere dair manzumeler vechesine ışık tutuldu.

Şüphesiz İslam medeniyetinin 1300-1800 zaman diliminde ürettiği riyaziyyat manzumeleri bu çalışmadakilerle sınırlı değildir. Günümüze ulaşmamış daha nice nüshalar bulunabilir; ulaşanların bilgileri henüz gün yüzüne çıkmamış olabilir. Bu nedenle medeniyetimizin riyâzî manzumeler geleneğinin bu çalışmada derlenen iki yüz otuz altı manzume ve şerhlerinden ibaret olmadığını hatırd tutmak; tedrisât faaliyetlerine ışık tutabilecek farklı kaynakları da incelemek elzemdir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vii
ÖNSÖZ.....	ix
KISALTMALAR.....	xiv
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	6
1. RİYÂZÎ İLİMLERİN TEDRİSİNDE MANZÛMELERİN YERİ.....	6
1.1. CEBİR MANZÛMELERİ.....	8
1.2. EL-URCÛZE EL-YÂSEMÎNİYYE ÜZERİNE (1300-1800).....	12
İKİNCİ BÖLÜM.....	13
2. YÖNTEM.....	13
2.1. TERİMLER.....	14
2.2. KAYNAKLAR VE METODOLOJİYE DAİR.....	17
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	20
3. RİYÂZÎ İLİMLER SAHASINDA TELİF EDİLMİŞ MANZÛMELER BİBLİYOGRAFYASI: M. 1300-1800.....	20
3.1. 1300-1800 YILLARI ARASINDA TELİF EDİLMİŞ GENEL HİSAB MANZUMELERİ.....	20
3.2. 1300-1800 YILLARI ARASINDA TELİF EDİLMİŞ CEBİR MANZUMELERİ.....	47
3.3. 1300-1800 YILLARI ARASINDA TELİF EDİLMİŞ HENDESE MANZUMELERİ.....	52

3.4. 1300-1800 YILLARI ARASINDA TELİF EDİLMİŞ MÜSİKİ MANZUMELERİ.....	56
3.5. 1300-1800 YILLARI ARASINDA TELİF EDİLMİŞ İLM-İ FELEK MANZUMELERİ.....	65
3.6. 1300-1800 YILLARI ARASINDA RASAD ALETLERİNE DAİR TELİF EDİLMİŞ MANZUMELER.....	119
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	140
4. CEBİR İLMİ SAHASINDA XII/XVIII. ASIRDA NAZMA ÇEKİLMİŞ BİR ESER: TERCÜME-İ VERDİYYE HİSÂB-I CEVHERİYYE.....	140
4.1. KİTÂB-I VERDİYYE NÜSHALARININ TANITIMI.....	141
4.2. TERCÜME-İ VERDİYYE HİSÂB-I CEVHERİYYE (METNİN TENKİTLİ NEŞRİ).....	145
4.3. TERCÜME-İ VERDİYYE HİSÂB-I CEVHERİYYE'DE ALTI CEBİR DENKLEMİ.....	180
4.3.1. Eserin Cebir Bölümünün Günümüz Türkçesi ile İfadesi.....	180
4.3.2. Eserin Cebir Bölümünün Matematiksel Değerlendirmesi.....	185
SONUÇ.....	194
KAYNAKÇA.....	197
EKLER.....	202

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen madde
b.a.	Eserin bütününe atıf
bkz.	Bakınız
bkz.: aş.	Eserin kendi içinde aşağıya atıf
bkz.: yuk.	Eserin kendi içinde yukarıya atıf
C.	Cilt
ev.	Çeviren
ed. veya haz.	Editör/yayına hazırlayan
H.	Hicrî
karş.	Karşılaştırmız
M.	Mîlâdî
OALT	Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi
OMLT	Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi
OMULT	Osmanlı Mûsiki Literatürü Tarihi
ö.	Ölüm senesi
s.	Sayfa/sayfalar
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TDVİA	TDV İslam Ansiklopedisi
thk.	Tahkik eden
t.y.	Basım tarihi yok
v.d.	Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler
y.y.	Basım yeri yok

GİRİŞ

Tez çalışmamızın konusu riyâzî ilimler sahasında M. 1300-1800 seneleri arasında İslam coğrafyasında telif edilmiş olan manzum eserlerdir. İslam bilim tarihi klasik döneminden itibaren ilimler tasnifinde “nazarî ilimlerin orta kısmında yer alan ve aritmetik (ilm-i aded), geometri (ilm-i hendese), astronomi (ilm-i felek) ve mûsikiyi ihtiva eden” matematik ilimler riyâzî ilimler olarak kabul edilmiştir.¹ İlk bakışta manzumelerin matematikle bir ilgisi olmadığı, edebiyat sahasında ele alınması gerektiği zannedilebilir. Fakat bu düşünceyle pek de paralel olmayarak nazım riyâzî ilimlerin tedrisinde yaygın olarak kullanılagelmiştir. Bu derece yaygın olmasının sebebi de edebî bir neşveden yahut ilgiden ziyade nazmın didaktik boyutuyla alakalıdır.

Türk ve Fars edebiyatlarında hemen hemen şiirle eş anlamlı olarak kullanılmakta olan nazım bir edebî türdür. Bununla beraber riyâzî ilimler söz konusu olduğunda en çok manzum ürün verilen dil Arapça olduğu ve güzel Türkçemizde de kullanılan *şiir*, *nazım*, *manzum*, *manzume* gibi terimler Arapça’dan geldiği için öncelikle şiir ve nazım arasındaki farkı Arapça kökenlerine dikkat çekerek vurgulamak elzemdir. Nitekim nazım ve manzume tabirlerini Durmuş’un ifade ettiği gibi “... his ve hayal boyutu olmayıp yalnız vezin ve kafiye unsurlarını taşıyan didaktik şiir türü” şeklinde tanımlamak mümkünse de manası “seziş, hissediş, sezgiye dayanan bilgi; duygu ve heyecandan kaynaklanan uyumlu, ölçülü ve âhenkli söz” yahut “engin his, hayal ve ilham ürünü olup sanatkârane biçimde söylenmiş vezinli-kafiyeli söz” olarak verilen şiirin eş anlamlısı yahut alt türü olamayacağı

¹ Rüşdî Râşid, “Matematik”, TDV İslâm Ansiklopedisi: Ankara 2003, C. XXIX.
<<https://islamansiklopedisi.org.tr/matematik>>.

açıktır.² Zira ‘hissediş, sezış’ manasındaki شعر kökünden gelen *şiiir* aksine nazımda ölçü ve ahenk unsuru mevcut olsa da nazım his ve hayal unsurlarından mücerret olup ekseriyetle didaktik amaçla kullanımı yaygındır. Yazım türü olarak nazımın bilim tarihi açısından önemi de bu didaktik boyutundadır. Gaye didaktik olduğu için nazımda *şiiir*deki gibi teşbih, mecaz, istiare, kinaye, cinas, tevriye gibi söz sanatlarından ziyade vezin ve kafiye kullanımı mühimdir. Bu nedenle uygulama sahasına geçmeden önce kaideleri ezberleyip iyice bellemenin ehemmiyet arz ettiği riyaziyyat sahasında yaygın olarak manzum eserlere başvurulmuştur. Zira bilgiyi ahenkli kelime öbeklerine ayırıp belirli bir ölçüde ifade etmenin ezberi kolaylaştırdığı herkesçe malumdur. Bu manada Mehmet Kanar’ın Fars edebiyatı hakkındaki şu tesbiti çalışmamıza konu olan Arapça, Farsça ve Türkçe manzum riyâzî eserlerin tamamına uygun düşmekte ve *şiiir* ile nazımın farkını açıkça ifade etmektedir: “... *şiiir* nazımın temelini oluşturmakla beraber fen, matematik, felsefe vb. bilim dallarında manzum şekilde kaleme alınmış birçok Farsça eserin *şiiir* kabul edilmesi mümkün değildir. *Şiiir*de anlam ve mazmun, nazımda ise vezin önemlidir.”³ Yukarıda serd edilen bilgilere istinaden sözlük manası ‘dizmek, sıralamak, ipe inci dizmek’ anlamlarına gelen nazm (نظم) kelimesinden gelen *manzume* ‘vezin, kafiye, redif, kelime ve ses tekrarları gibi sözde ahenk ve uyumu sağlayan unsurları barındıran, çoğunlukla ezberlenmesi ve/veya öğrenimi kolaylaştırması amacıyla telif edilmiş edebî tür’ olarak kabul edilebilir.

Arap edebiyatının en eski iki nazım çeşidi kasid ve recezdır. Bunlar arasından recez her beytinin iki şatırı (mısrası) kendi içinde kafiyeli ve bir beytin yarısı kadar kısalıkta olan beyit şekilleriyle söylendiğinden nazmı kolay bir vezin biçimi olarak uzun manzum eserler yazılırken kafiye bulma kolaylığı sağlar.⁴ Özellikle I./VII. asırdan itibaren recez bahrinde nazmedilen dâhilî bir plana sahip bulunan uzun -ve

² İsmail Durmuş, “*Şiiir*”, TDV İslâm Ansiklopedisi: İstanbul 2010, C. XXXIX (1/5).

<<https://islamansiklopedisi.org.tr/siir>>.

³ Mehmet Kanar, , “*Şiiir*”, TDV İslâm Ansiklopedisi: İstanbul 2010, C. XXXIX (3/5).

<<https://islamansiklopedisi.org.tr/siir>>.

⁴ Recez bahrini ezberi kolay olduğu için kullandıklarını müellifler bunu manzumelerinin dibacelerinde çokça vurgulamışlardır. Buna bir örnek vermek gerekirse Abdulaziz el-Miknâsî’ye ait *Nuzhet el-Elbâb* adlı eser zikredilebilir; İbnu’l-Bennâ’nın *el-Telhîş* adlı eserini *Nuzhet el-Elbâb* adıyla nazma döken Miknâsî urcuzesinin dibacesinde hıfzı kolay olduğu için recez veznini kullanmayı tercih ettiğini söylemektedir. Bkz.: aş. (‘1300-1800 Yılları Arasında Telif Edilmiş Hisab Manzumeleri’ bölümü, no. 15).

ekseriyetle didaktik karakterdeki- manzumelere urcûze, böyle şiirler nazmeden şaire de râciz (reccâz) denilmiştir. Abbâsîler devrinin başlarından itibaren ilmî faaliyetlerin gelişimine paralel olarak bilimsel konuların anlatıldığı çok sayıda urcuzeler nazmedilmeye başlanmış ve Memlûkler ile Osmanlı dönemlerinde olduğu gibi Mağrib-Endülûs coğrafyalarında da ilmî faaliyetlerde bu manzumeler yaygın olarak kullanılmıştır.⁵

Nazmın nesirden daha zor bir telif türü olduğu malumdur. Bahâuddin Âmilî'nin Osmanlı medreselerinde en çok okutulan eserlerden olan *Hulâsat el-Hisâb*'ını *Kitâb-ı Verdiyye Tercüme-i Cebr ve Mukâbele-i Bahâiyye* adıyla nazma çekip Türkçe'ye aktaran Sâlih b. Muhammed de bunu eserinde "Nazmla tercüme olduğu 'asîr / Hâcet olmaz ki olunsun tahrîr" beytiyle dile getirmiştir.⁶ Aynı şekilde Ümmüveled-zâde (ö. 860/1455) de şerhini Fatih Sultan Mehmed'e ithaf ettiği astronomi eseri *el-Kasîde el-Ğarrâ' fî Harekât el-Semâvât Turrâ'*da nazımla telifin güçlüğünü vurgulayarak eserini okuyanlardan eğer metinde kusurlu bir yer görürlerse bu zorluğa binaen müsamaha ile karşılamalarını ve hataları tashih etmelerini rica etmektedir.⁷

Peki zor olmasına rağmen riyazî ilimlerde neden bunca manzum eser telif edilmiştir? M. 1300-1800 yılları arasında riyâzî ilimler üzerine yazılmış yüzlerce manzume mevcuttur. Bu çalışmada bu yüzlerce eser arasından sadece hisâbî karakterde olanlara yer verildiği halde⁸ ilgili dönemde Arapça, Farsça, ve Türkçe dillerinde telif ve tercüme türünde toplam iki yüz otuz altı manzume tespit edilip derlenmiştir. İslam medeniyetinde riyâzî ilimlerin tedrisinde manzumeler neden bu kadar sıklıkla tercih edilmiş, bazı mensur eserler niçin nazma dökülmek istenmiştir? Çalışmamız çerçevesinde gördük ki nazma bu teveccühün en az iki sebebi mevcuttur. Biri manzum eserlerin ezberinin kolay oluşu, diğeri ise –yine bu ilk sebeple bağlantılı olarak- talebelerin hocalarından belli bir konu yahut ilim üzerine manzume

⁵ İ. Durmuş, *A.g.m.*

⁶ Bkz.: aş.

⁷ Bkz.: Nuruosmaniye 2940.

⁸ İlm-i nucûm (astroloji), vefk ilmi (sihirli kareler; sihirli sayılar) gibi ilimler bazı alimlerce riyazî ilimlerden sayılsa da hem bu tez çalışmasının kapsamını aşacağı hem de hisâbî karakterinin zayıf kalması sebebiyle çalışmamıza dahil edilmemiştir. Ansiklopedik eserlerde ve ferâiz eserlerinin hesap bölümlerinde hesap konuları kısmen işlense de bu tür kitapların da tamamı yahut tamamına yakını hisâbî karakterde olmadığı gerekçesi ile çalışmamıza dahil edilmemiştir.

telif etmesini talep etmeleridir. Bu sebeplere manzum riyâzî eserleri derlediğimiz bibliyografyadaki eserlerin sebab-i telif yahut dibace bölümlerinde müellifleri tarafından “ezberi kolay olduğu için nazımla yazdım”⁹ yahut “mübtedilere âsân¹⁰ olsun diye telif ettim” ya da “bazı kıymetli talebelerimin isteği üzerine yazdım” gibi ifadelerle işaret edilmiştir. Bunun yanında belirtmek gerekir ki, M. VIII-XVII. asırlarda İslam medeniyetinde riyâzî ilimlerin tedrisatı faaliyetlerini inceleyen Sonja Brentjes’e göre zaman zaman hocasının eserini nazma dökmeye heveslenen talebeler de çıkmıştır.¹¹

Nâzımın eserini manzum formda telif ederken ezberini kolaylaştırma maksadı göttüğünü eserin sebab-i telif bölümünde görebildiğimiz gibi, manzumelerin istinsahına dair birtakım karinelere baktığımızda eseri istinsah eden ilim taliplerinin de aynı şekilde ezberleme maksadıyla manzumeyi kaydettikleri sonucuna varmak mümkündür. Mesela İbnu’l-Mağribî’nin hisâb-ı hevâîye¹² dair *Levh el-Hifz* urcuvesini istinsah eden Durrî Mustafa Efendi eserin önce memzuc şerhini sonra baştan sona manzumeyi istinsah etmiştir. Manzum metni bu şekilde şerhinden sonra müstakil olarak ayrıca yazması eseri ezberleme kasdında olduğunu ihsas ettirmektedir.¹³

Esasen nazımın sadece telifinde değil nazım dilinin girift yapısından dolayı metnin anlaşılmasında da zorlukla karşılaşıldığı durumlara sıkça rastlanmaktadır. Abdolvâcid el-Kutâhî (ö. 838/1435), talebesi Şah Muhammed Fenarî’nin ezberlemesi için kaleme aldığı *Meâlîm el-Evkât*’a yazdığı şerhin dibacesinde “nazımın kıraati dile kolay olsa da anlaşılması güçtür” diyerek bu duruma işaret etmiştir.¹⁴ Eğitim-öğretimde kullanılan manzum eserlerin hemen hemen tamamının şerh edilmesinin

⁹ Örnek olarak bkz.: Ali b. Zeynulabidin’in el-Uchûrî *Manzûme fi’l-Hisâb*, İbrahim b. Ahmed’in *Hesâb Risâlesi*, ve Abdulazîz Dîrînî’nin *Yevâkîf el-Mevâkîf* eserlerinin dibaceleri.

Ayrıca bkz.: Florian Sobieroj, *Variance in Arabic Manuscripts: Arabic Didactic Poems from the Eleventh to the Seventeenth Centuries - Analysis of Textual Variance and Its Control in the Manuscripts* (In: *Studies in Manuscript Cultures*, 5), De Gruyter 2016, s. 86.

¹⁰ Yani: “başlangıç seviyesindeki öğrencilere kolaylaştırmak için”.

¹¹ S. Brentjes, *Teaching the Mathematical Sciences in Islamic Societies Eighth Seventeenth Centuries*, Brepols, Turnhout: Belçika 2018, s. 226.

¹² Hisâb-ı Hevâî ve diğer hesap sistemlerine dair malumat için bkz.: M. Süveysî, “Hesap”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1998, C. XVII. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/hesap--matematik#3-hesab-i-hevai>>.

¹³ Bkz.: Manisa 5258/7 & Manisa 5258/6.

¹⁴ Bkz.: Hamidiye 874/1. (Tercüme tarafımıza aittir.)

sebebi budur.¹⁵ Sadece riyazî ilimlerde değil her türden ilmin tahsilinde talebenin manzum eseri ezberleyip sonra şerh literatürü üzerinden o eseri anlamaya çalışması, yahut bizzat bir hocadan o manzumenin şerhini okuması yaygın bir eğitim metodu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ali b. Vefâ'ya ait bir kasideyi şerh eden Muhammed b. Garsuddin bu duruma “Küçükken pek çok kasideler ezberledim, manalarındaki incelikleri ise büyüyünce anladım.” diyerek işaret etmektedir.¹⁶ Manzum riyazî eserleri derlediğimiz bibliyografyada pek çok eserin üzerine şerh yahut haşiye ya da talikat –hatta bazen bunlardan ikisi yahut üçünün birden- yazılması da tedrisat faaliyetlerinde manzumelerin bu şekilde iki kademeli bir yöntemle öğrenilmesinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

¹⁵ Florian Sobieroj Cezayir’de astronominin de öğretildiği bir tekkede müderrislerin çok sayıda didaktik metin telif ettiğini, hem manzum hem mensur eserler ürettiklerini, ve manzumeleri bir veya daha fazla şerh ile beraber okuttuklarını beyan etmektedir. Bkz.: F. Sobieroj, *A.g.e.*, s. 74-8. Tez çalışmamızın bibliyografyaya ayrılan bölümünde verilen manzumelerin şerhleri arasında kaynaklarda adı geçenleri ve nüshası bulunanlar belirtilecek ve şerh-haşiye-ta’lik türü eserler arasında manzum olanlar ayrı birer madde olarak gösterilecektir.

¹⁶ Tercüme tarafımıza aittir. Bkz.: Laleli 1832, s. 3a.

1. RİYÂZÎ İLİMLERİN TEDRİSİNDE MANZÜMELERİN YERİ

Brentjes eserinde bu sahadaki eğitim-öğretim faaliyetine medar olan eserleri anlatırken riyâzî ilimlerin tedrisinin şu alimlere ait eserler üzerinden işlendiğini tespit etmiştir: Batlamyus, Öklid, Birûnî, Sabit b. Kurra, İbn Sina, Ebu Sehl Kûhî, Ömer Hayyam, Abdurrahman Hâzinî, İbn Heysen, İbnu'l-Yasemîn, Esiruddin Ebherî, Abdulcebbar Hucendî, el-Şennî, Abdulcelil Siczî, Nasiruddin Tûsî, Mueyyuddin Urdî, Kutbuddin Şirâzî, Abdulali Bircendî, İbnu'l-Bennâ, Kutbuddin Şirazî, İbnu'l-Hâim, Muhammed Amulî, Kalasâdî, İbnu'l-Hassâr, Ali Kuşcu, Çağminî, İbnu'l-Mecdî, Gıyâsuddîn Kâşî, Uluğ Bey, Cemaluddin Mardinî, Sıbtu'l-Mardinî, Bahâuddin Âmilî, Nizamuddin Nisaburî, İbnu'l-Havvâm¹⁷, Ebu Ali Merrakuşî, Necmuddin Mısırî.¹⁸ Cevat İzgi ise *Osmanlı Medreselerinde İlim* eserinde yukarıdaki isimlere şu alimleri de eklemektedir: Kemaluddîn Fârisî, Kadı-zâde Rûmî, Hacı Atmacaoğlu, Nasuh Matrakî, Alaaddin Fenârî, Hamza Balı b. Arslan, Muhammed Vâfî, Sirâcuddîn Secâvendî, İbn Pîrî, Mîrim Çelebi, İbnu'l-Cemâl, Halil Yedikulevî, Hasan Cebertî, Osman Hanefî, İsmail Gelenbevî.¹⁹ Bunlar arasında medreselerde en çok istinsah edilen ve üzerinde en çok çalışılan hesap konulu eserler İbnu'l-Hâim, Ali Kuşcu, ve Bahâuddin Âmilî'ye aittir. Kuşcu'nun Arapça ve Farsça kaleme aldığı aritmetik ve astronomi risaleleri, İbnu'l-Hâim'in aritmetik ve cebir üzerine yazdığı hem manzum hem mensur eserler ile bunların şerhleri, ve Âmilî'nin *Hulâsat el-Hisâb*'ı ve üzerine yazılan şerhleri ile Çağminî ve Kadı-zâde'nin astronomi eserleri medreselerde okutulan riyaziyyat eserlerinin başında gelmektedir.²⁰ Brentjes de İzgi de çalışmalarında zikrettikleri eserler arasında manzum olanları her zaman

¹⁷ Brentjes İbnu'l-Havvâm'ın adını sehven 'İmaduddin Haddâm' olarak vermiştir. Bkz.: Brentjes, *A.g.e.*, s. 241 & 276.

¹⁸ S. Brentjes, *A.g.e.*, s. 77-87 & 223-262. (Brentjes kitabının 'Teaching Literature and Its Temporal Geographies' başlıklı sekizinci bölümünde zikri geçen alimlerin eserlerinin eğitim amaçlı kullanıldığını ifade etmektedir. Öte yandan tez çalışmamızın savunma oturumunda Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu tarafından belirtildiği üzere bu eserlerin tedrisatta kullanıldığına dair kesin deliller mevcut olmadığı için eserler hakkında 'ilim kamuoyunda mütedâvil' oldukları hükmü verilebilir ancak eğitim-öğretimde kullanıldıklarına dair genel bir yargıya varılamaz. Karş.: yuk. & Arslan, T. (2019). Teaching and Learning the Sciences in Islamicate Societies (800-1700) . *İslam Araştırmaları Dergisi* , (42) , 155-159 . DOI: 10.26570/isad.571965)

¹⁹ C. İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim: Riyazi İlimler 1*, İz: İstanbul 1997, b.a. (bkz.: s. 69-103, 166-175, 207-16, 252-3.)

²⁰ C. İzgi, *A.g.e.*, s. 166-175, 209-26, 252-3. & S. Brentjes, s. 239.

belirtmemektedir. Öte yandan Celal Şevki Arapça bilimsel manzumeler literatürünü ele aldığı *el-'Ulûmu'l-'Akliyye fi'l-Manzûmâti'l-Arabiyye* adlı eserinin riyazî ilimlere tahsis ettiği bölümlerinde çalıştığımız dönemi de kapsayacak şekilde riyaziyyât manzumelerinin Arapça telif edilmiş olanlarının pek çoğuna yer vermektedir.

İslam medeniyetinin tedris geleneğinde manzum eserlerin mektepten medreseye tüm eğitim kademelerinde çalışıldığı tespit edilmiştir.²¹ Fakat riyazî ilimler sözkonusu olduğunda manzumelerin ne yoğunlukta kullanıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Tez çalışmamız bu soruyu kısmen aydınlatsa da daha sarıh bir sonuca varmak ancak mu'cem/fehrese türündeki -alimlerin hocalarını ve onlardan okudukları eserleri kaydettikleri- fihristlerin manzum eserler boyutunun incelenmesiyle mümkün olabilir. Bibliyografyasını vereceğimiz manzumelerde rastladığımız kayıtlar bu eserlerin bazen medrese çatısı altında bazen de bireysel ilgilerle istinsah edildiğini göstermektedir. Bununla birlikte mektep gibi eğitim-öğretim hayatının başlangıç kademesinde daha ibtidâî seviyede riyaziyyat manzumelerinin kullanıldığına dair henüz bilgi bulunmamaktadır. Fakat bazı vakfiyelerde mekteplerdeki müderrislerin çocuklara diğer ilimlerle beraber matematik de öğretmesinin şart koşulması²² ve kimi bölgelerde okuma-yazma ve Kur'an öğretiminin yanında dört işlemin de mektep müfredatında yer alması²³ hesap gibi tedrisinde ve tahsilinde sıklıkla nazma başvurulmuş bir ilimde bunun teoride mümkün olduğuna delalet etmektedir.²⁴

İzgi'nin ifadesine göre Osmanlı medreselerinde Kuşçu'nun *Muhammediyye fi'l-Hisâb* ve Âmilî'nin *Hulâsat el-Hisâb* kitaplarından sonra en çok rağbet gören eserler arasında İbn el-Hâim'in (ö. 815/1412) *el-Mukni'* ve İbn el-Yâsemîn'in (ö. 601/1204) *el-Urcûze fi'l-Cebr ve'l-Mukâbele* eserleri gelmektedir.²⁵ İlki urcûze, ikincisi ise kasîde biçiminde nazmedilmiş bu eserlerin her ikisi de hesap ilminin cebir sahasındadır. Cebirin manzum dille nasıl anlatıldığına örnek olması açısından

²¹ F. Sobieroj, *A.g.e.*, s. 53.

²² F. Sobieroj, *A.g.e.*, s. 54.

²³ F. Sobieroj, *A.g.e.*, s. 58.

²⁴ Çalışmamız çerçevesinde mektep yaşında çocuklar için hazırlanmış riyaziyyat manzumelerine rastlamamış olsak da diğer ilim dallarında bazı manzumelerin sadece adı dahi çocuk yahut ergen yaşlardaki gençlerin öğrenimi için yazıldığını belli etmektedir: *Kırâat el-Sıbyân* ve *Urcûze el-Vildân* gibi. Bkz.: F. Sobieroj, *A.g.e.*, s. 59 & 61.

²⁵ C. İzgi, *A.g.e.*, s. 207-8.

inceleyeceğimiz *Kitâb-ı Tercüme-i Cebr ve Muqâbele-i Bahâiyye (Kitâb el-Verdiyye)* de aynı şekilde bir cebir manzumesidir. *Verdiyye* yukarıda bahsi geçen Âmilî'nin on babdan müteşekkil *Hulâsat el-Hisâb*'ının cebri işleyen sekizinci babının manzum tercümesidir. Eserin sebab-i telif bölümünde nâzım *Hulâsat el-Hisâb*'ı Hamîdî Efendi'den okuduğunu, daha sonra 'bazı ihvân'ın talebi üzerine eseri kendisinin de talebelere okuttuğunu beyan etmektedir. Belirtmek gerekir ki *Hulâsat el-Hisâb*'ın orijinal mensur metni de pedagojik amaçla yazılmış olduğundan veciz bir dille kaleme alınmıştır; kitabın adı olan 'Hulâsa' da buna işaret etmektedir. Fazlıoğlu'nun ifadesine göre eserin bu özelliği "onun anlaşılmasını zorlaştırmışsa da ezberlenmesini kolaylaştırmıştır."²⁶

İslam medeniyetinde ezberin eğitim-öğretim metodu olarak kullanıldığı bilinmektedir. Cebir ilminin tahsilinde ise diğer ilimlere nazaran manzumelerin kullanımının ne derece yaygın olduğu yukarıda işaret edilen rağbetten anlaşılmaktadır. Buna ilaveten İbn el-Hâim ve İbn el-Yâsemîn'in manzumelerine dair aşağıda verilecek ayrıntılı bilgiler cebir tedrisinde manzum eserlere ne denli yaygın şekilde müracaat edildiğini gösterecektir. Cebir problemlerinde kullanılacak denklemlerin ve kuralların ezberlenmesi problem çözümü için şart olduğundan tedris faaliyetlerinde tercihen ezberi kolay olan manzum türde metinlerin kullanıldığı sonucuna varmak mümkündür. Nazma cebir ilminde bu derece ehemmiyet verilmesine binaen manzum riyazî eserlerin bibliyografyasına geçmeden önce cebir sahasındaki manzumelere ve İbnü'l-Yâsemîn'in (ö. 601/1204) çalıştığımız dönemden bir asır öncesinde telif ettiği *el-Urcûze el-Yâsemîniyye*'sine dair bahis açmak elzem görülmüştür. Zira bu urcuze M. 1300-1800 arasında cebir ilminde en çok rağbet edilen ve tedrisatta en yaygın kullanılan eserlerden olmuştur.

1.1. CEBİR MANZÜMELERİ

²⁶ İ. Fazlıoğlu, "Hulâsatül-Hisâb", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1998, C. XIIX.
<<https://islamansiklopedisi.org.tr/hulasatul-hisab>>.

Osmanlı ilim çevrelerinde cebir sahasında en mütedavil eserlerden ikisi manzum formdadır: İbnu'l-Yâsemîn'in (ö. 601/1204) *el-Urcûze el-Yâsemîniyye*'si ile İbnu'l-Hâim'in (ö. 815/1412) *el-Muḫni' fi'l-Cebr ve'l-Muḫâbele*'si. İbnu'l-Yâsemîn'in urcuzesi çalışmamıza konu olan dönemin dışında kalmakla birlikte eserin istinsahı M. 1300-1800 seneleri arasına tarihlenen çok sayıda nüshası ve şerh/talîk/haşiyeleri günümüze ulaşmıştır. Bu nedenle ilgili dönemde telif edilen cebir manzumelerinin bibliyografyasından önce *el-Urcûze el-Yâsemîniyye*'nin istinsahı faaliyetlerine örnek olmak üzere birkaç nüshası zikredilerek eser üzerine bina edilen hacimli şerh/talîk/haşiye literatürüne dair nüshalara da örnekler verilecektir. İbnu'l-Hâim'in eseri ise M. 1300-1800 tarih aralığında telif edilmiş manzumeler arasında yer aldığı için derlediğimiz riyaziyyat manzumeleri bibliyografyası içerisinde çalışmamızın ilgili bölümünde bilgi verilecektir.²⁷

el-Urcûze el-Yâsemîniyye üzerine 1300-1800 arasında şerh/talîk/haşiye telif eden alimler arasında; İbn Kunfuz (ö. 810/1407), İbnu'l-Hâim (ö. 815/1412), İbnu'l-İrâkî (ö. 826/1423), Ebu'l-Hasen el-Kalesâdî (ö. 891/1486), Sıbtu'l-Mârdînî (ö. 912/1506), İbn Cemal el-Ensârî (1072/1662), Hüseyin el-Mahallî el-Ezherî (1170/1756), Şemsuddin Muhammed el-Hıfînî (1181/1767), Ahmed b. Muhammed el-Sucâ'î (ö. 1197/1783), ve Ahmed el-Huleyfi (ö. 1209/1794) olduğu bilinmektedir.

Osmanlı ilim çevrelerinde cebir ilmi tedrisinde İbnu'l-Yâsemîn'in urcuzesi ve İbnu'l-Hâim'in kasidesinin en az mensur metinler kadar, hatta belki daha yaygın olarak okutulduğu anlaşılmaktadır. Bunlar üzerine bina edilen literatürün zenginliği, her iki eserin hem müstakil olarak hem de mezkur literatür içerisinde defalarca istinsahı, istinsah tarihlerinin ve mekanlarının çokluğu-çeşitliliği, nüshalarında rastlanan kayıtların Osmanlı alim/müderrislerine ait olması buna delildir.

Bu tespite tez çalışmamız esnasında karşılaştığımız nüshalardaki bazı kayıtlar üzerinden ulaşmak mümkündür²⁸; mesela *el-Urcûze el-Yâsemîniyye* ve İbnu'l-

²⁷ İbnu'l-Haim'in *el-Muḫni' fi'l-cebr ve'l-mukabele* adlı kasidesi ve manzumeye kendi yazdığı şerhi olan *el-Mumti'* hakkında ayrıntılı değerlendirme için ayrıca bkz.: E. Baga, "İslâm Matematik Tarihinde Hisâbî Cebir Geleneği ve IX./XV. Asırdaki Zirvesi: İbnü'l-Hâim'in el-Mümti' Adlı Eseri", *Nazariyat-Journal for The History of Islamic Philosophy and Sciences*, 2017, C. 3, s. 69-126.

²⁸ M. 1300-1800 arasına tekabül ettiği için İbnu'l-Hâim'in *el-Muḫni'* sine dair istinsah kayıtları örneklerine aşağıda detaylı bibliyografyada yer verilecektir. Burada İbnu'l-Yâsemîn'in eserine ve şerhlerine dair misallerle iktifa edilecektir.

Hâim'in eser üzerine şerhi X/XVI. asırda İstanbul Rüstem Paşa Medresesi'nde istinsah edilmiştir.²⁹ Esad Efendi koleksiyonunda mecmua türünde bazı nüshalar da medrese müfredatına dahil olan diğer eserlerin yanında İbnu'l-Yâsemîn ve İbnu'l-Hâim'in manzumelerini de havidir; kendini müderris olarak tanıtan Muhammed adında bir müstensih'in kaleminden çıkan 3673 numarada kayıtlı mecmua bunlardan biridir³⁰. Çalışmamızın Giriş bölümünde İzgi'nin medrese müfredatına dair çıkardığı tablodan bahsedilirken medreselerde hesap alanında ihtisas için okunan/ezberlenen eserler arasında manzumelerin de olduğuna değinilmişti. Bu eğitim metodunun birkaç müşahhas örneğine bakılabilir. Mesela İzgi'nin *el-Kevâkibu's-Sâire*'den aktardığı kadarıyla Ahmed b. İbrahim el-Halebî et-Tabib (ö. 971/1563) tahsili sırasında *el-Urcûze el-Yâsemîniyye*'yi ezberlemiştir.³¹ İbnu'n-Nakîb³² künyesiyle meşhur olan Ahmed el-Halebî İstanbul ve Kahire gibi ilim merkezlerinde tıbbî ve riyazî ilimleri tahsil için uzun yıllar geçirmiş; riyaziyyat sahasında *Tezkirat el-Kitâb fî 'İlm el-Hisâb, Risâle fî'l-Hey'e, Ma'rifet el-Kıble bi'l-Mukantarât, Kitâb fî 'İlm el-Zâyirce, Risâle fî'l-'Amel bi'l-Rub' el-Muceyyeb* gibi eserler kaleme almış çok yönlü bir alimdir. Yine İzgi tarafından *Târîhu İslâhi'l-Ezher*'den nakledilen bilgiye göre ise İbnu'l-Hâim'in *el-Yâsemîniyye*'ye yazdığı şerh XII/XVIII. asırda da Kahire gibi canlı bir ilim merkezinde okutulmaya devam etmekteydi. Ebu'l-Hasen Ali el-Cilavî'nin Takıyyuddin Ahmed b. İzzuddin'den³³, Hasan el-Cebertî'nin ise Molla Miskin Ali el-Akdî'den *el-Yâsemîniyye*'yi şerhi ile okuduklarını da İzgi'den öğreniyoruz.³⁴ Aynı şerhin 1208 Rabiulahir'de başladığı istinsahı faaliyetini 1209 Şaban'ında (M. 1795) tamamlayan -Şam kadılığı ve Tarsus müftülüğü vazifelerinde bulunduğu yazdığı nüshanın zahriyesinde kaydedilmiş olan- Mehmed Emin b. Osman istinsahını

²⁹ İbnu'l-Hâim'in şerhi: Zeytinoğlu 305/6 [106-117. varaklar arasında]. *el-Yâsemîniyye*: Zeytinoğlu 305/8 [152-4. varaklar arasında].

³⁰ Bkz.: Esad Efendi 3673, (müstensih için: s. 222b).

³¹ Necmuddin el-Gazzi'den aktaran: C. İzgi, *Osmanlı Medreselerinde Aritmetik ve Cebir Eğitimi ve Okutulan Kitaplar*, Osmanlı Bilimi Araştırmaları (1995), s. 148; <<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/13360>>.

³² İbnu'n-Nakîb'in ismi bazı kaynaklarda 'Halil b. Ahmed el-Halebî (ö. 971/1563)' şeklinde yer almaktadır. Kendisi tahsili sırasında yalnızca *el-Yâsemîniyye*'yi değil nahiv ilminde İbn Mâlik'in *Elfiyye*'si ile İbn Hâcib'in *el-Kâfiye*'si, feraiz ilminde *el-Rahbiyye* gibi eserleri de hıfzetmiştir. Bkz.: Terâcim 'Abr el-Târîh; <<https://tarajm.com/people/53548>> (erişim: 15.05.2021).

³³ İzgi, Esad Efendi 1134/2 sayfasında 72. varığı referans göstermektedir; fakat eser 71b sayfasında bitmektedir, nüshada 72. varak kayıptır. Bkz.: *A.g.e.*, s. 148.

³⁴ Abdülmü'nin el-Müteâl es-Sa'idî'den aktaran: C. İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, C. 1. (Riyazi ilimler), iz: İstanbul, 1997, s. 240.

‘Allah’ım kitabetine muvaffak kıldığın gibi dirasetine de muvaffak eyle.’ duasıyla bitirmektedir. Müstensihin elinden olan nüshanın derkenar notlarındaki şerh, tashih, haşiye mahiyetindeki notların pek çoğunun İbrahim el-Halebî, Mustafa Sıdkı, Muhammed el-Kürdî gibi alimlere atfedilmiş olması müstensihin duası ile birlikte değerlendirildiğinde sadece bu şerhin cebir tedrisinde kullanıldığını göstermekle kalmadığı, aynı zamanda bu tedris faaliyetinde hangi alimlerin müderris rolünü üstlendiğine de ışık tuttuğu görülür.³⁵

Sıbtu’l-Mârdîni’nin *el-Lum’a el-Mârdîniyye* olarak bilinen *el-Yâsemîniyye* şerhinin 891 tarihinde Muhammed b. Abdulvehhab tarafından istinsah edilen nüshasına baktığımızda müellif hattı ile kıraat ve icazet kaydı mevcut olduğu görülür.³⁶ Müstensihin eseri musannife okuduğunu ve kendisinden *el-Lum’a*’yı okutmak için icazet aldığını ifade eden bu kayıt ile yukarıda bahsi geçen kayıtlar, ve eserin dünya kütüphanelerinde mevcut yüz küsur nüshası bulunduğu gerçeği bu urcuzenin cebir öğretiminde son derece yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir³⁷. *el-Lum’a*’nın bahsi geçen 891 tarihli nüshasından başka istinsah tarihi bulunan nüshalarından 883, 1032, 1111 tarihli³⁸ nüshaları eserin asırlar boyunca okutulmaya devam ettiğine işaret etmektedir.

Osmanlı hesap geleneğinin temelindeki ekollerden Endülüs-Mağrib kolundan gelen İbnu’l-Yâsemîn ve Mısır-Şam kolundan gelen İbnu’l-Hâim onlarca eser telif edip sayısız talebe yetiştirmişlerdir.³⁹ Biri doğu diğeri batı İslam coğrafyasında neşet etmiş bu iki alim tarafından kaleme alınan her iki manzume de öyle yaygın kullanılmış ve üzerlerine öyle zengin bir literatür bina edilmiştir ki manzumeleri sadece doğdukları topraklarda değil Memlük, Mağrib, Anadolu, İran, ve Hindistan coğrafyalarında asırlarca okutulmuştur.⁴⁰ M. 1300-1800 arasında sadece bu iki manzume ve şerh/talik/haşiyeleri üzerine bu güne kadar tesbit edilebilmiş yüzlerce

³⁵ İlgili nüsha için bkz.: Yazma Bağışlar, 727.

³⁶ Mezkur kayıt Laleli 3752/6 numaralı nüshada 83b sayfasındadır.

³⁷ Eserin yüz yedi nüshası için bkz.: Şevki, *el-‘Ulûm el-‘Aklıyye fi’l-Manzûmât el-‘Arabiyye*, Kuveyt: 1990, s. 238-47 (Not: Şevki tarafından tesbit edilen nüshalara bu bölümde tarihli olarak verdiğimiz Millî Kütüphane ve TYEK’na bağlı kütüphanelerdeki nüshalar dahil değildir).

³⁸ Sırasıyla: Samsun 418/1 [Kahire’de istinsah edilmiştir.], Yazma Bağışlar 740/2, Laleli 2738/1.

³⁹ İ. Fazlıoğlu, “Cebir”, TDV İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ, <<https://islamansiklopedisi.org.tr/cebir>>.

⁴⁰ S. Brentjes, *Teaching the Mathematical Sciences in Islamic Societies (800-1700)*, Turnhout: Brepols, 2018. s. 81-3.

nüsha olmalıdır. Tez çalışmamız çerçevesinde dünya genelinde tüm İslam el yazmaları kataloglarını taramak mümkün olmadığı için T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yazma Eserler Kurumu'na (TYEK) bağlı kütüphaneler ve yurt dışındaki erişime açık online uluslararası kataloglarda bulunan yazmalardan örnekler verilecektir. Bu örnekler üzerinden Osmanlı'da cebir tahsilinde manzumelerin ne derece rağbet edilen eserler olduğunu görmek mümkündür.

1.2. EL-URCÛZE EL-YÂSEMÎNİYYE ÜZERİNE (1300-1800)

M. 1300-1800 arasında istinsah edildiğini tespit edebildiğimiz *el-Urcûze el-Yâsemîniyye* nüshalarından bazıları şunlardır: Ayasofya 2761/2 [783 tarihli], Ragıp Paşa 1458/18 [867 tarihli], Ayasofya 2727/5 [874 tarihli], Şeyhulislam Esad Efendi 183/4 [883 tarihli], Zeytinoğlu 305/8 [985-6/1577-8 civarında]⁴¹, Esad Efendi 3673/10 [959 tarihli], Hacı Selim Ağa 732M/5 [H. X. asır sonları], Ayasofya 4827/4 [H. X. asır], Esad Efendi 3785/18 [1115 civarında], Bayazıt (Amasya) 1761/11 [1116 tarihli].

el-Urcûze el-Yâsemîniyye ilgili dönemde İbn Kunfuz olarak tanınan Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Hasen b. Alî el-Kustantînî (ö. 810/1407) tarafından *Mebâdi' el-Sâlikîn fî Şerhi Recez İbn Yâsemîn*⁴² adıyla; İbnu'l-Hâim (ö. 815/1412) olarak tanınan Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. İmâd el-Karâfi el-Mısri (ö. 815/1412) tarafından *el-Durr el-Semîn fî Şerh 'Urcûzet İbni'l-Yâsemîn*⁴³ adıyla; İbnu'l-İrâkî olarak tanınan Ebû Zur'a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdirrahîm b. el-Hüseyn el-Kürdî el-Mihrânî (ö. 826/1423) tarafından *el-Mu'in 'alâ Fehm Urcûzet İbni'l-Yâsemîn*⁴⁴ adıyla; Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî el-Kureşî el-

⁴¹ Eser mecmuada 106-117. varaklarda olup mecmua 985-6/1577-8 civarına tarihlenmektedir.

⁴² Ş. Özen, "İbn Kunfuz", TDV İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ, <<https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-kunfuz>>.

⁴³ Nüshalarından birkaçı: Fazıl Ahmed Paşa 947 [923 tarihli], Şehid Ali Paşa 2706/3 [868 tarihli], Laleli 2738/2 [1159 tarihli], Mehmed Nuri Efendi 150 [1200 tarihli], Vahid Paşa 1180, Yazma Bağışlar 727 [1209 tarihli], Selimiye Yazmalar 246/3, Laleli 2134/2, Hafid Efendi 215/2, Umumi (Bayazıt) B4520/1, Ortahisar (Nevşehir) 47/2.

⁴⁴ C. İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, C. 1. (Riyazi İlimler), İz: İstanbul, 1997, s. 239.

Kalesâdî (ö. 891/1486) tarafından *Tuhfet el-Nâşi'in 'alâ 'Urcûzet İbni'l-Yâsemîn*⁴⁵ adıyla; Sıbtu'l-Mârdînî olarak tanınan Bedrüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el- Kahirî (ö. 907/1501) tarafından önce *et-Tuhfe el-Mârdîniyye fî Şerh el-Yâsemîniyye*, ardından *el-Lum 'at el-Mârdîniyye fî Şerh el-Yâsemîniyye*⁴⁶ adlarıyla iki defa; İbn Cemal olarak tanınan Ali b. Ebibekr el-Mekkî el-Ensârî (ö. 1072/1662) tarafından *Şerh el-'Urcûzet el-Yâsemîniyye*⁴⁷ adıyla; Huseyn b. Muhammed el-Mahallî el-Ezherî (ö. 1170/1756)⁴⁸ tarafından yine aynı isimle; Ahmed b. Muhammed el-Sucâ'î el-Ezherî (ö. 1197/1783) tarafından *Feth Zevi el-Şifât el-Seniyye bi-Şerh Metn el-Yâsemîniyye*⁴⁹ adıyla; Ahmed b. Yunus el-Huleyfi el-Şafîî (ö. 1209/1794) tarafından *Ṭa'likât 'ale'l-Urcûzet el-Yâsemîniyye*⁵⁰ adıyla şerh edilmiştir.

2. YÖNTEM

Çalışmamızda *nazım* ve *manzume* ile kast edilenin ne olduğu yukarıda açıklandığına göre manzumelerle ve yazma eser kültürü ile alakalı bahsi geçecek terimlerin kısaca tanımlarını 'Terimler' başlığı altında vermek söz konusu çalışmanın terminolojisine dair çerçeveyi belirlemek adına elzem görülmüştür. Zira söz konusu döneme ait manzumeler günümüze ulaşan el yazması nüshaları üzerinden

⁴⁵ Eserin tesbit edilen nüshaları M. 1800'den sonraya tekabül etmektedir. 849 senesinde telif edilen şerhin 1300-1800 tarihlerinde istinsah edilmiş nüshasına henüz rastlamadık. Karş.: Şevki, s. 235-7.

⁴⁶ OMLT'nde sadece bu şerh üzerine Şemsuddin Muhammed b. Salim el-Hıfîn el-Şafîî'nin (ö. 1181/1767) kaleme aldığı 1167 tarihli *Fevâid 'Avâid Cebriyye 'alâ Şerh el-Yâsemîniyye* adlı haşiyenin dahi yirmi sekiz nüshası verilmektedir. Bkz.: OMLT, s. 210-2. Mardinî'nin *el-Tuhfe* ve *el-Lum'a* eserlerinin yer aldığı nüshalardan birkaçı ise şu numaralarda kayıtlıdır: Esad Efendi 3673/12, Laleli 2738/1, Ortahisar (Nevşehir) 47/3, Samsun 418/1, Ayasofya 2752/1, Laleli 3752/7, Şehid Ali Paşa 2883/2, Yazma Bağışlar 740/2.

⁴⁷ Nüshası: Musul 246/350/4. Bkz.: OMLT, s. 143-4. Şevki müellifin künyesini İbn Cemâ'a olarak vermektedir (s. 232).

⁴⁸ Şevki müellifin *el-Yâsemîniyye* şerhine ait nüshanın Library of Hartford Seminary Foundation kurumunda bulunduğunu bildirmektedir. Kuruma ait online katalogta ise *el-Yâsemîniyye* şerhi bulunamamıştır. Karş.: Şevki, s. 255.

⁴⁹ Nüshası: Riyaza (Dar el-Kutub) 181 (10). Bkz.: Şevki, 254.

⁵⁰ Nüshası: Halim (Ezheriyye) 34581 (9). Bkz.: Şevki, 254.

çalışılmıştır. Birinci bölümde öncelikle kullanılan terminoloji, ardından da çalışmanın yöntemi açıklanıp ikinci bölümde manzum riyâzî eserler bibliyografyası verilerek bu eserler arasından Sâlih b. Muhammed'in Osmanlı Türkçesi ile kaleme aldığı cebir manzumesi *Kitâb-ı Verdiyye Tercüme-i Cebr ve Mukâbele-i Bahâiyye* incelenecektir.

2.1. TERİMLER

Beyit: Arap nazım sisteminde en küçük nazım birimi.⁵¹

Cedvel: Yazma eserin her sayfasında metni içine alan çerçeveye denir.⁵²

Elfiyye: Öğrenimi kolaylaştırma kasdıyla recez bahrinde yazılmış bin civarı yahut daha fazla beyitten müteşekkil urcuzelerdir.⁵³

Ferâğ kaydı / ketebe kaydı: Müstensihler tarafından yazma eserlerin genellikle sonuna konulan ve metnin istinsahının bittiğini belirten kayıt.⁵⁴

⁵¹ Nihad M. Çetin, "Beyit", TDV İslâm Ansiklopedisi: İstanbul 1992, C. VI.
<<https://islamansiklopedisi.org.tr/beyit>>.

⁵² Orhan Bilgin, "Yazma", TDV İslâm Ansiklopedisi: İstanbul 2013, C. IVIII.
<<https://islamansiklopedisi.org.tr/yazma>>.

⁵³ A. Turan, "Elfiyye", TDV İslâm Ansiklopedisi: İstanbul 1995, C. XII.
<<https://islamansiklopedisi.org.tr/elphiyye>>.

⁵⁴ *Tetimme* de denir. Bilgin: "ferâğ kayıtları için "daha çok "kad vekaa'l-ferâğ" ibaresiyle başladığından bu adı almıştır. Aynı zamanda "istinsah kaydı" denilen bu satırlara bazan "ketebehû" ifadesiyle başlamasından dolayı "ketebe kaydı" adı da verilir. ... "Bazı müellifler eserlerinin mukaddimesinde, bazıları da sonunda telif veya tebyizle (eseri müsveddeden temize çekme) ilgili bilgi verirler; dikkat edilmesi gereken husus bu bilgilerin ferâğ kaydı ile karıştırılmamasıdır." ifadelerini kullanarak duruma açıklık getirmeye çalışmıştır. Fakat esasen 'kitabet'in tamamlandığını ifade eden 'ferâğ' ifadesine telif kayıtlarında da aynı yahut benzer şekilde rastlanmaktadır. Bu durumda ferâğ kaydını 'istinsah kaydı' olarak nitelemek müellif nüshasının tespitinde -çalışmamızda açıklık getirmeye çalıştığımız- zaman zaman yapılan hatalara yol açabilmektedir. Telif kaydı olarak düşülen ferâğ ifadesinin müellif nüshasında düşülen ferâğ (bu durumda telif) kaydı mı yahut bu telif kaydının müstensih tarafından kopya edilmiş hali mi yahut sadece o nüshaya ait istinsah kaydı mı olduğu inceleme gerektirmektedir. Ayrıca bkz.: "Ferâğ kaydı, çoğunlukla istinsah işinin kimin tarafından yapıldığına ve hangi yıl, ay, gün veya gecede, saat kaçta bitirildiğine dair kısa bilgiler verir. Nâdiren de olsa bitiş tarihi (ay, gün, saat vb.) istinsaha başlanan vakitle (ibtidâ) denk düşerse bu ilginç durumu belirtmek üzere yukarıda zikredilen ibare "kad vekaa'l-ibtidâ ve'l-ferâğ" şeklinde de yazılabilir."

Fevâid kaydı: Yazma eserlerin başında ve sonunda yer alan boş sayfalara eserin sahibi veya okuyucu tarafından yazılan notlar ve ibarelerdir.⁵⁵

Kasîde: Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında çok kullanılan eski ve uzun, ‘aa, ba, ca, da ...’ kafiye düzeniyle tertip edilmiş bir nazım formu.⁵⁶

Kıraat ve/veya simâ kaydı: İstinsah edilmiş bir eserin müellifinin veya onun icâzet vererek yetkili kıldığı bir hocanın önünde muhtelif zamanlarda baştan sona okunduğuna dair kayıt.⁵⁷

Lugaz: Sanatlı bir dille bir nesnenin özellikleri verilip adının bulunması kasdıyla genellikle manzume biçiminde yöneltilen soru.⁵⁸

Mecmua: İçerisinde birden fazla eseri bulunduran nüsha.

Minhuvât: Metinde kapalı kalan ifadelerin derkenara düşülen yine müellife ait açıklaması; bu açıklamanın müellife aidiyetini ifade etmek üzere altına ‘minhu’ yazıldığı için bu şekilde adlandırılmıştır.

(Orhan Bilgin, “Ferâğ kaydı”, TDV İslâm Ansiklopedisi: İstanbul 2012, C. XII.

<<https://islamansiklopedisi.org.tr/ferag-kaydi>>.)

Ayrıca bkz.: “Ferâğ kaydı. Buna “ketebe kaydı” da denir. Bu kayıt eserin metni dışında müstensih tarafından ilâve edilmiştir, bu sebeple “istinsah kaydı” adıyla da bilinir. Zira her ikisi de yazılışın tamamlandığını belirten müstensihin yazdığı kısımdır. Bu kayıtlar yazmaların yaşını tayinde en güvenilir ibarelerdir. Ancak bazı durumlarda bu kayıtlardan da şüphe etmek gerekir. Çünkü birtakım müstensihler istinsaha esas aldıkları yazmanın ferâğ kaydını yazdıktan sonra kendi adlarını zikretmeyebilir. Böylece sonradan yazılan eser aslından daha eski tarihlere aitmiş gibi görünebilir. ... Ketebe kaydını belirten “ketebehû” yerine “nemekahû, harrerehû, rakamehû, sevvedehû, meşşekahû, nesehahû, satarehû, kalledehû” gibi ibareler de kullanılmıştır.” (O. Bilgin, *A.g.m.*)

⁵⁵ “Bu kayıtlar eser sahibinin şahsı ve ailesiyle ilgili olabileceği gibi ilâç ve yemek tarifleri gibi bilgiler de içerebilir. Bu kayıtlar arasında doğum, ölüm, tayin ve azille ilgili olanlarına da rastlanabilir.” (O. Bilgin, *A.g.m.*)

⁵⁶ Hüseyin Elmalı, “Kaside”, TDV İslâm Ansiklopedisi: İstanbul 2001, C. XXIV.

<<https://islamansiklopedisi.org.tr/kaside>>.

⁵⁷ Bu kıraat esnasında hoca dinlediği kısımlarda hatalar varsa düzeltir, yoksa sükût ederek doğru okunduğunu onaylar, gereken yerlerde açıklama yapar ve genellikle eserin sonunda öğrencinin nüshasına kendi el yazısıyla, genelde metindeki farklı karakterdeki bir hatla, kıraat kaydı denilen şu mahiyette bir ibareyi yazardı: “Fülân b. fülân eserin tamamını -veya bir kısmını- bana okudu, ben de fülân b. fülân bunu tashih ettim ve kendisine rivayet hakkını verdim”. Bkz.: Tefik R. Topuzoğlu, “Kıraat ve sema kaydı”, TDV İslâm Ansiklopedisi: İstanbul 2002, C. XXV.

<<https://islamansiklopedisi.org.tr/muellif/tevfik-rustu-topuzoglu>>. (Hamiş: doğrusu ‘sema kaydı’ değil; ‘simâ’ kaydı şeklindedir.)

⁵⁸ İ. Durmuş, “Lugaz”, TDV İslâm Ansiklopedisi: İstanbul 2003, C. XXVII.

<<https://islamansiklopedisi.org.tr/lugaz#2-turk-edebiyati>>.

Mukabele kaydı: Bir yazmanın istinsaha esas olan nüshasından başka bir veya birden çok nüsha ile karşılaştırıldığına dair kayıt; “Belega mukābeleten, belega’l-ırāzu, belega mukābeleten ve tashîhan, belegati’l-mukābele, kûbile (kûbilet), kûbile ve suhhiha (kûbilet ve suhhihat), ûriza, ârazahû, kâbelehû, belega’l-arzu” gibi ibarelerle belirtilir.⁵⁹

Mütalaa ve tashih kaydı: Yazmaların genellikle baş taraftaki boş sayfalardan birine eseri okuyan kişinin koyduğu kayıtlardır.⁶⁰

Müstensih: Kitap kopya eden kimse.⁶¹

Reddâde: Yazma eserlerde birbirini takip eden sayfaları göstermek için sayfa altlarına konulan kelimelere verilen ad.⁶²

Sebeb-i te’lif / sebeb-i nazm: Nazımın eseri telifteki maksadını bildirdiği ve genellikle daha önce yazılmış aynı veya yakın konudaki eserleri ve müelliflerini andığı bölüm.⁶³

Şatır: Bir beytin iki mısrasından her biri.⁶⁴

Tebyûz: Eserin temize çekilmesi işlemi.

⁵⁹ “Mukabele kaydı, bir yazma eserin sonundaki ketebe veya istinsah kaydının hâşiyesinde bazan tashih kaydıyla birlikte yer alır. ... Bu şekilde eseri karşılaştıran kâtip, yazmanın en sonuna çok defa mukabele işinin bittiğini belirten kısa bir cümle ile birlikte bazan tarih eklerdi.” Hüseyin Yazıcı, “Mukabele kaydı”, TDV İslâm Ansiklopedisi: İstanbul 2006, C. XXXII. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/mukabele-kaydi>>.

⁶⁰ “Bazı durumlarda bu kişi konunun uzmanıdır ve gördüğü eksikleri ya da yanlışları düzeltir. Böylece eseri okuyan uzman kişinin mütalaaları ve tashihleri metnin doğruluğu için bir belge niteliği kazanır.” Bkz.: O. Bilgin, “Yazma”, TDV İslâm Ansiklopedisi: İstanbul 2013, C. IVIII. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/yazma>>.

⁶¹ O. Bilgin, A.g.m. Ayrıca bkz.: “Kitap kopya ederek geçimini sağlayan kimselere nessâh/hattat deniliyordu. Özellikle Osmanlılar’da bununla aynı kökten gelen “müstensih” kelimesi literatüre girmiştir. ... Yazma eserlerin her nüshası aynı kişi tarafından istinsah edilse bile müstakil bir hüviyet taşır. İstinsahın zamanı, malzemesi, yeri ve müstensihî değıştikçe nüshalar arasındaki farklar da değışir.” (Aynı yerde)

⁶² İsmail Erünsal, “Reddâde”, TDV İslâm Ansiklopedisi: İstanbul 2007, C. XXXIV. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/reddade>>. Varakların sırasını tespiti yarayan bu kelimeler “müşir, çoban, reddâde, rakabe” vb. adlarla da anılır. Bkz.: O. Bilgin, “Yazma”, <<https://islamansiklopedisi.org.tr/yazma>>.

⁶³ Bu bölüm eserin mukaddimesinden sonra gelebilir; yahut müellif mukaddimedinde bu bilgilerden bir yahut birkaçına işaret etmekle yetinebilir. Bilgin’in “Sebeb-i te’lifin herhangi bir yerinde müellif telif kaydını da yazar ve tarih koyar.” Tespiti ise genel-geçer bir hüküm olmamakla beraber çalışmamıza konulan manzumelerin de bazısında gözlemlenmektedir. Bkz.: Aynı yerde: O. Bilgin, “Yazma”, <<https://islamansiklopedisi.org.tr/yazma>>.

⁶⁴ Nihad M. Çetin, “Beyit”, TDV İslâm Ansiklopedisi: İstanbul 1992, C. VI. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/beyit>>.

Temellük/Tesâhüb kayıtları: Yazma veya basma eserlerin herhangi bir yerinde kime ait olduğunu belirten kayıtlardır.⁶⁵

Urcûze: Aruz bahirlerinden recez formunda ve ‘aa, bb, cc, dd, ...’ kafiye düzeniyle yazılan didaktik manzume.⁶⁶

Unvan sayfası: Eserin adı ile telifi ve rivayetine dair bilgilerin yazıldığı sayfa; genelde zahriye (1a) sayfasında bulunur.⁶⁷

Varak: Yaprak.⁶⁸

Vikaye varağı: Eserin metni ile cilt kapağı arasına başta ve sonda yerleştirilen bir veya birkaç boş yaprak.⁶⁹ (Yan kağıt da denir.)

Yazma: Elle yazılarak ortaya konan her çeşit kitap, risâle, murakka‘, mektup, levha ve belgelerin ortak adı.⁷⁰

Zahriye: Yazma kitaplarda genellikle temellük kaydının tezhipli olarak yer aldığı, esas metnin başladığı giriş sayfasının arka yüzü.

2.2. KAYNAKLAR VE METODOLOJİYE DAİR

Tez çalışması çerçevesinde öncelikle T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yazma Eserler Kurumu’na (TYEK) ve T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı altındaki Milli Kütüphane’ye bağlı yurt genelindeki tüm kütüphanelerin online erişime açık

⁶⁵ O. Bilgin, “Yazma”, <<https://islamansiklopedisi.org.tr/yazma>>.

⁶⁶ Tefvik R. Topuzoğlu, “Recez”, TDV İslâm Ansiklopedisi: İstanbul 2007, C. XXXIV. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/recez>>.

⁶⁷ A. Gacek, *Arapça Elyazmaları İçin Rehber* (trc.: Ali Benli – M.Cüneyt Kaya), Klasik : İstanbul, 2017, s. 340.

⁶⁸ “Eski yazma eserlerde yapraklar forma halinde tertip edilir ve her forma 10 varaktan (20 sayfa) meydana gelirdi.” (O. Bilgin, “Yazma”, <<https://islamansiklopedisi.org.tr/yazma>>.)

⁶⁹ “Genellikle formaların kâğıdından farklı ve biraz daha kalın olan bu yapraklara “vikâye varağı” denir. Vikâye yaprakları numaralanmaz, daha sonra çeşitli notlar ve kayıtlar için kullanılır.” Bkz.: O. Bilgin, *A.g.m.* (Not: Vikaye varakları günümüzde Roma rakamları numaralandırılmaktadır.)

⁷⁰ “İslâm dünyasında “yazma, el yazması, mahtût” (genellikle çoğul şekli “mahtûtât”), “dest-nüvîs, hatt-ı destî” gibi kelime ve terkiplerle belirtilen yazma eser Batı dillerinde Latince “manuscript” (çoğulunun kısaltması MSS) kelimesiyle ifade edilir.” Bkz.: O. Bilgin, *A.g.m.*

katalogları taranarak riyazî ilimler sahasında telif edilmiş manzum eserlerden hisâbî karakter arz edenler tespit edilmiş ve dijital görüntüleri üzerinden incelenmiştir. Bu araştırmanın akabinde ‘Önsöz’ ve ‘Riyâzî İlimlerin Tedrisinde Manzûmelerin Yeri’ bölümlerinde işaret edilen kaynakların tamamında adı geçen eserlere TYEK yahut Milli Kütüphane bünyesinde mevcut olmasa bile erişmek teşebbüsünde bulunulmuş, ekseriyetle üniversite kütüphanesi kataloglarından yahut uluslararası online kataloglar üzerinden erişilebilenlerin nüsha bilgisi incelemesi yapılmıştır. Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı Arşivi (Topkapı Sarayı Yazma ve Matbu Eserler Koleksiyonu) bünyesindeki eserler ise başvurumuzun “devam eden devir teslim, eser sayım ve fotoğraflama çalışmaları sebebiyle eserler üzerinde inceleme yapılamamaktadır.” gerekçesiyle geri çevirilmesi sonucu ancak ikincil kaynaklarda ulaşılan bilgiler derlenerek değerlendirilebilmiştir. Aşağıda işaret edilen ikincil literatür de yazma kaynaklar gibi taranarak karşılaştırmalı olarak çalışılmıştır.

Daha önce belirtildiği gibi Brentjes de İzgi de İslam coğrafyasında riyazî ilimler tedrisinde kullanılan eserleri kapsayan çalışmalarında eser ve müellif bilgisi verseler de zaman zaman eserin türünün manzum olduğunu belirtmeden geçmişlerdir. Şevki ise *el-Ulûm el-Akliyye fi'l-Manzûmât el-'Arabiyye* eserinde sadece Arapça telif edilmiş manzumelerin bilgilerine yer verse de çalışmamız süresince ortaya çıkardığımız nüshaların çoğundan bîhaber görünmektedir. Ayrıca Farsça ve Türkçe manzumeler tabiatıyla Şevki'nin eserinin kapsamı dışında kalmaktadır. Şevki'nin çalışmasında zikredilen sebeplerden dolayı mevcut olmayan birtakım eser ve nüsha bilgilerine ise Rosenfeld ve İhsanoğlu tarafından hazırlanan *Mathematicians Astronomers, and Other Scholars of Islamic Civilisation and Their Works (7th - 19th c.)* eseri ile ulaşmak mümkündür.

Bunlar haricinde Osmanlı döneminde hesap sahasında telif edilen eserlerin derlendiği Ekmeleddin İhsanoğlu v.d. tarafından hazırlanan *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi (OMLT)* ve –yine İhsanoğlu başkanlığında bir ekip tarafından hazırlanmış olan- astronomi ilimleri sahasında telif edilen eserlerin derlendiği *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi (OALT)* eserlerinde de riyaziyyât konulu eserlerin künye bilgisiyle beraber manzum olanların bilgisi verilmiştir.

Ne var ki yukarıda zikredilen kaynaklarda pek çok çelişki ve hatalara rastlanmaktadır. Çalışmamızda yer verilen eserlerin ve nüsha bilgilerinin bir kısmına ise bugüne kadarki literatürde rastlamak mümkün olmamıştır. Bu tür eser ve nüsha bilgileri kaynak gösterilmediği için diğerlerinden ayırt edilebilecektir. Zikri geçen kaynaklarda yahut umuma açık online yazma eser kataloglarında yer verilmiş olan nüsha bilgilerinin kaynakları dipnotlarda gösterilmiş olup tüm bu sayılan kaynaklar karşılaştırmalı olarak incelenerek literatürdeki ihtilaflar giderilmeye çalışılmıştır. Bu tespitlere de bibliyografyanın okunmasını kolaylaştırmak maksadıyla dipnotlarda işaret edilmiştir.

Nüshalar koleksiyon adı ve demirbaş numaraları ile gösterilmiş; nüsha bilgilerinden ulaşılabildiği kadarıyla eser adı, müellif, eserin konusu, istinsah tarihi, medrese çatısı altında istinsah edildiyse yahut riyaziyyat alimlerinden bir kimsenin kaydı mevcut ise özellikle belirtilmiştir. Farklı kütüphanelerde aynı koleksiyon adına rastlanabildiği için karışıklığa mahal vermemek adına gereken yerlerde kütüphanenin bulunduğu şehir adı parantez içinde belirtilmiştir. Kütüphane adlarını uzun olarak vermenin metni ağırlaştıracağı düşüncesiyle koleksiyon, kütüphane ve kütüphanenin bulunduğu şehrin adını ihtiva eden bir ‘Koleksiyon Bilgileri’ listesi hazırlanmıştır.

Riyâziyyât manzumelerinin bibliyografyası; ‘Genel Hisab Manzumeleri’⁷¹, ‘Cebir Manzumeleri’⁷², ‘Hendese Manzumeleri’⁷³, ‘Mûsikî Manzumeleri’⁷⁴, ‘İlm-i Felek Manzumeleri’⁷⁵, ‘Rasad Aletlerine Dair Manzumeler’⁷⁶ olmak üzere altı başlık altında derlenmiştir. Bibliyografya hazırlanırken M. 1300-1800 tarihleri arasında telif edilmiş manzumeler kronolojik olarak verilmiş, tarihi bilinmeyenler sona bırakılmıştır. Künye bilgileri ‘eser adı’, ‘müellifi’, ‘nüshaları’, ‘konusu’, ‘başı’, ‘sonu’, ‘şerh(ler)i’ ve zeyl(ler)i başlıkları altında verilen eserlerin manzum türde olan şerhleri ve zeyilleri müstakil birer madde olarak kabul edilmiştir.

⁷¹ İlgili dönemde hisâb ilminin tüm konularına yer veren 47 adet manzume tespit edilmiştir.

⁷² İlgili dönemde şerh/haşiyeleri hariç olmak üzere sadece cebir konularına hasredilmiş 5 adet manzume tespit edilmiştir.

⁷³ İlgili dönemde hendese ilmi üzerine yazılmış toplam 7 adet manzume tespit edilmiştir.

⁷⁴ İlgili dönemde mûsikî ilmi üzerine yazılmış toplam 13 adet manzume tespit edilmiştir.

⁷⁵ İlgili dönemde felek (/hey’et) ilmi üzerine yazılmış toplam 126 adet manzume tespit edilmiştir.

⁷⁶ İlgili dönemde rasad aletleri üzerine yazılmış toplam 38 adet manzume tespit edilmiştir.

3. RİYÂZÎ İLİMLER SAHASINDA TELİF EDİLMİŞ MANZÛMELER BİBLİYOGRAFYASI: M. 1300-1800

3.1. 1300-1800 YILLARI ARASINDA TELİF EDİLMİŞ GENEL HİSAB MANZUMELERİ

1)

Eser adı: el-Kesr fî ‘İlm el-Hisâb

Müellifi: Ebubekr Muhammed b. Muhammed b. İdrîs el-Ğallûsî el-Ğudâ‘î (ö.
707/1307)

Nüshası: Rabat 2445 [85a-86a arasındadır.]

Başı:

77 حمد الاله به نسترشد الذكر ا \ وشكر آلائه نهدي به الفكر

2)

Eser adı: Urcûze fi'l-Ğisâb ve'l-Misâĥa [telifi: 790'dan önce]

Müellifi: Şihâbuddîn Ahmed b. Muhyiddin Yahya eş-Şâfi‘î el-Damîrî

Nüshası: Ahmediyye (Haleb) 1252

Başı:

الحمد لله الذي يعلم ما \ في الارض من شئى وما فوق السماء

Sonu:

⁷⁷ Şevki, A.g.e., s. 265.

علم الحساب الأصل وهو النافع \ وفضله بين الانام ذابح

فابدأ به ثم استعن بالمنعم \ معلم الانسان ما لم يعلم⁷⁸

3)

Eser adı: Urcûze ‘alâ Telhîş İbn el-Bennâ’

Müellifi: İbn Merzûk el-Ḥafîd, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Tilimsânî (ö. 842)⁷⁹

4)

Eser adı: el-Bâḥa fî ‘İlmey el-Ḥisâb ve’l-Misâḥa [telifi: 836]

Müellifi: İbn Rubâṭ el-Bikâ’î, Ebu’l-Hasen⁸⁰ Burhanuddin İbrahim b. Ömer (ö. 885/1480)

Nüshası: Kahire, 13 Riyaza F 1036 [İstinsah tarihi 850 olan nüshada eser şerhi İbâḥa el-Bâḥa fî ‘İlmey el-Ḥisâb ve’l-Mesâḥa ile beraber bulunmaktadır.]

Başı:

الحمد لله الحسيب الفرد \ حمدا كثيرا ما له من عد

Şerhi: İbâḥa el-Bâḥa fî ‘İlmey el-Ḥisâb ve’l-Mesâḥa [el-Bâḥa’nın nâzımına ait memzuc şerhidir. Nüshası: Kahire, 13 Riyaza F 1036]⁸¹

5)

⁷⁸ Şevki, *A.g.e.*, s. 267.

⁷⁹ Muhammed el-Suveysî, *Mecelle Ma’hed el-Maḥtûât el-‘Arabiyye*, aktaran: Şevki, s. 284. İbn Merzuk el-Ḥafîd İbnü’l-Bennâ el-Merrâkeşî’nin (ö. 721/1321) Telhîş A’mâl el-ḥisâb adlı eserini “önce recez kalıbında nazma çekmiş, sonra şerhetmiştir”. Bkz.: İhsan Fazlıoğlu, “İbnü’l-Bennâ el-Merrâküşî”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <<https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-benna-el-merrakusi>> (31.01.2021). Bu urcuzenin günümüze ulaşan nüshası bilinmemektedir.

⁸⁰ / Ebu İshak

⁸¹ Şevki, *A.g.e.*, s. 284-5.

Eser adı: Urcûze fî Hisâb el-Yed

Müellifi: Şemsuddin Muhammed

Nüshası: Akaid (Kahire) C. 3964/8 [862 tarihli mecmua içerisinde 31-32. varaklarda bulunmaktadır.]⁸²

6)

Eser adı: Feth el-Vehhâb fî ‘İlm el-Ḥisâb [telif: 878]

Müellifi: Nuruddin Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Mecduddin İsmail el-Zemzemî el-Mekkî (885'te sağ)

Nüshaları: 1. Riyaza (Teymuriyye) 138/1 [889 tarihli]; 2. Berlin 6002 (Pm. 402) [Nüsha 1100 civarına tarihlenmiştir. Yetmiş bir beyitlik manzume üzerine bir de şerh yazılmış olup şarihi meçhuldür.]⁸³

Başı:

قال علي الزمزمي المكي \ الحمد لله عظيم الملك

وبعد ذي نظمت في الحساب \ سميتها فتحا من الوهاب⁸⁴

Şerhleri: i) Nuruddin Ebu'l-Hasen b. Muhammed el-Zemzemi'nin şerhi [895 tarihlidir.]⁸⁵; ii) Zeynuddin ‘Arafe b. Muhammed el-Urmevî el-Dimeşki'nin (ö. 931) şerhi⁸⁶ [Nüshaları: Riyaza (Kahire) 56 (919 tarihli); Belediye (İskenderiyye) 2251 (1132 tarihli)].⁸⁷

7)

⁸² Şevki, *A.g.e.*, s. 286.

⁸³ W. Ahlwardt, *Die Handschriften-verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, C. VII, Preussische Staatsbibliothek: Berlin, 1853. (s. 348):
<<https://archive.org/details/diehandschriften17preu/page/344/mode/2up?q=513>> (erişim: 16.02.2021)

⁸⁴ W. Ahlwardt, *A.g.e.*, s. 348.

⁸⁵ Nüshaları için bkz.: Şevki, *A.g.e.*, s. 287.

⁸⁶ Şevki, *A.g.e.*, s. 286-7.

⁸⁷ OMLT, s. 53-4.

Eser adı: Munye el-Ḥussâb [telif tarihi: 874]⁸⁸

Müellifi: İbn Gâzî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Gâzî el-Usmânî el-Miknâsî el-Fâsî (ö. 919/1513)

Nüshaları: 1. Escorial 933/2 [İbn Gazi'nin talebesi Abdulvahid b. Ahmed el-Veşerîsî (ö. 955) müellif nüshasından istinsah etmiştir.]; 2. Riyaza (Kahire) 355 [H. 1150 civarında]; 3. Haseniyye (Rabat) 6633 [1189 tarihli]; 4. Escorial 954/9⁸⁹; 5. Escorial 964/14; 6. Amme (Rabat) 942, 7. Haseniyye (Rabat) 466; 8. Haseniyye (Rabat) 1680; 9. Haseniyye (Rabat) 7208; 10. Oriental (Berlin) 2953; 11. Laleli 2765/1 [16b-26a arasındadır.⁹⁰]; 12. Selimiye Yazmalar 4777/17 [12. asır⁹¹]

Konusu: Recez bahrinde tasnif edilmiş olan eser İbnu'l-Bennâ el-Merrâkeşî'nin (ö. 721/1321) *Telḥîş A'mâl el-ḥisâb* adlı eserinin bazı ilavelerle nazma çekilmiş halidir. İbn Gâzî dibacede manzumenin *el-Telḥîş'in* konularını ele aldığını ve kaynak olarak İbn Haydûr'un şerhi *el-Temhîs*'den de faydalandığını ifade etmektedir.

Başı:

يقول راجي العفو و المفاز \ محمد بن احمد بن غازي

الحمد لله الذي قد نورا \ قلوبنا بما بها تفجرا

Sonu:

واطرب العيس بحسن انعم \ حاد يسوقها لخير حرم

⁸⁸ İbn Gâzî telif tarihini manzumenin hatimesinde lugaz ile vermiştir. Bu eserin şerhini 24 Ramazan 895'te Fas'ta tamamlayan İbn Gâzî telif tarihini şerhin metninde 874 olarak açıklamaktadır. Bkz.: M. Süveysî (thk.), *Buğyetü't-tullab fi şerhi Münyeti'l-hüssab li-İbn Gâzî el-Miknâsî el-Fâsî*, Câmiatu Haleb: Haleb, 1983M/1403H. (s. 314-23.)

⁸⁹ Mezkur nüshanın 61a sayfasında aritmetiğe dair birtakım meseleleri ele alan müellifi meçhul beyitler bulunmaktadır. Bkz.: A. Cano Ledesma, *Indización de los manuscritos árabes de El Escorial*, Ediciones Escorialenses: Madrid, 1996 (s. 96). Şevki bu beyitlerin başlığını 'Kânûn li-Ḥaşr A'mâl el-Kusûr' olarak nakletmektedir. Bkz.: Şevki, *A.g.e.*, s. 337.

⁹⁰ Bu nüshada *el-Munye*'nin akabinde *et-Telḥîş fi'l-ḥisâb* ve ardından *Buğyet el-Tullab fi Şerh Munye el-Hussab* metinleri istinsah edilmiştir; derkenarlar kısmen haşiyelidir.

⁹¹ 12. asırda istinsah edilmiş mecmua içerisinde 370-379 varaklar arasındadır.

Şerhleri⁹²: i) Buğye el-Ṭullâb fî Şerh Munye el-Ḥussâb [Nâzımın (İbn Gâzî el-Miknâsî) kendisine ait şerhtir. Nüshaları: Escorial 933/3⁹³, Laleli 2752⁹⁴, Laleli 2765/3⁹⁵, Nouakchott 226, Nouakchott 694 (noksan)⁹⁶]; ii) İdrâk el-Buğye li-Ḥall Elfâz el-Munye [Muhammed b. Ahmed b. el-Şabbağ el-‘Aķılı’nin (ö. 1076) şerhidir.]⁹⁷; iii) Nuzhe Zevi’l-Elbâb [Muhammed b. Ahmed Benîs’in⁹⁸ (ö. 1213) şerhi⁹⁹]; iv) Ataullah b. Ahmed el-Ezherî el-Mekkî’nin şerhi [nüshası: Arif Hikmet 117/10 (1191 tarihli)].¹⁰⁰

8)

Eser adı: Urcûze Levh el-Ḥifz Ḥavet ‘alâ ‘İlm Ḥisâb el-Ḳibt

⁹² *Munye el-Ḥussâb* şerhlerinin nüshaları arasından eserin yaygınlığını göstermek amacıyla İstanbul ve Moritanya’da tespit edilmiş olanlar zikredilirken Süveysî ve Şevki’nin eserlerinde yer verdiği nüshalara atıfla iktifa edilmiştir. Bunlardan Escorial 933/3 nüshasına dair literatürdeki ihtilafa da çalışmamızla açıklık getirilmiş olacaktır.

⁹³ Şevki’nin verdiği bilgiye göre bu nüsha müellif nüshasından istinsah edilmiş olup tarihi 920 civarındadır. Kendisi bu erken tarihli nüshadan başka M. 1300-1800 tarihleri arasında istinsah edilmiş sekiz, tarihi tespit edilememiş dokuz *Buğye el-Ṭullâb* nüshası daha tespit etmiştir. Bu nüshalarda manzumenin beyit sayısı oldukça farklılık göstermektedir. Bkz.: Şevki, *A.g.e.*, s. 291-5. Süveysî’nin tahkike esas aldığı nüshalar haricinde zikrettiği *Buğye el-Ṭullâb* nüshaları arasında ise Escorial 933/3 yerine Escorial 933/4 numaralı nüsha yer almaktadır. Escorial kütüphanesinin Arapça yazmalar kataloğunu çıkaran Aurora Cano Ledesma’nın kayıtlarına göre nüshanın doğru tesbiti Şevki tarafından yapılmıştır. Karş.: M. Süveysî (thk.), *Buğyetü’t-tullab fî şerhi Münyeti’l-hüssab li-İbn Gâzî el-Miknâsî el-Fâsî*, Câmiatu Haleb: Haleb, 1983M/1403H. (s. يو.) & Cano Ledesma, *A.g.e.*, s. 91&94.

⁹⁴ 139 varaklık nüshanın tetimmesinde hem telif hem istinsah kaydı mevcuttur. İstinsah tarihi 1183 olan nüshada derkenarlara yer yer tashihler düşülmüştür.

⁹⁵ 137 varaktan müteşekkil olup derkenarlar kısmen haşiyelidir.

⁹⁶ Ulrich Rebstock *Munye el-Ḥussâb* şerhlerinin Moritanya nüshalarını “Arabic mathematical manuscripts in Mauretania” adlı makalesinde tanıtmaktadır. Bkz.: U. Rebstock, “Arabic mathematical manuscripts in Mauretania”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 53(03) içinde (Ekim 1990), s. 431. <<https://freidok.uni-freiburg.de/data/5392>> (erişim: 09.02.2021).

⁹⁷ Şevki, *A.g.e.*, s. 295. [Esasen bu şerh -Süveysî’nin Rabat 444 nüshasına dayanarak yaptığı tespite göre- ‘Aķılı tarafından nâzımın şerhi *Buğye el-Ṭullâb* üzerine yazdığı haşiye türünde bir tasniftir. Bkz.: Süveysî (thk.), *A.g.e.*, (s. يو - يوح). Rebstock ise makalesinde el-‘Aķılı’nin şerhini hâvî Şinkit (Chinguetti) 37 numaralı nüshaya yer vermektedir. Bkz.: U. Rebstock, *A.g.e.*, s. 431.]

⁹⁸ / Buneys

⁹⁹ Rebstock, Nuakşot (Nouakchott) 695 numaralı nüshayı incelemiştir ve yerel kaynaklara göre bu şerhin 1200 senesinde yazıldığını bildirmektedir. Eserde *Buğye el-Ṭullâb fî Şerh Munye el-Ḥussâb*’dan çok fazla iktibas bulunduğunu ifade eden Rebstock bu şerhin İbn Gâzî’nin *Buğye el-Ṭullâb* şerhine haşiye olduğunu düşünmektedir. Bkz.: U. Rebstock, *A.g.e.*, s. 431.

¹⁰⁰ OMLT, 218-9.

Eser adı diğeri: Manzûme Levh el-Dabğ Havet ‘alâ ‘İlm Hisâb el-Ğibğ / Manzûme fi ‘İlm Hisâb el-Yed¹⁰¹

Müellifi: İbnu’l-Mağribî, Ebu’l-Hasen Ali el-Mağribî (IX/XV. asır)

Nüshaları: 1. Beyazıt B7923/9¹⁰² [Eser mecmua içerisinde 98a-100a arasındadır. İstinsahı Muhammed b. Muhammed el-Hisarî eliyle 833 civarında tamamlanmıştır.¹⁰³]; 2. Oriental (Berlin) 2013 [IX. asra ait mecmuadaki otuz sekizinci eser olup ‘Manzûme fi Hisâb el-Yed’ olarak kayıtlıdır.]¹⁰⁴; 3. Manisa 5258/7 [106a-107a arasındadır. Durrî Mehmed b. el-Hac Mustafa tarafından 1109’da istinsah edilmiştir.¹⁰⁵]; 4. Gedik 18188/2 [33b-34b arasında olup derkenarlarda yer yer tashihlere rastlanmaktadır.]

Konusu: Kırk üç beyitlik manzumede hisâb-ı hevâînin kavram ve işlemleri anlatılmaktadır. Mukaddimeden sonra dört bab üzere tanzim edilmiştir. Bu bablar şunlardır: ‘ağd el-âhâd, ‘ağd el-‘aşerât, ‘ağd el-miât, ‘ağd el-ulûf.

Başı:

يقول راجي الله منشى السحب \ علي المعروف بابن المغربي

الحمد لله القدير العالم \ مقسم الارزاق بين العالم

¹⁰¹ Kayıtlarda ‘Manzûme fi ‘İlm Hisâb el-‘Uğûd’ şeklinde de mevcuttur.

¹⁰² Şevki’nin ‘İstanbul Umumi Kütüphanesi nr. 1088-F844’ olarak bahsettiği nüsha bu olmalıdır. Zira nüshanın 1a sayfasında 7923, 2a sayfasında mecmuadaki ilk eserin zahriyesinde ise 1088 yazılı olduğu görülmüştür. Demirbaş numarasının değiştirilmiş olduğu buradan anlaşılmaktadır. Kütübhâne-i Umûmî-i Osmânî adıyla kurulan ve adı 1961’de Beyazıt Devlet Kütüphanesi olarak değiştirilen kütüphanenin yazma eserler koleksiyonu Beyazıt İmarethanesi binasının 2010 senesinde kurulan Türkiye Yazma Eserler Kurumu’na tahsis edilmesinden sonra Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi’ne devredilmiştir. Bkz.: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi internet sitesi:

<http://www.beyazit.yek.gov.tr/Home/ShowLink?LINK_CODE=3> (16.1.2021). Ayrıca bkz.: Hasan Duman, “Beyazıt Devlet Kütüphanesi”, <<https://islamansiklopedisi.org.tr/beyazit-devlet-kutuphanesi>>

¹⁰³ Eserin tetimmesinde istinsah tarihi verilmemiştir. Fakat mecmuadaki 2. eserin istinsahı ferağ kaydında 832, 4. ve 5. eserlerinki 833 olarak verilmiş olup bu üç eser ile mecmuadaki dokuzuncu (B7923/9) eser olan urcuzenin aynı müstensihin elinden çıktığı anlaşılmaktadır. Ayrıca mecmuanın zahriyesinde 6 Muharrem 833 tarihli kıraat kaydı vardır.

¹⁰⁴ Berlin nüshasının katalog bilgilerinde tarih bulunmamaktadır. Şevki eserin X. asır ve sonrasına ait dört nüshasını daha zikretmektedir. Bkz.: Şevki, *A.g.e.*, s. 298-9.

¹⁰⁵ Ferağ kaydına göre müstensih manzumeyi 1109 senesi Receb ayının sonunda yaşı elliyi müteceviz iken kendisi için istinsah etmiştir.

مسكن البحر مجري الفلك \ وعالم حصر نجوم الفلك

Sonu:

وقد تقضى ما اردت ذكره \ مبينا لما كشفت امره

ويستطاع باليدين عده \ وذاك اقصى ما يرد عقده

Şerhleri: i) Şerh Urcûze fi Hisâb el-Yed / Şerh Manzûme Levh el-Hifz [İbn Şaban, Abdulkadir b. Nuruddin Ali b. Şaban el-Sûfî el-'Avfî'nin (ö. 892/1487) şerhidir. Nüshaları: Fazıl Ahmed Paşa 1304/6 (196b-203a arasındadır.)¹⁰⁶; Dursunbey 106/10 [1129 tarihli]; Emanet Hazinesi 1725 (12b-18a arasındadır. İstinsah tarihi 1072'dir.); Princeton 1028 (11. asır civarında); Kahire, Riyaza 674 (1150 civarında)¹⁰⁷.]; ii) Şerh el-Urcûze li'l-A'dâd bi'l-'Uqad / Risâle fi Hall Elfâz el-Urcûze fi'l-A'dâd ve'l-'Uqad [Şeyhulislam Ğâlî el-Ferağî'nin şerhidir. Nüshaları: Esad Efendi 3748/18¹⁰⁸; Reisulküttab 579/1; Manisa 5258/6¹⁰⁹.]

9)

Eser adı: Manzûme fi 'İlm el-Ferâid ve'l-Cebr ve'l-Muqâbele [telif tarihi: 854]

Müellifi: Ebu İshak İbrahim b. İbrahim b. Muhammed b. Ahmed ibn Nâsir el-Nevâvî (854/1450'de sağ)

¹⁰⁶ İstinsah kaydı mevcuttur. Eser Ahmed b. Ömer tarafından Medine'de 977'de istinsah edilmiştir.

¹⁰⁷ Şevki, *A.g.e.*, s. 299.

¹⁰⁸ Eser 144-148. varaklar arasındadır. Nüshada manzumenin mukaddimesi mevcut değildir; şarihin adının geçtiği kısa bir dibaceden sonra doğrudan birinci bab olan 'bab 'akd el-âhâd'ın şerhine geçilmiştir. Tetimmede manzume sehven İsa b. Ali b. Ahmed b. Hasan el-Hanefî'ye atfedilmektedir. OMLT de tetimmedeki bu kayda itibar ederek eseri mezkur şahsın manzumesinin şerhi olarak tanıtmıştır (Bkz.: OMLT, s. 237). Fakat nüsha karşılaştırması sonucu işbu şerhin de İbnu'l-Mağribî'nin urcuzesine şerh olduğu anlaşılmıştır. Nüshanın ferağında istinsah tarihi ve müstensih adı geçmektedir. Manzume müftü el-Hâc Abdülkerim b. Yakub el-Dağîstânî tarafından 1182 senesinde istinsah edilmiştir.

¹⁰⁹ Bu iki nüshada eser Esad Efendi 3748 nüshasındaki gibi dibace ile başlamamaktadır; doğrudan şerh metni verilmiştir. Dolayısıyla şarihin adı mevcut değildir. Fakat ilkinde (Reisulküttab 579/1) istiktab kaydı bulunmaktadır. Buna göre nüsha 1114 senesinde Ömer Edirnevî tarafından Muradiye mahallesinde istinsah ettirilmiştir. Memzuc şerhin bitimine manzumenin bablara bölünmüş hali baştan sona tekrar yazılmıştır. Fakat burada da urcuzenin mukaddimesi alınmamıştır; dolayısıyla eserin ve nâzımının adı bu nüshada da mevcut değildir.

Nüshası: Berlin 5993 (Sprenger 1832) [1008 tarihli]¹¹⁰

Konusu: Aritmetik işlemler, feraiz hesaplamaları, ve cebir üzerine olan eserin beyit sayısı bin civarında olduğu için elfiyye türünde bir manzume olarak kabul edilmektedir.

Başı:

الحمد لله الذي أنشأ الأمم \ أبدعهم كما يشاء من العدم
سبحانه من ملك تكرما \ و علم الانسان ما لم يعلم

Sonu:

وحسبنا الله تعالى وعفا \ عن ذنوبنا بجاه زين الشرفا
فانه خير نبي يرتجا \ ومن اتى جنابه لقد نجا

Şerhi: Yahya b. Takıyyuddin b. İsmail el-Halebînin eser üzerine haşiyesi mevcuttur (1021 civarında).¹¹¹

10)

Eser adı: Manzûme fi'l-Riyâdiyyât [Eserin şerhi 854 senesinde tamamlanmıştır.]

Müellifi: [müellifi meçhul]

Nüshası: Bağdat, Methaf 10522/1 [1057 tarihli nüshanın başı noksandır.]¹¹²

11)

Eser adı: Naẓm Kitâb el-Hâvî fi'l-Ĥisâb

¹¹⁰ W. Ahlwardt, *A.g.e.*, s. 345.

¹¹¹ W. Ahlwardt, s. 345:

<<https://archive.org/details/diehandschriften17preu/page/344/mode/2up?q=513>> (erişim: 16.02.2021)

¹¹² Şevki'nin verdiği bilgiye göre eser şerhi ile beraber bulunmaktadır ve tek nüshası mevcuttur. Bkz.: Şevki, *A.g.e.*, s. 300.

Müellifi: Ahmed b. Şadağa el-Şiddîkî (ö. 905)

Konusu: İbn el-Hâim'in el-Hâvî'sinin nazma çekilmiş halidir.¹¹³

12)

Eser adı: el-Lubâb fî Usûl el-Hisâb [nâzımın şerhi ile beraber]

Müellifi: Muhammed b. Mubarek el-Himyerî el-Haçramî (ö. 930/1524)

Nüshaları: 1. Evkaf (Bağdat) 6293 [Müellifin kendisine ait 'Keşf el-Hicâb fî Şerh el-Lubâb' şerhi ile beraber bulunmaktadır.]; 2. Evkaf (Bağdat) 6278 [1070 tarihli nüshada eser yine müellifin şerhi ile birliktedir. Fakat şerhin adı burada 'Tuhfe el-Tullâb fî Şerh el-Lubâb' olarak verilmiştir.]; 3. Methaf (Bağdat) 5915/3; 4. Mercaniyye (Bağdat) 1133 [müellifin şerhi ile beraber].

Konusu: Çarpma-bölme, oran-orantı gibi temel hesabî işlemlere dairdir.

Baş:

الحمد لله القديم الأبدي \ حمدا يحيل عن تناهي العدد

Şerhi: i. Keşf el-Hicâb fî Şerh el-Lubâb [Müellifin kendisine aittir.]¹¹⁴

13)

Eser adı: Nazm el-Durr el-Menşûr fî 'Amel el-Munâseĥât bi'l-Şahih ve'l-Kusûr

Müellifi: İbn Abdulġaffar, Şerefuddin Ahmed b. Musa b. Abdulġaffar el-Malikî el-Medenî (937/1530'da sağ)¹¹⁵

Nüshası: Garrett 1040 [Feraġ kaydına göre nüshadaki talikatın eseri 961 senesinde Mekke'de istinsah eden müstensihe ait olduġu anlaşılmaktadır.]

Konusu: Tam sayılar ve kesir hesaplamaları ile ilgilidir.¹¹⁶

¹¹³ Keşf el-Zunûn'dan [C. 2, S. 629] aktaran: Şevki (Bkz.: A.g.e., s. 300.)

¹¹⁴ Şevki, A.g.e., s. 300-1.

¹¹⁵ OMLT, s. 56-7.

14)

Eser adı: Nuzhet el-Elbâb ve Zubde el-Telhîs li'l-Ĥisâb [telifi: 942'de Medine'de¹¹⁷]

Müellifi: Abdulaziz el-Miknâsî, Abdulaziz b. Abdulvahid b. Muhammed el-Meymûnî el-Mağribî (ö. 964/1557)

Nüshaları: 1. British Museum 718 [12. asırda istinsah edilmiştir.]¹¹⁸; 2. İzmir 784/12 [69-80. varaklar arasındadır. İstinsahı 1122 senesi Şaban ayında tamamlanmıştır.]; 3. Arapça Yazmalar 1566/4.

Konusu: Yirmi fasıldan meydana gelen manzume hesap ve cebirin muhtelif konularını ele almaktadır. İbnu'l-Bennâ'nın el-Telhîş'inin manzum hale getirilmiş şeklidir.

Baş:

الحمد لله اتم الحمد \ ثم صلواته بغير حدّ
على حبيبه اللذي اصطفاه \ والأل والصحب و من قضاة

Sonu:

بطيبة الغزّاء دار المصطفى \ صلّى عليه ربنا و شرفا
والال والاخوان والاصحاب \ ما دام ملك الملك الوهاب

15)

Eser adı: Manzûme fi 'İlm el-Ĥisâb

Müellifi: İbn Seydî el-Şağîr, Abdurrahman b. Muhammed el-Aḥḍarî el-Mirdâsî el-Bunṭyusî el-Mağribî el-Malikî (ö. 983/1575)

¹¹⁶ Philip K. Hitti, *Descriptive Catalog of the Garrett Collection of Arabic Manuscripts*, s. 327.

¹¹⁷ Eser adı manzumenin dibacesinde geçmektedir. Son dört beyitte de musannif telifini 942 Receb'inde tamamladığını bildirmektedir.

¹¹⁸ OMLT'de 'tam sayılar' yerine sehven 'integral' konusunun eserde işlendiği bilgisi verilmektedir. Bkz.: *A.g.e.*, s. 64.

Nüshası: Felek-Riyaza (Kahire) K. 17027/1 [1335 civarında istinsah edilmiştir.]

Konusu: Tam sayılar, aritmetik işlemler ve kesirler gibi hesap ilminin temel konuları hakkında yüz on yedi beyitlik bir manzumedir.

Başı:

الباب الأول في حروف الغباري

حروفه معلومة مشهوره \ من واحد لتسعة شمنكوره

¹¹⁹ وجعلوا صفرا علامة الخلا \ وهو مدور ملحقة جلا

16)

Eser adı: el-Durra el-Beydâ' fi Aḥsen el-Funûn ve el-Eşyâ'

Eser adı diğer: el-Durra el-Beydâ' fi'l-Ḥisâb ve'l-Ferâid¹²⁰

Müellifi: İbn Seydî el-Şağîr, Abdurrahman b. Muhammed el-Aḥḍarî el-Mirdâsî el-Bunṭyusî el-Mağribî el-Malikî (ö. 983/1575)

Nüshaları: 1. Ulum el-Diniyye (Kahire) 20411/B; 2. Ulum el-Diniyye (Kahire) 22581/B [şerhi ile beraber 1250'de istinsah edilmiştir.]¹²¹; 3. Princeton 164 [1200'lerde istinsah edilmiştir.]; 4. Felek-Riyaza (Kahire) 17027/1 [1335 tarihli]¹²².

Konusu: Manzume fi 'İlm el-Ḥisâb adıyla da bilinen eser hesap ve feraiz konularını ele alan yedi babdan müteşekkildir. Eserin üzerine nâzımın şerhi vardır.

Başı:

الحمد لله العليم الوارث \ الدايم الفرد القديم الباعث

...

ابوابه سبع بالاختصار \ وهي على طريقة الغبار

¹¹⁹ Şevki, A.g.e., s. 301-2.

¹²⁰ Eser nâzımının şerhi ile beraber bulunmakta olup şerhin telif tarihi 946'dır.

¹²¹ Şevki, A.g.e., s. 303.

¹²² OMLT, s. 78-9.

Sonu:

أبياته زادت على التسعين \ من بعد اربعين من المئين¹²³

17)

Eser adı: el-Mucme‘

Eser adı diğ er: Manzûme fi ‘İlm el-Ĥisâb

Müellifi: Şerefuddin Yahya b. Musa b. Ramazan el-‘İmriĥî (/el-‘Amriĥî) el-Ensârî el-Mısrî (ö. 989/1581)

Nüshaları: 1. British Museum 420/3 [1145 tarihli],¹²⁴ 2. Royal Asiatic Society of Bengal (Kalküta) 1464 [12. asır].

Konusu: İbn Haim’in Muşside al-Ṭâlib adlı eserinin nazma dökülmüş şekli olup¹²⁵ beş yüz on üç beyittir.

Başı:

قال الفقير الشرف العمرطي \ ذو العجز و التقصير والتفرطي

¹²⁶ الحمد لله الذي قد يسرا \ لنا الحساب والسحاب سيرا

18)

Eser adı: Manzûme fi ‘l-Ķabbân

Müellifi: Yahya Kanû el-Kabbânî el-Hazrecî el-Ensârî¹²⁷

¹²³ Şevki, A.g.e., s. 303-4.

¹²⁴ Şevki, A.g.e., s. 305.

¹²⁵ Rosenfeld & İhsanoğlu, *Mathematicians Astronomers, and Other Scholars of Islamic Civilisation and Their Works (7th - 19th c.)*, s. 338.

¹²⁶ OMLT, s. 81-2.

¹²⁷ Musannif hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Şerefuddin Yahya b. Musa el-‘İmritî el-Ensârî (ö. 989/1581) ile aynı şahıs olması muhtemeldir. OMLT’de Yahya b. Musa el-‘İmritî el-Ensârî’nin (ö. 989/1581) eserleri arasında da *Manzûme fi ‘l-Ķabbân* sayılmıştır.

Nüshaları: 1. Riyaza (Mustafa Fazıl) 30/9 [yaklaşık 1100 tarihli]; 2. Riyaza (Mustafa Fazıl) 28/1 [1166 tarihli]¹²⁸; 3. Riyaza (Teymuriyye) 379/2 [Muvakkit Huseyn el-Farazî tarafından 1151 tarihinde istinsah edilmiştir.]; 4. Mecami (Kahire) 323/1; 5. Mecami (Zahiriyye) 4; 6. Ezheriyye (Kahire) 21702/35.¹²⁹

Konusu: El kantarı hesaplarına dairdir.

Başı:

بدأت بسم الله ثم الحمد \ رب تعالى في علاه فرد
وبعد فهذا يا أبا الفتيان \ إذا اردت قسمة القبان

19)

Eser adı: Dav' el-Lume' fi'l-Ḥisâb [telif tarihi: 998]

Müellifi: Abdurrahman b. Ahmed b. Ali el-Ḥamîdî (998/1589'da sağ)

Nüshası: Mansuri 3124 [müellif hattı]

Konusu: Feraiz üzerine yazılmış bir manzume olmasına rağmen ağırlıklı olarak aritmetik işlemler ve kesir hesaplarını ele almaktadır.

Başı:

قال الحميدي عبدالرحمن \ حمدا لمن قد من بالايامن

Sonu:

لاشرف الرسل و خير الخلق \ محمدالهادي لدين الحق
¹³⁰واله والصحب اهل النجده \ والحمد لله الحميد وحده

¹²⁸ Mezkur iki nüsha OMLT'de Yahya Kanû el-Kabbânî el-Hazrecî'nin eserinin nüshaları arasında gösterildiği gibi mükerreren Yahya b. Musa el-İmritî el-Ensarî'nin (ö. 989/1581) eserinin nüshaları olarak da zikredilmiştir. Karş.: OMLT, s. 82 ve s. 566.

¹²⁹ Şevki, A.g.e., s. 305 & s. 717.

¹³⁰ World Digital Library (Library of Congress): <<https://www.wdl.org/en/item/3124/>> (erişim: 13.02.2021)

20 & 21)

Eser adı: Ecniha el-Raġġâb [el-Ġurâb] fî Ma'rife el-Ferâid ve'l-Ĥisâb

Eser adı diġer: Manzûme fî'l-Ĥisâb¹³¹

Müellifi: Ebu Sâlim İbrahim el-Simlâlî (10. asır)

Nüshaları: 1. Amme (Rabat) 2438 [1099 tarihli]; 2. Amme (Rabat) 2439; 3. Amme (Rabat) 2440 [zeyli ile beraber]; 4. Haseniyye (Rabat) 9222 [1209 tarihli]; 5. Haseniyye (Rabat) 6648¹³²; 6. Royal Asiatic Society of Bengal (Kalküta) 1462 [12. asır]¹³³

Konusu: Ebu Sâlim'in otuz dört beyitlik manzumesi tam sayılar üzerinedir.¹³⁴

Başı:

الحمد لله العظيم المنعم \ على ذوي العلم بجم النعم

¹³⁵ ثم صلته على محمد \ و آله وصحبه والمقتد

وبعد فالقصد بلا ارتياب \ بيان بعض عمل الحساب

Zeyli: Ebu Sâlim'in otuz dört beyitten ibaret olan urcuzesine Ahmed b. Suleyman el-Rasmûkî el-Cezûlî (ö. 1133) seksenaltı beyitlik zeyl yazmış, böylece urcuzenin hacmi yüz yirmi beyte ulaşmıştır.

Şerhleri: i) Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Cezûlî el-Rasmûkî'nin (ö. 1049) şerhi [Nüshası: Rabat Amme 2438 D1531]; ii) Ahmed b. Suleyman el-Cezûlî el-Rasmûkî'nin (ö. 1133) büyük, orta, ve küçük olmak üzere üç farklı şerhi mevcuttur.

¹³¹ OMLT'de manzumenin adı *Ecniha el-Ġurâb fî Ma'rife el-Ferâid ve'l-Ĥisâb* olarak verilmektedir (s. 97). Şevki eser adını *Ecniha el-Raġġâb fî Ma'rife el-Ferâid ve'l-Ĥisâb* olarak vermekte ve isimlendirmenin manzumeye zeyl yazarak 120 beyte tamamlayan Ahmed b. Suleyman el-Rasmûkî'ye ait olduğunu bildirmektedir (s. 307).

¹³² Şevki bu nüshalar haricinde yine Rabat'ta ikisi tam, ikisi noksan olmak üzere dört tarihsiz Ecniha el-Raġġâb nüshasının daha numaralarını vermektedir. (s. 307-8.)

¹³³ OMLT, s. 97.

¹³⁴ Muhtemelen Ahmed b. Suleyman el-Rasmûkî'nin zeyli hisab ilminin farklı konularını da kapsamaktadır; fakat zeyli inceleme fırsatımız olmadığı için ele alınan konular hakkında bilgi verilememektedir.

¹³⁵ Şevki eserinin 'Müellifi Bilinmeyen Manzumeler' bölümünde *Urcûze fî'l-Ĥisâb* adlı bir manzumeyi daha zikretmektedir. Mezkur urcuzenin başından verdiği iki beyit buradaki *Ecniha el-Raġġâb* manzumesinin başı ile aynıdır. Bkz.: Şevki, *A.g.e.*, s. 337.

[Şarih küçük şerhini 1114 senesinde tamamlamış ve ‘Miftâh Ecniha el-Ragğâb fi Ma‘rife el-Ferâid ve’l-Hisâb’ olarak adlandırmıştır.¹³⁶], iii) Muhammed el-Arabî b. seyyid Muhammed b. Abdurrahman el-Ķâsım [Rabbânî el-Muhtedî ve Şâiğ el-Ĥucce li’l-Muntehî adlı şerhin 438 numaralı Moritanya nüshası mevcuttur.]¹³⁷

Zeylin başı:

يقول احمد الضعيف المنتسب \ الى سليمان متماما النسب

الى ابي سالم السملالي \ العالم الفصيح في المقال

Sonu:

ثم الصلاة والسلام أبدا \ على الرسول الهاشمي أحمدا

¹³⁸ وآله و صحبه الاعلام \ و كل مؤمن من الأنام

22)

Eser adı: Urcûze fi Ĥall el-A‘dâd

Müellifi: Muhammed el-Buĥayrî el-Hanefî

Nüshaları: 1. Ezheriyye 367 İmbabi 48806 [1009 tarihli]; 2. Ezheriyye 393 53657 [1122 tarihli]; 3. Ezheriyye 292 52657; 4. Riyaza (Teymuriyye) 358 (1100 civarında)].¹³⁹

Başı:

قال محمد البحيري سائلا \ عفرا من الله سترا سايلا

الحمد لله و صلى ربي \ على النبي والال ثم الصحب

Sonu:

¹³⁶ Şarihin küçük ve orta hacimdeki şerhlerinin nüshaları için bkz.: Şevki, s. 311-13. Nüshalardan üçü çalıştığımız döneme ait olup bir kısmının ise istinsah tarihi verilmemiştir. Ayrıca üçüncü şerhin Moritanya’da iki nüshası mevcuttur: 1855 [noksan] & 1668 [noksan]. Bkz.: U. Rebstock, *A.g.e.*, s. 433-4. <<https://freidok.uni-freiburg.de/data/5392>> (erişim: 09.02.2021).

¹³⁷ U. Rebstock, *A.g.e.*, s. 433.

¹³⁸ Şevki, *A.g.e.*, s. 337.

¹³⁹ Şevki, *A.g.e.*, s. 204. & OMLT, s. 130-1.

الحمد لله على ما قد قسم \ من نعم زادت على العدد و تم

Konusu: Manzume hisâb-ı hevâî hakkındadır; aritmetik işlemleri konu almaktadır.

Şerhi: Şerh Urcûze el-Buḥayrî fî Ḥall el-A'dâd [Şerh Mukaddime fî Hall A'dad adıyla da bilinmektedir. Muhammed b. Ali el-Şebremellîsî el-Ezherî'ye (1032'de sağ) ait olan eserin telif tarihi şerhin sonunda bulunan kayda göre Ramazan 1009'dur.¹⁴⁰ Nüshası: Çorum 2523/6 (145-157. varaklar arasındadır. İstinsah kaydı: Amir el-Maliki eliyle 1079'da).]

23)

Eser adı: Manzûme fi'l-Ḥisâb

Müellifi: Ahmed b. Muhammed b. Ebibekr, Sahib el-Naḥḥâl (ö. 1065/1655)

Nüshası: Berlin (Oriental) 6013/35¹⁴¹

24)

Eser adı: Manzûme fi'l-Ḥisâb

Müellifi: Ebu'l-İrşad Nuruddin Ali b. Zeynulabidin Ali el-Uchûrî (ö. 1066/1655)

Nüshaları: 1) Riyaza (Kahire) 1066/2 [Eser şerhi ile beraber bulunmaktadır. Nüshanın bulunduğu mecmua yaklaşık 1100 civarına tarihlenmektedir.]¹⁴² 2) Hizane Kasım M. Receb 127.

Başı:

عليّ المعروف بالأجهوري \ يقول راجي ربه الغفور

وسهل الحفظ لما قد نُظما \ الحمد لله على ما أنعما

¹⁴⁰ Çorum 2523/6, s. 157a.

¹⁴¹ Şevki, A.g.e., s. 314. Ahlwardt eserin katalog bilgisinde manzumenin ve nâzımın adı haricinde bilgi vermemektedir. Bkz.: W. Ahlwardt, C. VII, s. 352.

<<https://archive.org/details/diehandschriften17preu/page/n5/mode/2up?q=6013>> (31.01.2021)

¹⁴² Şevki, A.g.e., s. 314.

Sonu:

وتمت مرده الحساب \ لفهنا قواعد الحساب

الله لها الإقبالا \ والسعد والإكرام والإجلالا¹⁴³ وأسأل

Şerhi: Şerh el-Muḳaddime Manzûme fi ‘İlm el-Ḥisâb [müellife ait].¹⁴⁴

25)

Eser adı: Kitâb el-İrşâd li'l-‘İlm bi-Ḥavâs el-‘Adâd

Müellifi: Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Şebrâmellisî el-Mâlikî el-Ezherî (1032/1623'te sağ)¹⁴⁵

Nüshası: Oriental (Berlin) 5997 (Lbg 656) [1150 civarında]¹⁴⁶

26)

Eser adı: Kaşîde

Müellifi: Ebû Muhammed Abdulkadir b. Ali Ebu'l-Mehâsin Yusuf el-Fâsî (ö. 1091/1680)¹⁴⁷

Nüshası: Orientalistic (Viyana) 334

Konusu: Aritmetik¹⁴⁸

27)

¹⁴³ OMLT, s. 139-40.

¹⁴⁴ OMLT'de şerhin Sahib el-Nahhal'ın eseri üzerine olduğu söylense de şerhin dibacesinde musannif eseri "kendi nazmettiğim mukaddimeye şerh" şeklinde ifade etmektedir. (Karş.: OMLT, s. 139-40.)

¹⁴⁵ OMLT, s. 128.

¹⁴⁶ W. Ahlwardt, *A.g.e.*, s. 346.

¹⁴⁷ Şevki bu alimin adını 'Ebû Muhammed Abdulkadir b. Ali Ebu'l-Mehâsin Yusuf el-Fâsî', vefat tarihini '1096 (M. 1685)' olarak göstermektedir. Karş.: Şevki, s. 448.

¹⁴⁸ Rosenfeld & İhsanoğlu, s. 379.

Eser adı: Urcûze fi'l-Riyâdiyyât

Müellifi: el-Hasen el-Yûsî

Nüshası: Camia (Kahire) 24057/3¹⁴⁹

28)

Eser adı: Nazm el-Zubed [telifi: 1118'de]

Müellifi: Kıvamuddin Muhammed b. Muhammed el-Kazvî el-Seyfî el-Hasenî (ö. 1150/1737)

Nüshaları: 1. Medicine (Washington) A 86/2 [1118 tarihli müellif nüshasıdır. Nüshada müellife ait mühür ve 1132 tarihli mukabele kaydı mevcuttur.]¹⁵⁰; 2. Methaf (Bağdat) 7198/1; 3. Methaf (Bağdat) 14204/3; 4. Methaf (Bağdat) 29933/1; 5. Methaf (Bağdat) 3875/2 [Nüsha noksandır.]

Konusu: Altı yüz altmış bir beyitten oluşan manzumenin Bahâeddin Âmilî'nin (ö. 1031/1662) Hülâşatü'l-ḥisâb adlı eserinin nazma çekilmiş hali olduğunu musannif dibacede belirtmektedir.

Baş:

الحمد لله القديم الواحد \ حمدا يشق كل قلب جاد

Sonu:

فهذه خلاصة الحساب \ قد نظمت كالدر في النصاب

مختومة باحسن الختام \ بالحمد والصلاة والسلام

¹⁴⁹ Şevki, A.g.e., s. 315 (Şevki'nin beyanına göre müellifin 1102/1690'da vefat eden Hasen b. Mesud el-Yûsî olması mümkündür.)

¹⁵⁰ Islamic Medical Manuscripts at the National Library of Medicine, Online Catalogue < <https://www.nlm.nih.gov/hmd/arabic/mathematics1.html>>

Şerhi: Raşh el-Sehâb min Şerh Nazm el-Ĥisâb [Molla Muhsin b. Muhammed Tahir el- Kazvîni (1128/1715'te sağ) tarafından 1128'de tamamlanmıştır. Methaf (Bağdat) koleksiyonunda 805 ve 29933/1 numaralı iki nüshası mevcuttur.]¹⁵¹

29)

Eser adı: Manzûme fi Ĥall el-A'dâd

Müellifi: Abdulkerim el-Ĥuleyfi el-Medenî (ö. 1133/1720-1)

Nüshası: Raza (Rampur) 6532M (902) [12. asır]

Konusu: On sekiz beyitlik kısa bir hisab manzumesi olduğu anlaşılmaktadır.

Başı:

¹⁵² هذه منظومة النصف \ والخمس كذاك العشر

30)

Eser adı: Manzûme fi Ĥall el-A'dâd¹⁵³

Eser adı diğer: Urcûze fi Ĥall el-A'dâd

Müellifi: el-Kutubî, Ebu'r-Rıza¹⁵⁴ Abdullatif b. Ahmed b. Muhammed ed-Dimeşki el-Ezherî el-Şafi'î (ö. 1162/1719)

Nüshaları: 1. Laleli 2751M/2¹⁵⁵ [Müellif nüshasıdır. İstinsahı 1132 civarına tarihlenmektedir.]; 2. Mecami (Arif Hikmet) 208/3; 3. Bağdatlı Vehbi 2048/2 [Laleli 2751M nüshasında görülen ferağ kaydı istinsahın sonuna aynen alınmıştır; telif kaydı

¹⁵¹ Şevki, *A.g.e.*, s. 316-7.

¹⁵² Şevki, *A.g.e.*, s. 317.

¹⁵³ Eser bir nüsha hariç (Arif Hikmet, Mecami 208/3) nüshaların tamamında musannifin memzuc şerhi ile beraber bulunmaktadır.

¹⁵⁴ Ebu'r-Riğâ'

¹⁵⁵ Katalog kaydı bulunmamakla beraber eser Laleli koleksiyonunda 2751 Mükerrer nüshası içerisinde ikinci sırada olduğu için numarası tarafımızdan belirtilmiştir.

haricinde nüshada herhangi bir kayda rastlanmamıştır.]; 4. Yazma Bağışlar 2108/4 [1170'te Halil b. Mustafa tarafından İstanbul Şehzade Medresesi'nde istinsah edilmiştir.]¹⁵⁶; 5. Selimiye Yazmalar 246/4 [1176 civarında]¹⁵⁷; 6. Riyaza (Mustafa Fazıl) 10 [1132 tarihli]; 7. Riyaza (Mustafa Fazıl) 16 [1200 civarında istinsah edilmiştir.]; 8. Riyaza (Kahire) 340 [1250 civarında].¹⁵⁸

Konusu: Hisab-ı hevâî hakkındadır.

Başı:

لحل الاعداد من يعنى \ وإذا لم يعن بما يتلوه من مثل

لاسيما الأدنى على عدد اعلى \ فخذ عن طريق الحزن والكسل

واحفظ مقدمة تملكها حفظا \ مشوبا والإتقان من العمل فكل

Sonu:

وارحم لعبد اللطيف المرتجي كرما \ شايي دار نزيل الازهر الحفل

Şerhleri: i) Şerh Urcûze fî Hall el-A'dâd [Nâzımın kendisine aittir.]; ii) Şerh Manzûme fî Hall el-A'dâd [Kahire, Riyaza (Mecami 1042) Halim 33313 numaralı nüshadaki¹⁵⁹ eserin şarihi bilinmemektedir. 18-24. varaklar arasındadır.]

31)

Eser adı: Buğyet el-Ṭullâb ve Tuḥfe el-Ḥussâb [telif: 1143'te]

¹⁵⁶ OMLT mezkur nüshayı da Laleli 2751M nüshası gibi müellif nüshası olarak kabul etmiştir. Fakat yaptığımız inceleme sonucunda Bağdatlı Vehbi 2048 mecmuasında cilt bütünlüğü görülmesi ve Laleli nüshasında mevcut olan kayıtlara rastlanmaması gibi karineler dikkate alınarak orijinal telif kaydının adı geçen ikinci nüshadan aktarıldığı anlaşılmıştır. Zira Abdullatif el-Dimeşki'ye ait *Nuḥbe el-Tuffâha fî 'İlm el-Misâha* adlı eserin müellif nüshası da yine Laleli 2751M mecmuasında mevcut bulunmakta ve sonunda telif ve mukabele kayıtları görülmektedir. Karş.: Hendese Manzumeleri nr. 6.

¹⁵⁷ Bu nüsha da müstensih Zencurizade Abdullah el-Abidî eliyle sonundaki telif kaydı ile istinsah edilmiştir; fakat istinsah tarihi mevcut değildir. Mecmuanın tamamı aynı müstensihin elinden çıkmış olması, buna binaen istinsahının aynı mecmuadaki takip eden eserlerin tarihi olan 1176 civarında tamamlanmış olması muhtemel gözükmemektedir.

¹⁵⁸ Mezkur üç nüsha hakkındaki bilgi Şevki'den alınmıştır (s. 317).

¹⁵⁹ Bkz.: Şevki, A.g.e., s. 336.

Müellifi: Abdulfettah b. İbrahim el-Deysatî el-Malikî (1143'te sağ)

Nüshası: Leiden (Oriental) 8352.

Başı:

الحمد لله فالق الاصباح \ قال الفقير العبد للفتاح

Şerhi: Keşf el-Hicab [Nâzımın kendisine ait olan şerhin 1190 tarihli Felek (Kahire) 4310 K. nüshası mevcuttur; nüshada müellif ve eser adı dibacede geçmektedir.]¹⁶⁰

32)

Eser adı: Manzûme fi'l-Kusûr [telifi: 1189]

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Riyaza (Teymur) 214.¹⁶¹

33)

Eser adı: Manzûme fi'l-Kusûr

Müellifi: Ahmed b. Ahmed el-Sucâ'î el-Ezherî el-Bedrâvî (ö. 1197/1783)

Nüshaları: 1. Ahmed Zeki (Kahire) 778/3 [1243 tarihli]; 2. Ezheriyye (Kahire) 27589 [nâzımın şerhi ile beraber].

Başı:

ما كان موضوعا على امام \ فمفرد والبسط على تمام

ثم الصلاة والسلام دائما \ للهادي والال يكون خاتما

مبعض الاعداد في التقدير \ فانسب الى امامه الأخير

Sonu:

¹⁶⁰ Şevki, A.g.e., s. 322.

¹⁶¹ Şevki, A.g.e., s. 323.

المصطفى الرسول طه احمد ا \ حمدا لربي والصلاة سرمد¹⁶²

34)

Eser adı: Manzûme ‘Amâl el-Kusûr

Müellifi: Osman Efendi el-Hanefî (1198'de sağ)

Nüshası: Riyaza (Kahire) 9659/1 [Müellif tarafından 1197'de istinsah edilmiştir.]

Şerhi: Şerh el-Sudur ‘ala Manzûme ‘Amâl el-Kusûr [Nâzım kesirler üzerine yazdığı eseri şerh etmiştir.]¹⁶³

35)

Eser adı: Manzûme fi'l-Ĥisâb [şerhi ile beraber]

Müellifi: Muhammed el-Salih [12. asır]

Nüshası: Mikat (Kahire) 1063/8 [1150 tarihli nüsha müellife okunmuştur.]¹⁶⁴

36)

Eser adı: el-Teĥbîr fi'l-Teksîr

Müellifi: Muhammed b. Ali b. Kasib el-Delġânî [12. asır]

Nüshası: Arkeoloji Müzesi nr. 595/9 [12. asırda istinsah edilmiş olan nüshada eser 43-45. varaklardadır.]¹⁶⁵

Başı:

محمد بن كاسب الدلغاني \ يقول راجي رحمة الرحمن

¹⁶² OMLT, s. 495.

¹⁶³ OMLT, s. 103.

¹⁶⁴ Şevki, A.g.e., s. 322.

¹⁶⁵ İzgi, A.g.e., s. 318.

معلم الانسان ما لم يعلم \ الحمد لله الكريم المنعم

...

لشرف الطالب اعلى نشزي \ وقد نظمت علمهاني رجزي

سميته التخبير في التفسير \ مقسما قسمين بالتحريير¹⁶⁶

37)

Eser adı: Urcûze fi Tek'îb el-A'dâd

Müellifi: Muhammed b. Arnavut [12. asır]

Nüshası: Riyaza (Kahire) 1103.

Konusu: Musannifin beş bab üzere tertib ederek küp alma ve dört işlem gibi temel hesabî hesaplamaları işlediği urcuzenin babları şunlardır: fasl fi'l-Muka'ab, fasl fi'l-Tek'îb, fasl fi'l-Cem' ve'l-Tarh, fasl fi'l-Darb, fasl fi'l-Kısm ve'l-Tesmiye.

Baş:

يقول راجي العفو الخلاص \ محمد بن ارنوط العاصي
و بعد فالتكعيب من علم العدد \ باب عزيز قل ذكره وقد
كلفني بنظمه اخ اديب \ حرصا على تحصيله العلم القريب
فجأة بهذه الابيات \ خبرا القلبه وإن لم آت
بها على منوال اهل القلم \ من حسن ترتيب ووزن النظم

Sonu:

تم بحمد الله ذي الجلال \ ما قد اردت من الاعمال
في ثامن الايام من شهر رجب \ يوم الخميس عاقسكك (?) احتسب¹⁶⁷

¹⁶⁶ OMLT, s. 241.

¹⁶⁷ OMLT, s. 241, & Şevki, A.g.e., s. 324.

Yaşadıkları asır tespit edilemeyen müellifler:

38)

Eser adı: Urcûze fi ‘İlm el-Kusûr¹⁶⁸

Müellifi: Muhammed el-Zahhâr

Nüshası: Belediye (İskenderiye) 467

Başı:

على اللذي لنا به الصلاة \ الحمد لله والصلاة
¹⁶⁹احمدت منهاج الحساب \ وآله و صحبه الانجاب

39)

Eser adı: Teysîr el-Meded fi Taḫrîr el-‘Aded

Müellifi: Ebu'l-Faḍl Abdulaziz b. Ebi Cema‘a el-Tucîbî el-İşbilî

Nüshası: Escorial 954/6.

Konusu: Aritmetik konulu manzume yüz altı beyittir.¹⁷⁰

Başı:

الحمد لله الذي بحمده \ يستمنح العبد مزين رفته

Sonu:

¹⁷¹وها هنا نختم النظام \ والحمد لله على الدوام

40)

¹⁶⁸ Eserin tespit edilmiş tek nüshası 1310 (M. 1892/1893) tarihli olmasına rağmen müellifin hayatı yahut manzumenin telif tarihine dair bilgi bulunmaması sebebiyle bu eser de tez çalışmamızda hesap manzumeleri bibliyografyasına dahil edilmiştir.

¹⁶⁹ OMLT, s. 563.

¹⁷⁰ A. C. Ledesma, *A.g.e.*, s. 93-4.

¹⁷¹ Şevki, *A.g.e.*, s. 337-8.

Eser adı: Tebşira el-Musteğrib

Müellifi: Muhammed b. el-Esefi

Nüshası: Huseyniyye (Rabat) 9993.

Konusu: Kesir işlemlerine dair bir eserdir.

Başı:

الحمد لله القدير الواهب \ للعبد ما شاء من المواهب

Sonu:

¹⁷²لواهب العقل مع التسديد \ الحمد والشكر بلا تجديد

41)

Eser adı: [Manzûme el-Ĥisâb]

Müellifi: İbrahim b. Ahmed

Nüshası: Hüsrev Paşa 257/4 [11b-13a arasındadır.]¹⁷³

Konusu: Müellif dibacede manzumenin altmış altı beyit olduğunu ve hesabın muhtelif konularını içerdiğini beyan etmektedir.

Başı:

يقول إبراهيم بن أحمد \ وجده الرحي قولاً رشداً

Sonu:

ويرحمها الله الذي فرقها لها \ والحمد لله على كمالها

42)

Eser adı: [Manzûme el-Ĥisâb]¹⁷⁴

¹⁷² Şevki, A.g.e., s. 338.

¹⁷³ Eser katalogda *Hesab Risalesi* adıyla kayıtlıdır.

Müellifi: İbn Dehîl Fâris

Nüshası: Hacı Mahmud Efendi 6412/2 [4b-8b arasındadır.]

Konusu: Sayı basamakları ve aritmetik işlemler üzerinedir.

Başı:

بدأت بسم الباري الرساله \ ليكسوها الاله سنا الفضاله
وبعد فالعلم عظيم قدره \ لا يعتلي ولايضاها فخره
منه الحساب فلا تكن متغافلا \ اذ لاحتفال به فكن متحافلا

Sonu:

و صلي يا الهنا وسلم \ علي نبيك الحبيب الاعظم
واله وصحبه الكرام \ واختم لنا يا رب بالاسلام

43)

Eser adı: Manzûme fi Teşârîf el-Eşâbi‘ fi Akd el-‘Aded

Müellifi: Muşrif b. Qazraf

Nüshası: Amme (Rabat) 2446 (D1588)

Konusu: Otuz altı beyitten müteşekkil olan manzume hisâb-ı hevâî hakkındadır.

Başı:

¹⁷⁵ فأول الواجب أن تعلم ما \ أقوله يا صاحبي مقما

Müellifi yahut dönemi tespit edilememiş olan manzumeler:

44)

Eser adı: Manzûme fi'l-Ĥisâb [şerhi ile beraber]

¹⁷⁴ Müellif adınının hatimede geçtiği manzum metinde eser adına rastlanmamıştır.

¹⁷⁵ Şevki, A.g.e., s. 307.

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Yehuda (Garrett) 4843 [1163]

Başı:

لكل نوع منزل وهو على \ قسمين فرعي وما تاصلا

Sonu:

وقس على ذلك ما ترد من اشباهه و بالله المستعان تم علم الحساب¹⁷⁶

45)

Eser adı: Urcûze ‘İlm el-Ĥisâb

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Camia (Kahire) 24057/2¹⁷⁷

46)

Eser adı: Urcûze fi Rumûz el-‘Aded

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Oriental (Berlin) 6012¹⁷⁸

47)

Eser adı: Manzûme fi'l-Ĥisâb

¹⁷⁶ R. Mach, Rudolf Mach, *Catalogue of Arabic Manuscripts (Yahuda Section) in the Garrett Collection*, Princeton University: New Jersey, 1977. s. 417.

¹⁷⁷ Şevki, *A.g.e.*, s. 336.

¹⁷⁸ Şevki, *A.g.e.*, s. 333. Ahlwardt eserin katalog bilgisinde manzumenin ve nâzımın adına dair bilgi vermemektedir. Bkz.: W. Ahlwardt, *C. VII*, s. 351.

<<https://archive.org/details/diehandschriften17preu/page/n5/mode/2up?q=6013>> (31.01.2021)

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Ezheriyye 4376/34 [109-114. varaklarda bulunan manzumenin başı noksandır.]¹⁷⁹

3.2. 1300-1800 YILLARI ARASINDA TELİF EDİLMİŞ CEBİR MANZUMELERİ

1)

Eser adı: el-Muḫni' fi'l-Cebr ve'l-Muḫâbele [telifi: 804]

Eser adı diğer: el-Ḳasîde [/el-Manzûme] el-Lâmiyye

Müellifi: İbnu'l-Hâim, Şihâbuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. 'Îmâduddîn el-Ḳarâfi el-Mısri el-Maḳdisî (ö. 815/1412)

Nüshaları¹⁸⁰: 1. Mecami (Teymuriyye) 689/3 [867 tarihli]; 2. Chester Beatty 3849/7 [Safer 870 tarihli]; 3. Mecami (Kahire) 703/5 [1144 tarihli]; 4. Riyaza (Kahire) 360/2 [1150 civarı]; 5. Riyaziyyat (Zahiriyye) 96 nr. 4823; 6. Berlin 6013/61¹⁸¹; 7. Gotha 1484/5¹⁸²; 8. İskenderiyye 82/9; 9. İskenderiyye 4376 (43);¹⁸³ Ayasofya 2727/3 [874 civarında]¹⁸⁴; Reisulküttab 1191/7 [879 tarihli]¹⁸⁵.

¹⁷⁹ Şevki, *A.g.e.*, s. 337.

¹⁸⁰ Eserin Kahire nüshalarına dair bilgi Şevki'den alınmıştır. Bkz.: Şevki, 269-70.

¹⁸¹ Eser muhtasarı *el-Musri'* ile beraber bulunmaktadır. Bkz.: W. Ahlwardt, *Die Handschriften-verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, s. 353.

¹⁸² Mezkur nüshaya dair online kataloglarda bilgi bulunmamaktadır. Karş.: Şevki, s. 270.

¹⁸³ Şevki eserin Kahire'de mevcut nüshalarının akabinde Birmingham nüshalarını da saymaktadır. Fakat bu nüshalar (1661; 1287; 752) Zekeriyâ b. Muhammed el-Ensârî (ö. 926) tarafından eser üzerine yazılan şerhin nüshaları olup katalogda XIX. asır nüshaları olarak tarihlenmektedir. Karş.: Şevki, s. 270 & FIHRIST Union Catalogue of Manuscripts from the Islamicate World: <<https://www.fihrist.org.uk/advanced>>.

¹⁸⁴ Mecmuadaki mensur eserlerde Ebu'l-Fadl el-Hasen b. Ali eliyle düşülen istinsah kaydı 874 senesine aittir. Manzumelerde kayıt olmamasına rağmen aynı müstensihin elinden olduğu için 35-37. varaklar arasındaki el-Muḫni' de aynı yahut yakın tarihte istinsah edilmiş olmalıdır.

¹⁸⁵ 59-62. varaklar arasındaki eser Ali b. Muhammed el-Mısri tarafından istinsah edilmiştir.

Konusu: Hisab ve cebir terimleri, aritmetik işlemler, altı temel denklem konularını işleyen manzume toplamda elli dokuz beyitlik bir kasidedir.

Başı:

بحمد آلهي أبتدي ما احاول \ وأهدي صلاة مع سلام يشاكل
على الصطفى خير الانام وآله \ واصحابه ثم الدعا يتواصل
لفخر الزمان المنتمي لجلالة \ علي عليه سحب جود هواطل

Sonu:

وابياتها تسع و خمسون انشئت \ بالاقصى و شهر اليمين فهي تطاول
ربيع من العام الذي ضبط عده \ بدال و ضاد فالبنائيتكامل

Şerhleri: i) el-Mumti' fi Şerh el- Muḩni' [Müellifin kendi eseri üzerine şerhidir. Eserini 810 senesinde tamamlayan İbnu'l-Hâim bu şerhi aynı sene içerisinde 'el-Musri' fi Şerh el-Muḩni'' adıyla ihtisar etmiştir.]

el-Mumti' nüshaları: Chester Beatty 3881 [müellif nüshası]¹⁸⁶; Şehid Ali Paşa 2706/2 [IX/XV. asır]¹⁸⁷

el-Musri' nüshaları: Berlin 5991¹⁸⁸; Berlin 6013/61; Zeytinoğlu 305/6¹⁸⁹; Laleli 3752/6¹⁹⁰ (63-74. varaklar arasındadır.); Laleli 3747/6 [866 tarihli]¹⁹¹; Esad Efendi 3673/11[959 tarihli].

Bunlar haricinde İzgi'de zikri geçen Zeytinoğlu 305/6 nüshası esasen *el-Muḩni'* e değil şerhi *el-Musri'* e aittir. Karş.: İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, C. 1. (Riyazi İlimler), İz: İstanbul, 1997, s. 231.

¹⁸⁶ İ. Fazlıoğlu, "İbnu'l-Hâim", TDV İSLÂM ANSİKLOPİDİSİ, <<https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-haim>>.

¹⁸⁷ Mecmuadaki diğer eserlerin istinsahı 870 civarındadır. *el-Mumti'* mecmua içerisinde 55-81. varaklar arasında yer almaktadır.

¹⁸⁸ Şerh üzerine 850 tarihli talikat mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bkz.: W. Ahlwardt, *A.g.e.*, s. 342. <<https://archive.org/details/diehandschriften17preu/page/n5/mode/2up?q=6013>> (31.01.2021)>

¹⁸⁹ Eser mecmuada 106-117. varaklarda olup mecmua 985-6/1577-8 civarına tarihlenmektedir.

¹⁹⁰ 891 tarihli nüshanın katalog kaydı 'el-Müşri' Şerhu Muhtasari'l-Mümmti' şeklindedir.

¹⁹¹ TDV İSLÂM ANSİKLOPİDİSİ "İbnu'l-Hâim" maddesinde Fazlıoğlu eserin Laleli 3737 numaralı nüshasını zikretmektedir; fakat mezkur nüshadaki üç eser arasında el-Musri' bulunmamaktadır. Karş.: Laleli 3747/6 & İ. Fazlıoğlu, "İbnu'l-Hâim", TDV İSLÂM ANSİKLOPİDİSİ, <<https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-haim>>.

ii) el-Musmi‘ [Yine müellife ait bir şerhtir. Eserin telif tarihi 810’dur. Müellif nüshası Musul’da Ahmediyye Medresesi’nde 107 numara ile kayıtlı olan şerhin diğer nüshaları şunlardır: Chester Beatty 3849, Evkaf (Musul) 22/88, Evkaf (Musul) 202].¹⁹²

iii) el-Ğavl el-Mubdi‘ fi Şerh el-Muĸni‘¹⁹³ [Sıbtu’l-Mârdînî olarak tanınan Bedruddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Dimeşkî el-Mısrî (ö. 912/1506) tarafından 876’da yazılan şerhin nüshalarından bir kısmı şunlardır: Ezheriyye 53664 (37) [880 tarihli], Mecami (Dar el-Kutub) 144/2 [884 tarihli]¹⁹⁴, Şeyhulislam Esad Efendi 183/3 [883 tarihli]¹⁹⁵, Zeytinoĸlu 305/7¹⁹⁶, Laleli 2762/2 [975 tarihli], Ortahisar (Nevşehir) 47/1 [1035 tarihli], Reşid Efendi 1147/2, Garrett 479 (4814/1), Garrett 1827 (4814/2)¹⁹⁷. Eser XII/XVIII. asır alimlerinden Atâullah b. Ahmed el-Mısrî el-Ezherî el-Mekkî tarafından telhis edilip üzerine Şerh el-Ğavl el-Mubdi‘ fi Telhîş el-Muĸni‘ adlı şerh yazılmıştır.¹⁹⁸]

iv) Feth el-Mubdi‘ fi şerhi’l-Muĸni‘ [Ebu Yahya Zekerıyyâ b. Muhammed el-Ensârî’nin (ö. 926) şerhidir. Nüshalarından bir kısmı şunlardır:; Riyaza (Dar el-Kutub) 307 [1091 tarihli]; Riyaza (Dar el-Kutub) 1035 [1103 tarihli]; Riyaza (Dar el-Kutub) 181 (13) [1103 tarihli];¹⁹⁹ Kılıç Ali 570 [1158 tarihli]²⁰⁰; Laleli 2750/1 [1-18. varaklar arasında].

¹⁹² Şevki, s. 273-4.

¹⁹³ TDV İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ “Sıbtu’l-Mardînî” maddesinde Fazlıoĸlu eser adını ‘el-Ğavlü’l-muğî fi şerhi’l-Muĸni‘ şeklinde vermektedir. Karş.: İ. Fazlıoĸlu, “Sıbtu’l-Mardînî”, <<https://islamansiklopedisi.org.tr/sibtul-mardini>>.

¹⁹⁴ Şevki, s. 274.

¹⁹⁵ Müellif nüshası ile mukabele edilmiş nüshadır. 883 tarihinde istinsah edilmiş mecmua içerisinde 67-92. varaklar arasındadır. Müellif nüshasıyla mukâbele edildiğine dair 878 tarihli kayıt bulunan nüshadan istinsah edilmiş ve bu asıl (*menkûlun-minh*) nüsha ile mukabele edilmiştir. Feraĸ kaydının yanına 896 tarihinde bu defa müellif hattı olan bir nüsha ile ikinci kez mukabele edildiğine dair kayıt düşülmüştür. (Bkz.: 92a)

¹⁹⁶ Mecmua içerisinde 118-151. varaklar arasındaki eser 986/1578’de İstanbul Rüstem Paşa Medresesi’nde istinsah edilmiştir.

¹⁹⁷ Garrett koleksiyonunda bulunan mezkur iki nüsha 890 ve 904 tarihlidir. Bkz.: R. Mach, *A.g.e.*, s. 415.

¹⁹⁸ Bu eserin bir nüshası 1177 senesinde Mekke’deki Süleymaniye medresesinde istinsah edilmiştir (Şuayb b. Ali’ye ait istinsah kaydı 17a. sayfasındadır.). Bkz.: Çorum 3168. Diğer bir nüshası ise Arif Hikmet kütüphanesinde (Mecami 117/9) bulunmaktadır. Bkz.: OMLT, s. 218.

¹⁹⁹ Şevki, s. 282.

²⁰⁰ Eser mecmuada 268-277. varaklar arasında olup katalogda kaydı bulunmamaktadır.

v) Abdulkadir b. Muhammed b. Ahmed el-Feyyûmî (ö. 1022) şerhi [Nüshaları: Berlin 6013/62²⁰¹; Riyaza (Kahire) 304; 2. Kahire, Riyaza 558]²⁰²

vi) Kasım b. Salahuddin el-Hânî el-Halebî (ö. 1109) şerhi [Nüshaları: Evkaf (Haleb) 1781; Mecami (Teymuriyye) 196/15]²⁰³

vii) Menâzil el-Firdevs ‘ale'l-Muḫni’ [İbn Ğalbûn’a (ö. 1150) ait şerhin nüshası: Arabe (Biblioteque Nationale) 5680]²⁰⁴

2)

Eser adı: Manẓûme fi ‘İlm el-Ferâid ve’l-Cebr ve’l-Muḫâbele [telif tarihi: 854]

Müellifi: Ebu İshak İbrahim b. İbrahim b. Muhammed b. Ahmed ibn Nâsir el-Nevâvî (854/1450’de sağ)²⁰⁵

3)

Eser adı: Tercüme-i Verdiyye Hisâb-ı Cevheriyye [telif tarihi: 1180/1767]

Eser adı diğer: Kitâb-ı Verdiyye Tercüme-i Cebr ve Muḫâbele-i Bahâiyye

Müellifi: Salih b. Mehmed (1207/1793’de sağ)

Dili: Osmanlı Türkçesi

Konusu: Bahâuddîn Muhammed el-‘Âmilî’nin (ö. 1031/1622) *Hulâsat el-Hisâb* adlı eserinin cebir ilmine dair olan bölümünün tercümesidir.

²⁰¹ W. Ahlwardt, *Die Handschriften-verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, s. 353.

²⁰² OMLT, s. 111-2.

²⁰³ OMLT, s. 160.

²⁰⁴ OMLT, s. 184.

el-Muḫni’ üzerine yazılmış bu yedi şerhten başka Şevki Kahire ve Musul’da müellifi bilinmeyen iki farklı şerh nüshası daha zikretmektedir. Bkz.: Şevki, s. 283.

²⁰⁵ Eser hakkında ‘Hisab Manzumeleri’ bölümünde bilgi verildi. Bkz.: Hisab Manzumeleri nr. 10.

Nüshaları: 1. Milli Yz A 2295/1²⁰⁶ [istinsahı: Zilkade 1207 tarihinde Mehmed Emin b. Osman eliyle]; 2. Türkçe Yazmalar (TY) 6845²⁰⁷ [istinsahı: 1304 tarihinde Mustafa Nureddin eliyle].

Başı:

حمد صد حمد اوله اول سلطانه \ ناظم دائرهء امكانه

Sonu:

208التى بيك يكرمى دخي طرح اوليجق \ ما عدا اوله طقوز يوز انجق

Yaşadıkları asır tespit edilemeyen müellifler:

4)

Eser adı: [Manzûme fi'l-Cebr]

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Ulum Diniyye (Kahire) B25293/3 [61-80. varaklardadır. 1150/1737 civarına tarihlenen nüshanın başı ve sonu noksandır. Şerh ile beraber bulunan manzumenin nâzımına yahut şarihine dair bilgi mevcut değildir.]²⁰⁹

5)

Eser adı: Manzûme fi'l-'Amal bi'l-A'dâd el-Erbe'a el-Mutenâsibe [muasannifin şerhi ile beraber]

Müellifi: Abdulkadir b. İbrahim el-Mağallî

Nüshası: Mecami (Kahire) 635/1 [1-2. varaklardadır. Mustafa Sıdkı tarafından 1170'te istinsah edilmiştir.]²¹⁰

²⁰⁶ Online katalogda yer numarası '06 Mil Yz A 2295/1' şeklinde kayıtlıdır.

²⁰⁷ İzgi bu iki tercümeyle farklı müelliflere ait farklı eserler gibi tanıtmıştır. Bkz.: Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, C. 1. (Riyazi İlimler), İz: İstanbul, 1997, s. 223-4.

²⁰⁸ Eserin incelendiği bölümde nüshaların hususiyetlerine dair bilgi verilecektir.

²⁰⁹ Şevki, s. 322-3.

3.3. 1300-1800 YILLARI ARASINDA TELİF EDİLMİŞ HENDESE MANZUMELERİ

1)

Eser adı: el-İksîr fi'l-Mubteğî min San'a el-Teksîr

Müellifi: İbn Liyûn, Ebû Osman Sa'd b. Ebî Ca'fer Ahmed b. İbrahim b. Liyûn el-Tucîbî ibn 'Uyûn el-Endelusî (ö. 750/1346)

Nüshaları: 1. Amme (Rabat) 2427 (D 1588); 2. Amme (Rabat) 2428 (D 1588) [başınan yirmi altı beyti noksandır.]; 3. Hüseyniyye (Rabat) 850; 4. Hüseyniyye (Rabat) 752 [1201 tarihli]

Konusu: İki yüz üç beyitten müteşekkil olan manzume geometrik şekillerin alan hesaplamalarıyla ilgilidir.

Başı:

الحمد لله على ان يسرا \ من مهج التفسير ما قد عسرا

Sonu:

تسعون بعد مائة و سنته \ تظفر مع ايجازها بالبغية

Şerhi: i. Feth el-Ḥabîr bi-Ḥusn el-Tedbîr [Şarihi Ahmed b. Muhammed el-Zenâtî'dir. Şerhin telifi 1018'de tamamlanmış olup Şevki tarafından Rabat'ta üç nüshası tespit edilmiştir.]²¹¹

2)

Eser adı: Urcûze fi 'İlm el-Misâḥa [Telif tarihi: Şevval 834]

²¹⁰ Şevki, s. 323.

²¹¹ C. Şevki, *el-'Ulûm el-'Aḳliyye fi'l-Manzûmât el-'Arabiyye*, s. 267.

Müellifi: Sa'îd el-Simlâlî (ö. 882/1477)²¹²

Konusu: On yedi beyitten ibaret olan urcuzenin konusu uygulamalı geometridir.

Nüshası: Escorial 964/15 [Eser mecmuada 242-244. varaklardadır.]

Başı:

يا طالب علم المساحة اعلم \ ان الاراضي لها في المعلم

Sonu:

والحمد لله على نعمه \ ثم صلاته على نبيه

²¹³محمد و آله وصحبه \ مدة دهرنا الى انقضائه

3)

Eser adı: Urcûze fi'l-Ĥisâb ve'l- Misâĥa [Telifi: 790'dan önce]

Müellifi: Şihâbuddin Ahmed b. Muhyiddin Yahya eş-Şâfi'î el-Āamîrî²¹⁴

4)

Eser adı: el-Bâĥa fî 'İlmey el-Ĥisâb ve'l-Misâĥa [Telifi: 836'da]

Müellifi: İbn Rubâĥ el-Bikâ'î, Ebu'l-Hasen (/ Ebu İshâĥ) Burhanuddin İbrahim b. Ömer (ö. 885/1480)²¹⁵

²¹² Şevki müellifin vefat tarihini zikretmemektedir. Müellif 882/1477 tarihinde vefat eden Ebu Osman Sa'îd b. Suleyman el-Simlâlî olmalıdır. Karş.: Aïssani D. Et Djehiche M., *Les manuscrits scientifiques du Maghreb l'âge d'or des sciences en pays d'Islam - Les Manuscrits Scientifiques du Maghreb*, ed: Département Expositions, Ministère de la Culture: Tlemcen/Alger, 2012. (s. 61.) & A. Cano Ledesma, *Indización de los manuscritos árabes de El Escorial*, Ediciones Escorialenses: Madrid, 1996 (s. 95.)

²¹³ Şevki, A.g.e. s. 283-4.

²¹⁴ Eser hakkında Hisab Manzumeleri bölümünde bilgi verildi. Bkz.: Hisab Manzumeleri nr. 3.

²¹⁵ Eser hakkında Hisab Manzumeleri bölümünde bilgi verildi. Bkz.: Hisab Manzumeleri nr. 5.

5)

Eser adı: Urcûze fi Eşkâl el-Te'sîs

Müellifi: Muhammed el-Hurr el-‘Âmilî

Nüshası: Mecami (Kahire) 846/4 [1100 tarihli]

Konusu: Musannif Şemsuddin Muhammed b. Eşref el-Huseynî el-Semerkindî'nin (ö. 702/1303) Eşkâl el-Te'sîs adlı eserini nazma dökmüştür.²¹⁶

6)

Eser adı: Nuḥbe el-Tuffâḥa fi ‘İlm el-Misâḥa

Eser adı diğer: Urcûze Nuḥbe el-Tuffâḥa Ḥâviye Ḳavâid el-Misâḥa²¹⁷

Müellifi: el-Kutubî, Ebu'r-Rıza (Ebu'r-Riḍâ) Abdullatif b. Ahmed b. Muhammed ed-Dimeşkî el-Ezherî el-Şafi'î (ö. 1162/1719)

Nüshaları: 1. Selimiye Yazmalar 4777/26 [12. asır²¹⁸]; 2. Laleli 3680/8 [112-114. varaklardaki manzume noksandır.];

Konusu: Ebu'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el-Eş'arî²¹⁹ el-Yemenî el-Kutubî'ye (v. H. 550 civarı) ait el-Tuffâḥa fi ‘İlm el-Misâḥa'dan müntehabatın nazma çekilmiş halidir.

Başı:

من بعد حمد الله والصلاة \ على الرسول كامل الصفات

يقول افقر الورى في الخلق \ عبداللطيف المذنب الدمشقي

Sonu:

²¹⁶ Şevki, A.g.e. s. 315.

²¹⁷ Şevki, A.g.e. s. 320.

²¹⁸ 12. asırda istinsah edilmiş mecmua içerisinde 479-483. varaklar arasındadır.

²¹⁹ Şevki *el-Tuffâḥa* müellifinin nisbelerinden el-Eş'arî'yi -muhtemelen sehven- el-Eş'arî şeklinde aktarmaktadır. Karş.: Ayasofya 4827/9, s. 99b.

مصليا مسلما ما خطّ في \ طرسى على خير الورى في الموقف

واله و صحبه الكواكب \ نجوم افلاك الهدي الثواقب

Şerhi: Eser üzerine nâzımın kendi şerhi mevcuttur. Nüshaları: 1. Laleli 2751M [Müellif nüshasıdır. Eser mecmuada 1-21. varaklar arasındadır.]; 2. Bağdatlı Vehbi 2048/1 ; 3. Riyaza (Kahire) 646 [1132 tarihli]; 4. Gotha 1500 [1138 tarihli]; 5. Riyaza (Kahire) 310 [istinsah tarihi 1200 civarında]; 6. Ann Arbor 796/12 [1156 tarihli] ; 7. Riyaza (Kahire) 18360 [istinsah tarihi 1200 civarında].

7)

Eser adı: [Urcûze fi'l-Misâha]

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Hüsrev Paşa 257/3 [8-11. varaklar arasındadır.]²²⁰

Konusu: Dokuz babdan müteşekkil olan bu manzume geometrik şekillerin alan hesaplamaları üzerinedir.²²¹

Başı:

... باب في مساحة المربع المتساوى الاضلاع والختلف

Sonu:

وذلك فهو جملة المساحة \ فافهمه يا ذا العقل والرجاحة

²²⁰ Eser katalogda 'Hendese Risalesi' adıyla kayıtlıdır.

²²¹ Geometrik şekillerin alan hesapları önce çizimle gösterilmiş, ardından manzum metinle hesaplamaları tarif edilmiştir.

3.4. 1300-1800 YILLARI ARASINDA TELİF EDİLMİŞ MÜSİKÎ MANZUMELERİ

1)

Eser adı: Cevâhir el-Nizâm fi Ma‘rifet el-Engâm [telif tarihi: 729]

Müellifi: Muhammed b. Ali İbnu'l-Hatîb el-İrbilî (729/1329'da sağ)

Nüshası: Berlin 5515 [Şerh metni içerisinde 34-35. varaklar arasındadır.]

Konusu: Yüz iki beyitlik urcuzede makamlara dair bilgi verilmekte ve makamlar anasır-ı erbea ve Zodyak burçlarına göre taksim edilmektedir.

Şerhi: Bur' el-Eşkâm Şerh el-Ḳaside fi'l-Engâm [929/1523'te telif edilen şerhin müellifi meçhuldür. Nüshası: Berlin 5515]

Baş:

الحمد لله على انعامه | حمدا يكافى الفضل من اقسامه

Sonu:

ثم على خير الورى سلام | ما سرحت سائمة الانعام²²²

2)

Eser adı: Muḳaddime fi Ḳavânîn el-Engâm

Eser adı diğeri: Urcûze fi Şerh el-Neğamât²²³

²²² Ahlwardt, *Die Handschriften-verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin* (C. V), Asher: Berlin 1893, s. 62.

²²³ Şevki eserin adını *Urcûze fi Şerh el-Neğamât* olarak vermektedir fakat eser urcuze ve müellifin şerhi olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır; ilk kısım *Muḳaddime fi Ḳavânîn el-Engâm*, ikincisi *Şerh el-Neğamât ve Uluvvuhâ ve Hubûtuhâ* adlarıyla bilinmektedir. Karş.: Laleli 1832/3 & Şevki, s. 519-20.

Müellifi: Cemaluddin Ebu Muhammed Abdullah b. Halil el-Kâhirî el-Mârdînî el-Şâfi'î (ö. 809/1406 civarında)

Nüshaları: 1. Laleli 1832/3 [58-60. varaklardadır. Eserin akabinde müellifin şerhi mevcuttur.]; 2. III. Ahmed 2130 [57-65. varaklardadır.]; 3. Samsun 970/19²²⁴ [101-102. varaklardadır.]; 4. Gotha 1350/1; 5. Gotha 1353/2; 6. Berlin 5526 [8-10. varaklardadır.]²²⁵

Konusu: Elli altı beyitlik urcuze mûsiki usul ve makamlarını konu almaktadır. Eserde makamlar Fars sisteminden farklı biçimde takdim edilmektedir.

Başı:

مقسم العقول بين العال \ الحمد لله الحكيم العالم

²²⁶مميز الالسن واللغات \ وواهب الانغام والاصوات

Sonu:

²²⁷وخذ من الجركا ذوى عراق \ و حطه لذى العراق باقى

Şerhi: Şerh el-Neğamât ve 'Uluvvuhâ ve Hubûtuhâ [Müellife ait şerh Laleli 1832/3 nüshasında 59-60. varaklar arasındadır.]

3)

Eser adı: Manzume fi Enva' el-Neğam²²⁸

²²⁴ Milli Kütüphane online katalog kaydı şu şekildedir: 06 M.K. Sam. Yz. 970/19. Katalogda eser adı 'Ercüze fi'l-musikiye', müellif adı 'Abdallah b. Halil el-Mardini' olarak kaydedilmiştir.

²²⁵ W. Ahlwardt, *Die Handschriften-verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, C. V, Asher: Berlin 1893, s. 68.

Safedî bu manzumeyi musiki riselesine müellifin ismini zikretmeden aynen aldığı için olsa gerek Shiloah kitabında Mukaddime fi Kavanin el-Enğam nüshaları ile birlikte Safedî'nin *Risâle fi'l-Mûsikî*'sine ait bazı nüshalara da yer vermiştir. Bkz.: A. Shiloah, *The Theory of Music in Arabic Writings (c. 900-1900)*, München 1979, s. 276-8.

Safedî'ye ait derleme eserin yazma nüshaları için bkz.: Shiloah, s. 275-278.

²²⁶ W. Ahlwardt Berlin nüshaları kataloğunda manzumenin ilk şatırını şu şekilde vermektedir (s. 62):

الحمد لله الحكيم الحليم

²²⁷ Berlin nüshaları (1350, 1353, 5526) Ahlwardt kataloğunda şu şekildedir (s. 62): خذ من الجركا روي عراق \ و حطه لذى من العراق باقى

Eser adı diğeri: Urcûze fi'l-Engâm²²⁹

Müellifi: Nasıruddin el-Acemi (10/16. asır)

Nüshaları: 1. Şehid Ali Paşa 2804/4 [Ramazan 902 tarihli nüshada 40-41. varaklardadır.²³⁰]; III. Ahmed 2130 [82-83. varaklardadır.]

Baş:

الحمد لله ولي الحمد \ هادي البرايا لسبيل الرشيد
و افضل الصلاة والتسليم \ على النبي المصطفى الكريم
يا راغبا في حصر انواع النعم \ خذه مبينا واضحا مثل العلم

Sonu:

ثم الصلاة بعد حمد ربي \ على النبي المصطفى والصحب

4)

Eser adı: Ebvāb Nihāyet el-Ṭullāb ve'l-Maṭlūb²³¹

Eser adı diğeri: [Urcûze fi'l-Mûsikî]²³²

Müellifi: İbn Sabbāh Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Cezeri el-Zehebî (VIII/XVI. asır)

²²⁸ OMULT, s. 53.

²²⁹ Shiloah, s. 145-6.

²³⁰ Ferağ kaydında müstensih adını 'Hasan b. Hasan b. Ali el-Rıfā'i el-Şafi'î' olarak vermektedir.

OMULT'nde bu isim sehven müellife atfedilmiştir. Bkz.: OMULT, s. 278.

²³¹ Farmer, H. "Arabic Musical Manuscripts in the Bodleian Library", The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, Cambridge University: 1925, (4), s. 653;

<<http://www.jstor.org/stable/25220814>> (erişim: 25.04.2021)

²³² Shiloah urcuzenin *Kitâb fî 'İlm el-Mûsikî ve Ma'rifet el-Engâm* adlı eserin ilk kısmını teşkil ettiğini belirtmektedir. Bkz.: Shiloah, s. 80-1.

Şevki ise eserin adını *Urcûze fi'l-Neğamât ve'l-Durûb ve'l-Mûsikî* olarak vermekte ve manzumenin 847 tarihli nüshada 1-84. varaklarda bulunduğunu söylemektedir. Bkz.: Şevki, s. 518-9.

OMULT'ndeki kayda göre ise istinsahı X. asrın başındadır (s. 54-5).

Nüshaları: 1. III. Ahmed 2130/4 [Urcûze 68-75. varaklar arasında olup 78-84. varaklar arasında bu manzum metnin şerhi bulunmaktadır.]²³³; 2. Ouesley 102/1 [1-11. varaklar arasındadır.]²³⁴

Konusu: Makamlardan, usullerden, ve ritmlerden bahseder.

Başı:

رست عراق اوازهم نيروز \ فروعهما بينهما مركز²³⁵

Sonu:

اجتمعت جميع الضروب بأصل \ واشتهرت عن حسين بن سهيل

ومن رأى عيبا يسد الخلا \ فجّل من لا عيب فيه و علا²³⁶

5)

Eser adı: Kitâb el-En‘âm bi-Ma‘rifet el-Engâm²³⁷

Müellifi: Şemsuddin Muhammed el-Saydavî el-Zehebî el-Dimeşkî²³⁸ (ö. 911/1506)²³⁹

²³³ Shiloah, s. 80-1.

²³⁴ Farmer, s. 653.

²³⁵ Urcuzenin başı zikredilen şekildedir, hem manzum hem mensur kısmı havi olan eser ise şu şekilde başlamaktadır: الحمد لله الكريم الوهاب ... و بعد فاني لما رامست على الموسيقى و اتقنته علما و عملا

²³⁶ Şevki, s. 518.

²³⁷ Aslı ‘*Kitâb el-În‘âm fî Ma‘rife el-Engâm*’ şeklinde olmalıdır. Karş.: Şevki, s. 517-8.

²³⁸ Bodleian Kütüphanesi’nde bulunan Arapça musiki yazmalarını kataloglayan H. Farmer müellif Şemsuddin el-Saydavî’nin adının Bodleian (Marsh 82) nüshasında ‘el-Zehebî’; Paris (Arabe 2480/1) nüshasında ‘el-Dimeşkî’ nisbesi ile yer aldığını ve ikinci nüshanın sonunda manzumenin son dört beytinin noksan olduğunu tespit etmiştir.

Farmer yaptığı katalog çalışmasında bir önceki maddede tanıtılan *Ebvâb Nihâye el-Tullâb ve’l-Maṭlûb* adlı eserin Ouesley 102 numaralı nüshasını İbn Sabah [İbn Sabbâh] el-Zehebî’ye atfettiği ve Ebvâb Nihâye el-Tullâb ve’l-Maṭlûb’u Şemsuddin el-Saydavî el-Zehebî’nin eserlerinden bağımsız olarak değerlendirdiği için biz de bu iki maddedeki eserlerin müelliflerini farklı şahıslar olarak tanıtmayı tercih ediyoruz. Karş: OMULT, s. 54-5 & OMULT, s. 123 & Farmer, s. 639-654;

<<http://www.jstor.org/stable/25220814>> (erişim: 25.04.2021)

²³⁹ Müellifin vefat tarihi şu kaynaktan alınmıştır: E. Neubauer, “Arabic Writings on Music: Eighth to Nineteenth Centuries”, Hrz. V. Danielson & D. Reynolds *The Garland Encyclopedia of World Music: The Middle East* içinde;

Nüshaları: 1. Hekimoğlu Ali Paşa 849 [1-15. varaklar arasındadır.²⁴⁰]; 2. Ouseley 106 [987 tarihli nüshada 46-54. varaklar arasındadır.]; 3. Arab. (Bodleian) c. 40 [Nüsha noksandır.]; 4. Marsh 82 [59-79]²⁴¹; 5. Arabe 2480/1 [Nüsha noksandır.]; 6. Hodabahş (Patna) 2608²⁴².

Başı:

الحمد لله ولي النعمة \ من جاد لي منه بعلم النعمة
واشكر الله على ما عطاها \ شكرا جزيلا ناميا يرضاه

Sonu:

ثم الصلوات بعد والسلام \ على نبي دينه الاسلام
وآله و سائر الاصحاب \ الاصفيا الاتقيا الانجاب²⁴³

6)

Eser adı: Kenz el-Ṭarab ve Ğâyet el-Erab fi Medḥ Seyyid el-‘Acem ve’l-‘Arab

Müellifi: Şemsuddin el-Saydavi el-Dimeşki (ö. 911/1506)

Konusu: On beş musiki makamının adları ve hususiyetleri.

Nüshaları: 1. Hekimoğlu Ali Paşa 849 [19b sayfasındadır.]²⁴⁴; 2. Ouseley 106²⁴⁵

<https://books.google.com.tr/books?id=FB03DwAAQBAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false> (erişim: 25.04.2021).

²⁴⁰ 9-13. ve 15-18. varaklar arasında manzume içerisinde açıklaması yapılan musiki rumuzları daire ve cedveller üzerinde farklı renklerle rakam ve harflerle gösterilmiştir. Bu tablolarının aralarında 13b-14a ve 15a sayfalarında iki ayrı manzum fasıl eklenmiştir.

²⁴¹ Farmer nüshayı tanıtırken eserin ismini ‘Kitâb Yustahrac minhu el-Enğâm’ olarak vermektedir. Bkz.: Farmer, s. 650.

²⁴² Patna nüshası Şevki’de geçmektedir (s. 518).

²⁴³ Shiloah eserin son beytini farklı vermektedir; eserde musiki rumuzlarına dair daire ve cedveller şeklinde düzenlenen tablolardan önceki son beyti (ومن يقل ان لها مثلا \ بينه او قد ادعى محالا) urcuzenin sonu olarak kabul etmiştir. Fakat tablolar arasında verilen ve bahsi geçen rumuzları açıklayan iki fasıl esere ek olarak yazılmış intibâi vermektedir ve yukarıda değindiğimiz daire ve cedvel tabloları ile beraber ele alınmalıdır. Shiloah tablolarla verilen bu iki faslı ayrı değerlendirmemiş olsa da urcuzenin tertibi ve bütünlüğü açısından bakıldığında eser esasen ‘وآله و سائر الاصحاب \ الاصفيا الاتقيا الانجاب’ beyti ile tamam olmuştur.

Başı:

من فرط نار اشتياقي \ ولهفتي واحترائي

الفت حال التلاقي \ موشحا في العراق

Sonu:

اميل بعد العراق \ بسرعة والتفان

7)

Eser adı: Nebze [/Nubze] fi'l-Elhân²⁴⁶

Eser adı diğeri: Manzume fi'l-Elhân

Müellifi: İbn Naşhân [/Nuşhân] Muhammed b. Ahmed b. el-Naşhân (ö. X/XVI. asır)

Nüshaları: 1. Laleli 1832/4 [1039 civarında istinsah edilmiş nüshada 60-63. varaklardadır.]; 2. Methaf (Bağdat) 9428/3²⁴⁷.

Konusu: Doksan beş beyitten müteşekkil olan manzumede aruz vezinleri, on iki makam, ve saz makamları ele alınmaktadır.

Başı:

ذكر اسمالاحان المسماة بالبحور

يا سايلي عن البحور الاربع \ اسماوها ما هي خذ ما تسمع

Sonu:

سلهم وصال المعنى عليهم يصلوا \ معذب القلب قد ملت بواكبه²⁴⁸

²⁴⁴ Shiloah eseri 19b-35b sayfalarında göstermektedir. Fakat sadece 19b sayfasında Kenz el-Ṭarab ve Ğâyet el-Erab fi Medḥ Seyyid el-'Acem ve'l-'Arab' başlığı altında verilen manzume musiki makamlarıyla alakalıdır. Devamında gelen 'el-Lafz el-Raik fi Medh Hayr el-Halak'ik' ve diğer şiirlerinin muhtevası didaktik olmayıp edebî karakter arz etmektedir.

²⁴⁵ Farmer, s. 652.

²⁴⁶ A. Shiloah, *The Theory of Music in Arabic Writings* (c. 900-1900), München 1979, s. 206-7.

²⁴⁷ OMULT, s. 52.

8)

Eser adı: [Urcûze fi'l-Engâm] (telifi: 1034/1625)

Müellifi: Abdulkadir b. Mahmud el-Kâdirî²⁴⁹ (1034/1625'te sağ)

Nüshası: AY (Gotha) 39 [65-71. varaklar arasındadır.]

Konusu: İki yüz yetmiş beş beyitlik manzumenin konusu usul, fûru, şubeler, avazlar, ve bahirlerdir.

Başı:

الحمد لله على الانعام \ مزين الاصوات بالانعام

Sonu:

كذا افاد الوالد الرئيس \ و هو بذا العلم تأسيس

²⁵⁰وقد حصا في مرة شعابه \ عدا فكان سسه حسابيه

9)

Eser adı: Kitâb el-Cumû' fi 'İlm el-Mûsîkî ve'l-Ṭubû'

Müellifi: Ebu Zeyd Abdurrahman b. Abdulkadir el-Fâsî (ö. 1096/1685)²⁵¹

Nüshası: Berlin 5521 [Zilhicce 1060 tarihli]

Konusu: Ritmler, vuruşlar, ve ezgiler üzerine yüz dört beyitlik bir urcûzedir.

Başı:

²⁴⁸ Shiloah manzumenin son şatırını 'معذب القلب قد ملئت بواكيه' şeklinde vermektedir.

²⁴⁹ Musannifin adı bazı kaynaklarda 'Abdulkadir b. Muhammed b. Muhammed el- Kâdirî' olarak verilmektedir. Bkz.: OMULT, s. 58.

²⁵⁰ A. Shiloah, *The Theory of Music in Arabic Writings* (c. 900-1900), München 1979, s. 239-40.

²⁵¹ A. Shiloah, s. 108-9.

يقول ذو التقصير فاسي القلب \ بعباد الرحمن يدعى المذنب

نحمد من منّ على الانام \ بعلم ما اودع من احكام

Sonu:

²⁵²والآل والاصحاب والاتباع \ واستمدّ الله في انتفاع

10)

Eser adı: Urcûze fi'l-Engâm

Müellifi: Cihaddin el-Dilusî [/el-Dellisî] el-Semerkindî [XI/XVII. asır(?)]

Nüshası: D-brd cod Arab 591 [104b-110a]

Konusu: Makamlar ve üsluplar üzerinedir.

Başı:

... الحمد لله رب عالم بما في ملكوته

Sonu:

²⁵³فانه ياخذ كردانيه ويحط حجاز فانه النيروز الكبير

11)

Eser adı: Manzume fi'l-Musika ve'l-Engâm ve Usul el-Tum ve'l-Tek²⁵⁴

Müellifi: Yusuf b. Halil b. Muhammed el-Munir el-Halebî el-Karlıkî (ö. 1251/1835)

12)

²⁵² Ahlwardt, s. 65.

²⁵³ Shiloah, s. 87-8.

²⁵⁴ Eserin bilinen nüshası bulunmamaktadır. Bkz.: Şevki, s. 521-2.

Eser adı: Urcûze fi'l-Nazm ve'l-Engâm

Eser adı diğer: Urcûze fi Evzân el-Negâm²⁵⁵

Müellifi: [meçhul]

Nüshaları: 1. III. Ahmed 2130 [123-5. varaklar arasındadır.]; 2. Chester Beatty 4264

Başı:

و بعد فاسمع يا صحيح الفهم \ أرجوزة يسيرة في النظم

فيها موازين الكلام المنتظم \ و وزن رخمات والضروب في النغم

Sonu:

كذلك الكبرى المحنى تنن تنن تنن²⁵⁶

13)

Eser adı: [Kasîde fi'l-Engâm]

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: III. Ahmed 2130 [16 beyitlik manzume mecmuanın başlarında yer alıyor olmalıdır.²⁵⁷]

Başı:

ايا من اراد سماع الطرب \ بلفظ عجيب يرى له عجب

²⁵⁵ Şevki, s. 519.

²⁵⁶ Shiloah, s. 426.

²⁵⁷ Şevki'nin verdiği bilgiye göre bu manzume mecmuadaki ilk eser olan *Kitâb fî Marifet el-Engâm ve'l-Hunûk ve'l-Tarab* adlı eserin dibacesinden sonra gelmektedir. III. Ahmed 2130 nüshasına ulaşamadığımız ve esere dair kaynaklarda da mevcut olmadığından manzume için sayfa numarası veremiyoruz. Bkz.: Şevki, s. 520-1.

3.5. 1300-1800 YILLARI ARASINDA TELİF EDİLMİŞ İLM-İ FELEK MANZUMELERİ

1)

Eser adı: Urcûze el-Nevâzir

Müellifi: Ebû Mervan Abdulmelik ibn Habib el-Kurtubî (ö. 238/852)

Nüshası: Bodleian (Oxford) Hyd. 32/3²⁵⁸

2)

Eser adı: Urcûze Şuver el-Kevâkib [Nâzıma ait şerh ile beraber bulunan manzumenin telifi 359'da tamamlanmıştır.]

Eser adı diğer: Na't el-Felek el-'Azîm / Urcûze fi'l-Şuver el-Kevâkib el-Şâbite

Müellifi: Ebû Ali b. Ebi'l-Huseyn Abdurrahman b. Ömer el-Râzî el-Sûfî (ö. 376/986)

Konusu: Müellif, babası Abdurrahman el-Sûfî'nin eserlerinde bilgileri ile çizimlerine yer verdiği yıldızlar ve gezegenlerin tasvirlerini nazma dökmüştür.

Nüshaları: 1) Arabe (Paris) 2561/4; 2) Dar el-Kutub 226; 3) Munich 870; 4) Orient. (Gotha) 1398; 5) Methaf Irakî 9435/2; 6) Mikat (Dar el-Kutub) 417/2; 7) Mikat (Dar el-Kutub) 163; 8) Mikat (Dar el-Kutub) 831/1; 9) Yehuda (Princeton) 4873 (211) [1204 tarihli];²⁵⁹ 10) Yehuda (Princeton) 356; 11) Marsigli (Bologna) 422; 12) Zeytune (Tunus) 415;²⁶⁰ 13) Felek (Ezheriyye) (411) 48097;²⁶¹ 14) Nuruosmaniye 2928/2 [İstinsahı: 1070'de Konstantiniyye'de]²⁶²

²⁵⁸ B. A. Rosenfeld & E. İhsanoğlu, *Mathematicians Astronomers, and Other Scholars of Islamic Civilisation and Their Works (7th - 19th c.)*, IRCICA: İstanbul 2003, s. 31.

²⁵⁹ R. Mach, *A.g.e.*, s. 420.

²⁶⁰ Mezkur üç nüshanın bilgisi için bkz.: Rosenfeld & İhsanoğlu, s. 87.

Başı:

263 بسم الإله العادل الموحد \ و رحمة منه على محمد

هذا مقال لأبي علي \ نجل أبي الحسين الصوفي

في صفة النجوم والافلاك \ أنشأها الملك الاملاك

Sonu:

ثم صلاة ربنا طول المدا \ على نبي دينه دين الهدى

محمد.ال مخصوص بالشفاعة \ و صاحب المقام يوم الساعة

264 ثم على اصحابه والال \ ما دامت الايام والليالي

Şerhleri: Laleli 2698 [Rabiulahir 718 tarihli]²⁶⁵ nüshasında manzume müellifi meçhul şerh içerisinde yer almaktadır.

3)

Eser adı: Kaşîde Bâ'iyye fî Ṭulû' el-Menâzil

Müellifi: Ebû Said Câbir b. İbrahim el-Sâbî (IV/X. asır)

Nüshaları: Gotha 1378/2²⁶⁶

²⁶¹ Şevki, s. 368-71.

²⁶² Şerh yer almamaktadır, yalnızca urcuzenin metni bulunmaktadır. 62-67. varaklar arasındaki metinde zaid beyitler mevcut olup yıldız isimleri de yer yer farklı verilmiş, bununla beraber yıldızların adları diğer nüshalarda geçen şekliyle derkenara haşiye düşülmüştür.

²⁶³ Laleli nüshasında 'و رحمة الله على محمد' şeklindedir (3b). Nuruosmaniye nüshasında ise dibace kısmı neredeyse tamamen farklıdır: بسم الإله العادل الموحد \ الخالق الباري العزيز الصمد

...
سألت عني غير ذي جهل به \ مضيف آداب الي منصبه

فهاك نعت الفلك العظيم \ بكل ما يحوي في النجوم

²⁶⁴ Nuruosmaniye nüshasında son beyit 'يذكرها والدنا في كتبه \ فلينتجعها من غدت من اربه' şeklindedir.

²⁶⁵ Şevki tarafından verilen telif tarihi 359 olmasına rağmen Laleli 2698 nüshasının sonundaki ferağ kaydında musannife ve ravilere ait kayıtlar bulunan bir nüsha ile mukabele edildiği; ve bu menkûlun-minh nüshanın 198 tarihli olduğu yazılıdır (66b). Nüshanın 67b sayfasında ortasında Kabe tasviri olup etrafında İslam şehirlerinin kibleye göre yönlerini gösteren daire şeklinde bir tablo çizilmiştir. Eserin zahriyesinde Kemaluddin Muhammed b. Şihabuddin Ahmed el-Sandukâvî'nin kütüphanesi için hazırlandığı yazılıdır. Eser adı online katalogda 'Şerhu Urcuze fi'l-Kavaid' olarak kayıtlıdır.

4)

Eser adı: Kaşîde ‘Ayniyye fi’l-Menâzil ve’l-Burûc

Müellifi: Ebu’l-Hasen b. El-Hasen b. El-Heyssem el-Basrî el-Mısrî el-Haşimî (ö. 430/1039)

Nüshaları: 1. Haseniyye (Rabat) 6665; 2. Yehuda 4872²⁶⁷; 3. Berlin 5745²⁶⁸; 4. Hamidiye 1453/4 [858 tarihli]²⁶⁹; 4. Ayasofya 2771M/8 [Nüshanın sonu noksandır.]

Başı:

اقول و قول الصدق في النفس اوقع \ و في الحق ما يُصغي اليه ويُسمع

رايت فنون العلم يرفع اهلها \ ولو لا طلاب العلم ما كان يرفع

Sonu:

فلا تخش إلا الله لا رب غيره \ ولا ترجو إلا الله فالله يصنع

ولا تحسبن الله مخلف وعده \ فإنك مقبور و خلقك مرجع

Şerhi: 1. İbn Hişam, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Lahmî el-Sebtî’nin (ö. 577/1181) şerhi 2. Seyyid Abdullah Fahri-zâde el-Musulî’nin şerhi²⁷⁰

5)

Eser adı: el-Manzûme fi Menâzil el-Ğamer

²⁶⁶ Şevki, *A.g.e.*, s. 372.

²⁶⁷ Mach, *A.g.e.*, s. 420.

²⁶⁸ W. Ahlwardt, *Die Handschriften-verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, C. VII, s. 197. <<https://archive.org/details/diehandschriften17preu/page/n5/mode/2up?q=6013>> (erişim: 03.05.2021).

²⁶⁹ Müstensihi: Ömer b. Osman el-Huseynî el-Dimeşki el-Usturlabî.

²⁷⁰ Şevki, İbn Hişam el-Sebtî’nin şerhine ait beş, Abdullah el-Musulî’nin şerhine ait XII/XVIII. asra tarihlenen tek nüsha zikretmektedir. Bkz.: Şevki, s. 375.

Müellifi: Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö. 505/1111)

Nüshası: Rıza (Rampur) 3701 – 8996M [XI/XVII. asır]

Başı:

271 فائدة في معرفة المنازل \ ينطحونا و كم تغفر خطاياكم

6)

Eser adı: el-Manzûme fi Ma‘rifet Evkât el-Şalevât

Müellifi: İbn Yunus, Ali b. Ebû Saîd Abdurrahman el-Sadefî (ö. 399/1009)

Nüshası: Mikat (Kahire) 181/4²⁷²

7)

Eser adı: Urcûze fi'l-Şuhûr el-Rûmiyye

Müellifi: Neşvân b. Said b. Sa‘d el-Himyerî (ö. 573/1178)²⁷³

8)

Eser adı: Urcûze fi'l-Felek

Müellifi: Muizzuddin Ebu'l-Hasen Ali el-Kustantinî el-Ğırnatî (653/1255'te sağ)

Nüshası: Escorial 909/2

Başı:

²⁷¹ Şevki, s. 383-4.

²⁷² Rosenfeld & İhsanoğlu, s. 107.

²⁷³ Tespit edilebilen tek nüshası XIV/XIX. asra aittir (Nüshası: Mecami 705/3). Bkz.: Şevki, s. 384.

الحمد لله الحكيم الفاطر \ المالك الملك العلي القادر

Sonu:

²⁷⁴نبصر لون ذلك الخسوف \ محققا من غير ما تحريف

9)

Eser adı: Kaşîde Lâmiyye fî Ma‘rifet Evâil Şuhûr el-Rûm ve Ma‘rifet ‘Adediâ

Müellifi: Ebû Zakeriyya Yahya b. Yusuf el-Ensârî el-Bağdâdî el-Sarsarî el-Hanbelî
(ö. 656/1258)

Nüshaları: 1) Gotha 1377/16; 2) Methaf (Bağdat) 10536/4

Başı:

²⁷⁵إذا ما اوالي أشهر الروم أشكالت \ باول تشرين بحد المشكلا

10)

Eser adı: Yevâkît el-Mevâkît

Müellifi: Ebû Muhammed İzzuddîn Abdulazîz b. Ahmed b. Saîd el-Demîrî el-Dîrînî (ö. 694/1295)²⁷⁶

Nüshaları: 1) Mikat (Kahire) 584 [noksan nüsha]; 2) Mikat (Kahire) 651/5 [noksan nüsha];²⁷⁷ 3) Raşid Efendi Mülhak 9325/1;²⁷⁸ 4) Hamidiye 1453/3 [858 tarihli]²⁷⁹

²⁷⁴ Şevki, s. 385.

²⁷⁵ Şevki, s. 384-5.

²⁷⁶ OALT'nde eser Abdulazîz b. Ahmed b. Muslim el-Ahdaî'ye (939/1532'de sağ) atfedilmektedir. Halbuki eserin 858 tarihli nüshası mevcuttur. Karş: OALT, haz. E. İhsanoğlu v.d., İslam Tarih Ve Sanat Ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA): İstanbul, 1997, s. 113.

²⁷⁷ Rosenfeld & İhsanoğlu, s. 229.

²⁷⁸ OALT, s. 113.

Başı:

الحمد لله القدير العالم \ هو اللذي دبر امر العالم
و قدر الاوقات والاحيانا \ و بالهدي من فضله حباننا

Sonu:

عبدالعزيز الخاصع بن احمد \ فانت خير مستعان مسعد
بحمدك اللهم يا حميد \ انك انت الحامد المحمود

11)

Eser adı: Fî Medâhil el-Eşhur

Eser adı diğەر: Manzûme fî Menâzil el-Ķamer

Müellifi: Ebû Muhammed İzzuddîn Abdulazîz b. Ahmed b. Saîd el-Demîrî el-Dîrînî (ö. 694/1295)²⁸⁰

Nüshaları: 1) Mikat (Fazıl) 149/2 [istinsahı 1100 civarında]; 2) Petersburg C688;²⁸¹

Başı:

يا سائلي عما به النجم الطالع \ و عن انجم الافلاك كيف تسير

Şerhi: Nâzıma ait şerhin Kahire'de (Dar el-Kutub) 1150 tarihi civarında istinsah edilmiş iki adet nüshası mevcuttur.²⁸²

12)

²⁷⁹ Nüshada 85-102. varaklarda yer alan manzumeye Ömer b. Osman el-Huseynî el-Usturlabî'nin talikatı mevcuttur; müstensih bazı kısımları da ihtisar etmiştir. Manzumenin babları arasında gezegenlerin konumlarına dair cedvel/tablolara hazırlanmıştır.

²⁸⁰ OALT'nde eser Abdulazîz b. Ahmed b. Muslim el-Ahdarî'ye (939/1532'de sağ) atfedilmektedir. OALT, s. 112.

²⁸¹ Rosenfeld & İhsanoğlu, s. 228.

²⁸² Bkz.: OALT, s. 112.

Eser adı: Yevâkîr el-Mevâkîr²⁸³

Müellifi: Abdulazîz b. Ahmed el-Menûfi (ö. 703/1303)

Başı:

الحمد لله القدير العالم \ هو اللذي دبر امر العالم

13)

Eser adı: Urcûze fi'l-Nucûm

Müellifi: Nuruddin el-Vasîfi (653/1255'te sağ)

Nüshası: III. Ahmed 3430/7 [679 tarihli]

Başı:

الحمد لله مقدر القمر \ منازل لا يجري بها على قدر

Sonu:

وخص يا ذا الطول والإكرام \ محمدا بافضل السلام²⁸⁴

14)

Eser adı: Kaşîde fi Ma'rifet 'Aksâm el-'Âm²⁸⁵

Müellifi: Muhammed b. el-Hasen el-'Alevî (ö. 730/1330)

Nüshası: Methaf (Bağdat) 10478 [Manzume üzerine yazılmış olan *Buluğ el-Fehâm fi Marifet Aksâm el-Âm* adlı şerhin 1122 tarihli nüshasıdır.]

²⁸³ Eserin telif tarihi 685 olup bilinen tek nüshası Methaf (Bağdat) 9144/9 numaradadır [1247 (1830) tarihli]. Bkz.: Şevki, s. 386.

²⁸⁴ Şevki, s. 386-7.

²⁸⁵ Bilinen tek nüsha şerhin nüshasıdır. Bkz.: Şevki, s. 379.

15)

Eser adı: Urcûze fi'l-Mevâkîr

Müellifi: Ebû Mikra', Muhammed Abdulhak b. Ali el-Beytavî²⁸⁶ (732/1332'de sağ)

Nüshaları: 1) Arabe (Paris) 1206/13 [X/XVI. asır civarında]; 2) Escorial 954/14;²⁸⁷
3) Escorial 361/37; 4) Hamburg 113/5; 5) Kaduna 470; 6) Kaduna 775/2²⁸⁸; 7) Laleli
2431/3²⁸⁹

Baş:

يا سائلا جملة ما في العام \ مما به يهتم في الايام

اولها معرفة الموالد \ نظمها بينة المقاصد

Sonu:

على النبي سيد الانام \ محمد خير الورى التهام

ثم الرضا على الصحابة الجميع \ و من الى آثارهم كان السميع

Şerhleri: i) İbnu'l-Bennâ' (ö. 721) şerhi [Şerh üzerine Said el-Simlâlî'nin 873 tarihli muhtasarı mevcuttur.]²⁹⁰; ii) Ebû Abdurrahman el-Hafidî'nin şerhi²⁹¹; iii) el-Tâc el-Murassa' fi Şerh Racez Ebî Mikra' [müellifi meçhul]²⁹²

16)

Eser adı: Urcûze fi'l-Teķâvîm

Müellifi: Ebû Mikra', Muhammed Abdulhak b. Ali el-Beytavî (732/1332'de sağ)

²⁸⁶ Nâzımın adı Laleli 2431/3 nüshasının başında 'Muhammed Abdulhak Ebû Ali el-Batyevî' şeklinde verilmiştir. Nüsha online katalogda 'Urcuze fi Takvim es-Sana' adıyla kayıtlıdır.

²⁸⁷ Şevki, s 388.

²⁸⁸ Rosenfeld & İhsanoğlu, s. 248.

²⁸⁹ XI/XVIII. asırda istinsah edilmiş mecmua içerisinde 5-8. varaklardadır.

²⁹⁰ Nüshası: Rabat 2483. Bkz.: Şevki, s 389.

²⁹¹ Escorial 361/3 numaralı nüsha. Bkz.: Şevki, s 389.

²⁹² Nüshası: Arabe (Paris) 2568/13. Bkz.: Şevki, s 389.

Nüshaları: 1) Haseniyye (Rabat) 9264; 2) Escorial 889/5

Başı:

الحمد لله هو الحميد \ رب العباد الباسط المجيد

اخرجنا طرا الى الوجود \ ذو المن والفضل العظيم الجود

Sonu:

على النبي سيد الانام \ محمد خير الورى التهام

ثم الرضا على الصحابة الجميع \ و من الى آثارهم كان السميع²⁹³

17)

Eser adı: Yevâkîl el-Mevâkîl

Müellifi: Burhanuddin Muhammed b. Ebî Hafs Ömer el-Ca‘berî (ö. 732/1333)

Nüshası: Yehuda (Princeton) 4984 [XII/XVIII. asır]²⁹⁴

Başı:

سبحان من ابدع الافلاك دائرة \ ما بين قطبين قسرا تحمل القلا

...

وقدر القمر السيار في الفلك \ منه حساب شهور العام قد عقلا

18)

Eser adı: Manzûme fi ‘İlm el-Nucûm

Müellifi: Ebû Yahya Muhammed b. Rıdvan b. Erkam (ö. 757/1356)²⁹⁵

²⁹³ Şevki, A.g.e., s. 389-90.

²⁹⁴ Mach, A.g.e., s. 429.

19)

Eser adı: Manzûme fi'l-Şuhûr el-Rûmiyye

Müellifi: Abdullah b. Esad el-Yâfi'î (ö. 768/1367)

Nüshaları: 1) Mecami (Kahire) 709/23 [1049 tarihli]; 2) Yehuda (Princeton) 5015 (4224) [XI/XVII. asır]²⁹⁶; 3) Mecami (Kahire) 319/6 [1100/1677 tarihli]; 4) Mikat (Kahire) 949/1 [1200 civarında];²⁹⁷ 5) Riyaza (Haydarabad) 363; 6) British Library (Sup. 773/3)²⁹⁸

20)

Eser adı: Urcûze fi Ma'rifet el-Kıble

Müellifi: İshak b. el-Hasen b. el-Zeyyât (VIII/XIV. asır)

Nüshası: Arabe (Paris) 2186²⁹⁹

21)

Eser adı: Urcûze fi'l-Kevâkib

Müellifi: İbnu'l-Şâtır, Alauddin Ebu'l-Hasen Ali b. İbrahim el-Ensârî el-Felekî el-Dimeşkî b. (ö. 777/1375)

Nüshası: Leiden (Oriental) 1021/2³⁰⁰

²⁹⁵ Rosenfeld & İhsanoğlu, *A.g.e.*, s. 250.

²⁹⁶ R. Mach, *A.g.e.*, s. 432.

²⁹⁷ Şevki, *A.g.e.*, s. 390.

²⁹⁸ Rosenfeld & İhsanoğlu, *A.g.e.*, s. 252.

²⁹⁹ Şevki, *A.g.e.*, s. 392.

³⁰⁰ Rosenfeld & İhsanoğlu, *A.g.e.*, s. 255.

22)

Eser adı: Medhal el-Ta‘lîm fî İnşâ’ el-Teysîr ve ‘Amel el-Taqvîm (telifi: 794)

Müellifi: Ebû Bekr b. Ebi’l-Me‘âlî (VIII/XIV. asır)

Nüshası: John Rylands 361 (647) A [1154 tarihli]

Başı:

أنشأته لأول المحرم \ في نصد مستوضح مستعجم

Sonu:

³⁰¹والصحب والال و كل تابع \ على الهدى والدين والشرائع

23)

Eser adı: Urcûze fî Delâil el-Evķât

Müellifi: İbn Kunfuz, Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Hasen b. Ali el-Kustantîni (ö. 810/1407)

Nüshası: Dar el-Kutub (Tunus) 4629³⁰²

24)

Eser adı: Ravdat el-Ezhâr fî ‘İlm Vaķt el-Leyl ve’l-Nehâr [telifi: 794]

Müellifi: Ebû Zeyd Aabdurrahman b. Muhammed el-Tucîbî el-Câdirî (ö. 818/1415)

Nüshaları: 1) Haseniyye (Rabat) 327; 2) Haseniyye (Rabat) 2151; 3) Haseniyye (Rabat) 6441; 4) Haseniyye (Rabat) 259; 5) Haseniyye (Rabat) 1638; 6) Haseniyye

³⁰¹ Nüsha Mustafa Sıdkı (ö. 1183/1769) tarafından istinsah edilmiştir. Bkz.: A. Mingana, Catalogue of the Arabic manuscripts in the John Rylands Library, Manchester 1934, s. 574;

<<https://www.escholar.manchester.ac.uk/uk-ac-man-scw:3o999>> (erişim: 08.05.2021)

³⁰² Şevki, s. 393.

(Rabat) 12135; 7) Amme (Rabat) D1588; 8) Amme (Rabat) D930; 9) Amme (Rabat) D1279; 10) British Library 411/2 [1082 tarihli]; 11) Escorial 954/12; 12) Felek (Ezheriyye) (426) 53668 [1176 tarihli]; 13) Mikat (Dar el-Kutub) 957/1 [1200 tarihli]; 14) Dar el-Kutub (Kahire) 3854K

Konusu: Takvim bilgisi, burçlar ve konakları, mesafe ölçümü, azimutlar, vakit tayini gibi pek çok konuyu işleyen manzume toplamda üç yüz kırk altı beyittir.

Baş:

الحمد لله العزيز القادر \ مكور الليل الحكيم القاهر

Sonu:

و صلوات ربنا الغفار \ على النبي المصطفى المختار

وآله و صحبه الكرام \ ما دارت الشمس مدى الايام

Şerhleri: i) Iktitâf el-Envâr min Ravdat el-Ezhâr [Nâzımın kendisine ait şerhtir.]³⁰³; ii) Ebu'l-Abbas Ahmed el-Fâsî'nin (ö. 911) şerhi;³⁰⁴ iii) Ahmed b. Ebî Hamîde el-Metrafi'nin (ö. 1001) şerhi;³⁰⁵ iv) Katf el- Envâr min Ravdat el-Ezhâr [İbnu'l-Muftî'ye (ö. 1020) aittir.]³⁰⁶; v) Tefcîr el-Enhâr Haleb Ravdat el-Ezhâr [İbnu'l-Âfiye'nin (ö. 1040) şerhi]³⁰⁷; vi) Bostan el-Ebrâr fî Hall Elfâz Ravdat el-Ezhâr [Ebu Muhammed Abdullah b. Abdulkadir'in (1079'da sağ) şerhi];³⁰⁸ vii) Netâic el-Efkâr fî Şerh Ravdat el-Ezhâr [Ebu Abdullah b. Abdullah el-Habbâk'a aittir.]³⁰⁹; viii) Nuzhet el-Enzâr fî Ravdat el-Ezhâr [1144'te tamamlanan şerh Ahmed b. Muhammed el-Velâlî'ye aittir.]³¹⁰

³⁰³ Nüshaları için bkz.: Şevki, s. 397-8.

³⁰⁴ Nüshaları için bkz.: Şevki, s. 398-400.

³⁰⁵ 985 tarihli bu şerhin Haseniyye kütüphanesinde nüshası mevcuttur. Bkz.: Şevki, s. 400.

³⁰⁶ İbnu'l-Muftî olarak tanınan Abdurrahman b. Ömer el-Sûsî el-Ba'kılî'nin şerhine ait nüshalar için bkz.: Şevki, s. 401-2.

³⁰⁷ İbnu'l-Âfiye olarak tanınan Muhammed b. Ebî'l-Kâsım'ın şerhini havi nüshalar için bkz.: Şevki, s. 403.

³⁰⁸ Mezkur şerhin nüshaları bkz.: Şevki, s. 403-4.

³⁰⁹ Mezkur şerhin nüshaları bkz.: Şevki, s. 404.

³¹⁰ Şevki, s. 393-404.

25)

Eser adı: Urcûze fi'l-Menâzil ve Evkât Tûlû'ihâ fi Kull 'Aşr [telifi: 800]

Müellifi: Abdulvehhab b. Cemaluddin Yusuf b. Ahmed el-Maridanî (823/1420'de sağ)

Nüshaları: 1) Mecami (Talat) 811/2 [1198 tarihli nüsha noksandır.]³¹¹; 2) Beyazıt B7923/2 [832 tarihli]³¹²

Konusu: Kamerin menzilleri ve doğuşundan bahseder.

Başı:

الحمد لله الذي ابدع ما في الارض وما فيها وما تحت السماء

وعالم الاسرار والاعلان \ ومظهر الايات والبرهان

Sonu:

عبد الوهاب ادع له يا قارئ \ عساهان يكفى عذاب النارى

صلى الهنا على محبه \ وآله و صحبه و اهله

26)

Eser adı: Manzûme fi Silk el-Nucûm

Müellifi: Abdulvehhab b. Cemaluddin Yusuf b. Ahmed el-Maridanî (823/1420'de sağ)

Nüshası: Gotha 409/1

Konusu: Önemli yıldızların hareketlerinden bahseder

Başı:

³¹¹ OALT, s. 2.

³¹² Eser 13-18. varaklardır. Müellif adı ve telif tarihi manzumenin metninden alınmıştır.

الحمد لله على ما انعمها \ حمدا كثيرا على ما علمها

Sonu:

الفها العبد الفقير المعترف \ بماجنا الكذوب ؟ واقترب

³¹³عبدالوهاب ادع له يا قارى \ عساه ان يكفي عذاب النار

27)

Eser adı: Urcûze fi Eşkâl el-Menâzil el-Çameriyye ve Meţâli'uhâ

Eser adı diğeri: Manzûme fi'l-Felek³¹⁴

Müellifi: İbnu'l-Cezerî, Şemsuddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed (ö. 833/1429)

Nüshası: Berlin 8159/3

Başı:

³¹⁵الحمد لله الذي ابدع ما \ في الارض من خلق وما فوق السماء

28)

Eser adı: Manzûme el-Burûc

Müellifi: Muhammed el-Mukrî³¹⁶

Başı:

والحمد لله العلي الملهم \ معلم الانسان ما لم يعلم

³¹³ OALT, s. 1.

³¹⁴ Şevki, s. 406.

³¹⁵ W. Ahlwardt, , *Die Handschriften-verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, C. IX, s. 217. <<https://archive.org/details/diehandschriften19preu/page/216/mode/2up?q=8159>> (05.04.2021).

³¹⁶ Şevki'ye göre bu zatın 828/1424'te vefat eden Muhammed b. Yusuf el-Mukrî olması muhtemeldir.

والحمد لله الذي ابدع ما \ في الارض من شىء وما فوق السماء

Sonu:

ثم الصلاة و السلام ابدا \ على النبي الهاشمي احمدا

³¹⁷و آله و صحبه الابرار \ المصطفين السادة الاخير

29)

Eser adı: Urcûze el-Muḫni‘ el-Sâmî

Müellifi: İbn Merzûk el-Hafîd, Ebu Abdullah Muhammed b. Merzûk (ö. 842/1438)³¹⁸

30)

Eser adı: el-Cevhera el-Muḏiyye

Müellifi: Hasan b. Muhammed el-Mahallî

Nüshası: Mikat (Dar el-Kutub) 772/1 [900 tarihli]³¹⁹

31)

Eser adı: el-Ḳaṣîde el-Ġarrâ‘ fi Ḥarekât el-Semâvât Ṭurrâ³²⁰ [telifi: 822]³²¹

Müellifi: Ümmüveled-zâde, Zeynulabidin b. Huseyn b. Hasen b. Hamid el-Tebrizî el-Dımeşki (ö. 860/1455)

³¹⁷ Şevki, s. 406-7.

³¹⁸ Elfiyye türündeki eserin günümüze ulaşan nüshası bilinmemektedir. Bkz.: Şevki, s. 407.

³¹⁹ Şevki, s. 407-8.

³²⁰ Rosenfeld & İhsanoğlu, Ayasofya 2666 nüshasını kaydederken eserin adını ‘el-Kaside el-Farisiyye fi Harekat el-Semavat’ şeklinde vermektedir. Bu adlandırma nüshada verilen ünvana aykırı olduğu gibi ne eser ne de şerhi Farsça’dır. Karş.: Rosenfeld & İhsanoğlu, s. 810.

³²¹ Eser günümüze ulaştığı bilinen iki nüshasında da musannifin şerhi içerisindedir; her iki nüshada da Cemaziyelahir 882 tarihli ferağ kaydı mevcuttur.

Nüshası: 1) Nuruosmaniye 2940; 2) Ayasofya 2666³²²

Konusu: Feleklerin hareket süreleri ile güneş, ay, gezegenler gibi gök cisimlerinin hareketlerinin Batlamyus astronomisi ve Zîc-i İlhânî için yapılan rasad faaliyetleri çerçevesinde değerlendirmesini konu alır.

Başı:

نظمت بعون الله ذى المجد و العلي \ قصيدة الغراء كالبر كمالا

تريك اذا اسمعت متهللا \ مقادير ما طاف السموات اسهلا

Sonu:

و بعد فانا قد ختمنا كتابنا \ بحمد الذي يعفو الذنوب تفضلا

Şerhi: Nâzımına ait şerhi mevcuttur.

32)

Eser adı: el-Urcûze li-Ma‘rifet el-Ğıble [telifi: 893]

Müellifi: Şihabuddin Ahmed b. Mâcid b. Muhammed el-Necdî (906/1500’de sağ)

Nüshaları: 1) Arabe (Paris) 2292 [128-137. varaklar arasında]; 2) Arabe (Paris) 3264 – Arabi [44a sayfasında başlamakta]; 3) Mikat (Dar el-Kutub) 499/1 [1150 tarihli]; 4) Felek (Ezheriyye) (344) 34500 [67-79. varaklar arasında]

Başı:

بسم الاله المستعان ابتدي \ مصليا على النبي احمد

ليسهل التشديد من مرامي \ في نظم درة قبلة الإسلام

³²² Nuruosmaniye 2940 nüshasında nâzımın şerhini Fatih Sultan Mehmed’e ithaf ettiğini ifade eden dibace mevcuttur; bu nüshanın müellif nüshası olması muhtemeldir. Ayasofya 2666 nüshasına ise dibace alınmamış, doğrudan manzum metin ve şerhi istinsah edilmiştir. Fatih’e ithaf ise zahriye sayfasında gözükmemektedir; zahriyedeki şemse içerisinde eserin müellifi, konusu ve Fatih Sultan Mehmed’in kütüphanesi için hazırlandığı yazılıdır.

Sonu:

في ليلة الجمعة بالصواب \ و قلّ ما يأتي بالحساب

³²³افعل بها مصليا على النبي \ ما سبحت شمس لنحو المغرب

33)

Eser adı: Kaşîde fi'l-Felek

Müellifi: Şihabuddin Ahmed b. Mâcid b. Muhammed el-Necdî (906/1500'de sağ)

Nüshası: Arabe (Paris) 2559 [865 tarihli]³²⁴

34)

Eser adı: Urcûze fi 'İddet Eşhur el-Rûmiyye ve Kull Şehr Kem Huve

Müellifi: Şihabuddin Ahmed b. Mâcid b. Muhammed el-Necdî (906/1500'de sağ)

Nüshası: Arabe (Paris) 2292 [158. varakta]

Başı:

خيار شهر الروم يا خير خلاني \ نظمت الى القاصي من الناس والداني

ثلاثين نيسان خزيان مثله \ و ايلول ايضا تم تشرينك الثاني

Sonu:

فتلك الشهور للخريف تأكدت \ فلا تقرين فيها المضرات يا عاق

³²⁵فخذ حكما من ماجد بن ماجد \ يؤل الى سعد بن قيس بن عليان

³²³ Paris 3264 nüshasında ise urcuze şu şekilde sona ermektedir: 'مما يلي البحر \ وبعض اهل الواحات للمهدب \ و تنحرف عنهم قليل حده'. Bkz.: Şevki, s. 408-14.

³²⁴ Şevki, s. 414.

35)

Eser adı: Câmi‘at el-Cevâhir [telifi: 905]

Müellifi: Kutbuddin Ebu‘l-Hayr Muhammed b. Ebussu‘ûd el-Mekkî (ö. 940/1533)³²⁶

36)

Eser adı: Manzûme fî Ma‘rifet el-Zuhrayn

Müellifi: Ebu‘l-Fadl Abdurrahman b. el-Kemal Ebu Bekr Celaluddin el-Suyûtî el-Hudarî (ö. 911/1505)

Nüshası: Mecami (Mustafa Fazıl) 39/3 [1069 tarihli]³²⁷

37)

Eser adı: Elfiyye fî ‘İlm el-Hey’e

Müellifi: Ebu‘l-Fadl Muhammed b. Muhammed el-‘Âmirî (ö. 935/1529)³²⁸

38)

Eser adı: Nazm el-Sirâc fî ‘İlm el-Felek [telifi: 939]

Müellifi: Abdurrahman b. Muhammed el-Sağir b. Muhammed el-Amir el-Ahđarî el-Buntjusî el-Mirdâsî (983/1575’de sağ)

³²⁵ Şevki, s. 414-5.

³²⁶ Şevki, s. 415.

³²⁷ Rosenfeld & İhsanoğlu, s. 305.

³²⁸ Şevki, s. 418.

Nüshası: 1) Haseniyye 1051 [8-23. varaklar arasındadır.];³²⁹ 2) H. Husni Abdulvehhab (şahsî kütüphane) 17905; 3) Ezheriyye 407/3; 4) H. Husni Abdulvehhab (şahsî kütüphane) 1791³³⁰

Konusu: İki yüz doksan bir beyitlik urcuze takvim bilgisi, vakit tayini gibi ilm-i felek konularını ele almaktadır.

Başı:

ا الحمد لله العلي الحق \ الملك الوهاب رب الخلق

و بعد فاعلم ان علم الفلك \ علم عزيز من اجل مسلك

Sonu:

في شهر ذي القعدة في المصيف \ فراغنا من جمع ذا التأليف

سنة تسع و ثلاثين مضت \ من بعد تسعمائة قد انقضت

Şerhleri: i) Mufid el-Muhtâc fî Şerh el-Sirâc [Sehnûn b. Osman el-Bedîrî el-Veşerîsî'nin (X/XVI. asır) şerhi]; ii) Abdulaziz b. Ahmed el-Ahdaî'nin 939 tarihinde tamamladığı şerh;³³¹ iii) el-Tenkîd 'ale'l-Racez el-Mevsûm bi'l-Sirâc [İbn Derdûr'a aittir.]³³²

39)

Eser adı: Munyet el-Muekkit [telifi: 945]

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Huruf ve Evfak (Dar el-Kutub) Ş79/16

Başı:

³²⁹ Şevki, s. 418.

³³⁰ OALT, s. 186.

³³¹ Mezkur şerhleri havi nüshalar için bkz.: Şevki, s. 418-20.

³³² İbn Derdûr olarak tanınan Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Mirdâsî'nin şerhini havi nüsha için bkz.: OALT, s. 227.

بحمد ربي ابتي \ ثم على محمد³³³

40)

Eser adı: Urcûze fi Vaşf el-Menâzil

Müellifi: Muhammed b. Abdullah el-Zemûrî (ö. 977/1529)³³⁴

Nüshası: Rabat 2520

Başı:

قال محمد بن عبدالله \ مصليا على النبي الاواه

Şerhi: [Rabat 2521 numaralı nüshada eserin müellifi meçhul şerhi mevcuttur.]³³⁵

41)

Eser adı: Naẓm el-Cevâhir ve'l-Yevâkîr fî Tahrîr A'mâl el-Mevâkîr

Müellifi: Şemsuddin Muhammed el-Menûfi (X/XVI. asır)

Nüshaları: 1) Mikat (Dar el-Kutub) 547 [1100 tarihli]; 2) Mikat (Mustafa Fazıl) 235/1 [1000 tarihli]³³⁶

42)

Eser adı: Naẓm el-Cevâhir ve'l-Yevâkîr fî Tahrîr A'mâl el-Mevâkîr

Müellifi: Abdulkadir b. Muhammed el-Menûfi (ö. 981/1573)

³³³ Şevki, s. 420.

³³⁴ Müellif adı Rosenfeld tarafından 'Ahmed b. Abdullah el-Zunurî' şeklinde verilmiştir. Bkz.: Rosenfeld & İhsanoğlu, s. 328.

³³⁵ Şevki, s. 421.

³³⁶ Şevki, s. 421. & Rosenfeld & İhsanoğlu, s. 338.

Nüshası: Kahire V 326 [981 tarihli]³³⁷

43)

Eser adı: Risâle fî Ma‘rifet İstihrâc Tevârîh el-Sinîn [Şerhi ile beraberdir.]

Eser adı diğer: Manzûme fî Ma‘rifet İstihrâc el-Tevârîh el-Sinîn / Şerh el-Ebyât el-Tis‘a fî-İstihrâc el-Tevârîh³³⁸

Müellifi: Takıyyuddîn el-Râsîd, Ebû Bekir Takıyyuddin Muhammed b. Molla Zeynuddin Ma'rûf b. Ahmed el-Râsîd el-Şâmî ed-Dımeşkî el-Mısırî (ö. 993/1585)³³⁹

Nüshaları: 1) Mecami (Mustafa Fazıl) 180/7 [1100 tarihli];³⁴⁰ 2) Laleli 3642/1 [1181 tarihli]³⁴¹; 3) Lala İsmail 732/6 [1033 tarihli]³⁴² ; 4) Hasan Hüsnü 1135/6³⁴³; 5) Veliyyuddin 2305/6; 6) Hazine (Topkapı) 467/2

Konusu: Musannifin Zîc-i Murad-hanî için yazdığı tarih dönüştürme ile alakalı on beytin şerhidir.³⁴⁴

Urcuzenin başı:

ان التواريخ فيما بينها مددا \ في سبق بعض لبعض رمزها وضحا

فسبق تاريخ سريان لهجرتنا \ أيامه شمغذ بالجمع قد سنحا

Sonu:

³³⁷ Rosenfeld & İhsanoğlu, s. 340.

³³⁸ 'Tarih çıkarma ile alakalı dokuz beytin şerhi' olarak ifade edilse de Takıyyuddin esasen on beyit nazmetmiştir. Karş: Laleli 3642/1.

³³⁹ Nüshanın ünvan sayfasında şerh Muhammed b. Ebi'l-Feth'e ithaf edilmektedir (1a); bununla beraber müellif dibacede kendi nazmı olan beyitleri şerh edeceğini belirtmektedir. Karş.: Laleli 3642 & Lala İsmail 732.

³⁴⁰ Şevki, s. 421.

³⁴¹ Huseyn b. Hasen Mihalicî eliyle Zilkade 1181'de Kahire'de istinsah edildiğine dair ferağ kaydı mevcuttur.

³⁴² Mecmua içerisinde 88-92. varaklar arasında bulunan nüshada 92b sayfasında derkenarda Molla Şeyh Mehmed eliyle 1033'te istinsah edildiği kaydı mevcuttur.

³⁴³ Zahriyesinde Mustafa Sıdkı'ya (ö. 1183/1769) ait mühür vurulmuş olan mecmuada 103-106. varaklardadır.

³⁴⁴ Laleli 3642/1 (1b).

ادنى اجتمع الى الميزان غرة تشرين \ و ذاك هلالى الشهر شحا

44)

Eser adı: Manzûme fi Azlâl Şuhûr el-Sene el-Kıbtıyye

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Mikat (Dar el-Kutub) 44/2 [1000 tarihli]³⁴⁵

45)

Eser adı: Risâle Manzûme fi'l-Hey'e

Müellifi: Bahâeddin Âmilî (ö. 1031/1662)

Nüshası: Lobachevsky (Kazan) 18³⁴⁶

46)

Eser adı: Urcûze fi 'İlm el-Mikât

Müellifi: İbnu'l-Muftî, Abdurrahman b. Ömer b. Ahmed el-Sûsî el-Cezûlî el-Ba'kılî (ö. 1020/1611)

Nüshası: Mecami (Talat) 201/3 [1100 tarihli]

47)

Eser adı: Nihâyet Terhîl el-Şems bi'l-Menâzil

Müellifi: Abdulaziz el-Meğrâvî [telifi: 1020/1611]

³⁴⁵ Şevki, s. 422.

³⁴⁶ Rosenfeld & İhsanoğlu, s. 349.

Nüshası: Haseniyye (Rabat) 6441

Başı:

نبتدا باسم الله نعم المعين جداد \ الكريم الحق البايعيز داييم

Sonu:

347نجاوبك يا سايلني في قصيدة مالي \ على نهاية ترحيل الشمس فاهم

48)

Eser adı: Urcûze fi Menâzil el-Kevâkib

Müellifi: el-Murşidî, Ebu'l-Vicâha Abdurrahman b. İsa el-Ömerî el-Hanefî (ö. 1037/1628)

Konusu: Altmış yedi beyitlik urcuze yıldızların konumları ve yörüngeleri hakkındadır.³⁴⁸

49)

Eser adı: Râiyye fi'l-Felek ve'l-Mevâkîh

Müellifi: İzzuddîn b. el-Hasen

Şerhi: İbnu'l-'İzz'in [Muhammed b. Ahmed b. İzzuddin (ö. 1053/1644)] şerhi³⁴⁹

50)

Eser adı: Tuḥfet el-Mulûk

³⁴⁷ Şevki, s. 422.

³⁴⁸ Eserin şu an için bilinen tek nüshası Sala (Subayhiyye) 971 numarada olup 1342 tarihlidir. Bkz.: OALT, s. 273.

³⁴⁹ Şevki, s. 423.

Müellifi: Muhammed el-Mehdî b. Ahmed b. Ali el-Fâsî (ö. 1052/1642)³⁵⁰

51)

Eser adı: Manzûme el-Ķaṭarî ‘ale’l-Risâle el-Sehâbiyye [şerhi ile beraber]

Müellifi: Sıbt el-Mârdînî (ö. 907/1501)

Şarihi: Ali b. Receb b. Ali el-Raşîdî [şerhin telifi: 1064/1653]

Nüshası: Mikat (Dar el-Kutub) 439 [1064 tarihli nüsha şarihin hattı ile dir.]³⁵¹

52)

Eser adı: el-Muḳni‘ fi İḥtişâr ‘İlm Ebî Muḳri‘ [telifi: 1040]

Müellifi: Ebû Abdullah Muhammed b. Said b. Yahya el-Sûsî el-Merġitî (ö. 1089/1678)

Nüshaları: 1) British Museum 411/1 [1082 tarihli]; 2) Methaf (Bağdat) 8539/4 (1114 tarihli); 3) Haseniyye (Rabat) 6751 [1129 tarihli]; 4) British Museum 412/1 [1188 tarihli]; 5) Amme (Rabat) 2484 [1205 tarihli]³⁵²

Konusu: VIII/XIV. asır alimlerinden Ebû Mukri‘ tarafından telif edilmiş olan urcuzenin muhtasarıdır.

Başı:

يقول بعد حمد مجري الفلك \ ثم على محمد الهادي الزكي

Sonu:

ابياتها ضحى و عامها شم \ مصليا على النبي الهاشمي³⁵³

³⁵⁰ Şevki, s. 423.

³⁵¹ Şevki, s. 423.

³⁵² Şevki manzumenin Kahire ve Rabat’ta bulunan tarihsiz on dokuz nüshasını daha zikretmektedir (s. 426-7).

Şerhleri: i) el-Mumti‘ fi Şerh el-Mukni‘ [Nâzıma ait şerhtir.]; ii) el-Mutli‘ ‘alâ Mesâil el-Mukni‘ [Nâzıma ait şerhtir.]; iii) Muhammed b. Abdulaziz el-Cezûlî el-Yakubî el-Rasmukî’nin şerhi [1143 tarihli]; iv) Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Deylemî el-Verzâzî’nin (1160/1737’de sağ) şerhi; v) el-Matlab el-Kebîr fi-mâ Yete‘llak bi-Kasîdet el-Şeyh İbn Said [Ebu Zeyd Abdurrahman b. Abdulkadir el-Fâsî’ye aittir.]; vi) Şerh el-Muftî el-Şâfi‘iyye [Muhammed Efendi adında bir zatın şerhidir.]³⁵⁴

53 & 54)

Eser adı: Bidâyet el-Ṭullâb fi ‘İlm Vaḳt el-Yevm bi’l-Ḥisâb

Müellifi: Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed el-Dâdesî (1094/1653’te sağ)

Nüshası: Hesp. XV III, 90 C (İspanya)³⁵⁵

Baş:

قال علي والده محمد \ الدادسي الله ربي احمد

Şerhi: İthâf Zevi'l-Elbâb fi Şerh Bidâyet el-Tullâb [1047 tarihli]

Şarihi: [meçhul]

Şerhin nüshaları: 1) British Museum 409 [1057 tarihli]³⁵⁶; 2) Haseniyye (Rabat) 9510

Şerhin baş:

الحمد لله المصور الفلك القيوم \ مزين سماء الدنيا بالنجوم

Sonu:

³⁵³ Şevki, s. 424-7.

³⁵⁴ Mezkur altı şerhin toplamda elli dört nüshasını vermektedir (s. 427-35).

³⁵⁵ Şevki tarafından numarası bu şekilde verilen nüshanın hangi koleksiyonda bulunduğu açık değildir. Şevki ayrıca eserin Mağrib’de Sîdî Hamza Zaviyesi’nde bir nüshası bulunduğunu bildirmektedir (s. 437).

³⁵⁶ Nüshada şerh üzerine Fas’taki Misbahıyye Medresesi’nde 1047 yılında yazılmış ta’lik de yer almaktadır. Bkz.: Şevki, s. 436.

357 في رمضان عام اربعينا \ و سبعة والالف من سنينا

55)

Eser adı: Manzûme el-Yevâkît li-Mubteğî Ma‘rifet el-Mevâkît [telifi: 1058]

Eser adı diğەر: el-Yevâkît fi'l-Mevâkît li-Tâlib Ma‘rifet el-Mevâkît / el-Yevâkît fi'l-Mubteğâ min Şan‘at el-Mevâkît

Müellifi: Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Dâdesî (1094/1653'te sağ)

Nüshaları: 1) British Museum 411/3 [1081 tarihli]; 2) Felek ve Riyaza (Dar el-Kutub) K4029 [1100 civarında]; 3) Dar el-Kutub (Kahire) 330; 4) Haseniyye (Rabat) 10866; 5) Yehuda 5001 [1094 tarihli];³⁵⁸ 6) Mikat (Dar el-Kutub) 1169/9 [1125 tarihli]; 7) Felek (Ezheriyye) 4386 (12) [1172 tarihli]; 8) Mikat (Mustafa Fazıl) 236 [1181 tarihli]; 9) Felek (Ezheriyye) 344 Halim 34500

Başı:

يقول نجل محمد علي \ الدادسي الحمد لله العلي

Sonu:

في سنة الثمان و الخمسينا \ من بعد ألف سنة يقينا

Şerhleri: i) Feth el-Mukît fi Şerh el-Yevâkît [Nâzıma ait olan şerh 1077 tarihinde tamamlanmıştır.]³⁵⁹; ii) Feth el-Muhît fi Şerh el-Yevâkît [müellifi meçhul]³⁶⁰

56)

Eser adı: Me‘ûnet el-Ṭullâb [telifi: 1088]

³⁵⁷ Şevki, s. 436-7.

³⁵⁸ R. Mach, A.g.e., s. 431.

³⁵⁹ Müellif daha sonra bu şerhe 'İkmâl Feth el-Mukît fi Şerh el-Yevâkît' adını verdiği bir haşiye yazmıştır. Şevki manzumenin üzerine yazılmış ikisi musannife biri meçhul bir müellife ait olmak üzere üç şerhin toplamda on dört nüshasını tespit etmiştir. Bkz.: Şevki, s. 439-42.

³⁶⁰ Şevki, A.g.e., s. 437-42.

Müellifi: Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Dâdesî (1094/1653'te sağ)

Nüshası: British Museum 410 [1148 tarihli]

Konusu: Musannifin bu manzumeyi 'el-Yevâkî't li-Mubteğî Ma'rifet el-Mevâkî't' adlı eserini ihtisar maksadıyla yazdığı düşünülmektedir.³⁶¹

Baş:

قال علي الدادسي نسبا \ مستغفرا من كل ذنب كسبا

الحمد لله مدير الفلك \ مسخر الشمس العلي الملك

Sonu:

فاتح ضعف اربع و ألف \ بعد ثمانين و تم وصف

Şerhleri: i) Kifâyet Zevi'l-Elbâb fî Fehm Me'ûnet el-Hussâb [Ahmed b. Süleyman el-Rasmûkî tarafından 1109'da yazılmıştır.]³⁶²; ii) Feth el-Vahhâb fî Şerh Me'ûnet el-Tullâb³⁶³

57)

Eser adı: el-Durrat el-Yetîme fî Ma'rifet el-Ṭâli' bi'l-Fecr ve Menzilet el-Şems ve'l-Ḳamer [telifi: 1060]

Eser adı diğer: el-Durrat el-Yetîme fî'l-Mîkât

Müellifi: Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Munâvî el-Mısırî el-Şâfiî (ö. 1060/1650'den sonra)

Nüshaları: 1) Felek (Ezheriyye) 4540(13)/1 [1060 tarihli müellif nüshasıdır.]; 2) Mikat (Mustafa Fazıl) 82 [1086 tarihli]; 3) Mikat (Dar el-Kutub) 181/2 [1189 tarihli];

³⁶¹ Şevki, A.g.e., s. 443.

³⁶² el-Rasmûkî bu şerhini daha sonra 'Umdet el-Rağğâb fî Hall Elfâz Me'ûnet el-Tullâb' adıyla telhis etmiştir. Nüshaları için bkz.: Şevki, s. 444-5.

³⁶³ Müellifi meçhul olan şerhin tek nüshası korozyona uğramış olup noksandır. Bkz.: Şevki, s. 445-6.

Başı:

يقول عبد الله نجل احمد ا \ بن المناوي الشافعي في الابتدا

من بعد بسم الله بالكمال \ ليحصل المقصود في المقال

Sonu:

³⁶⁴ابياتها في العَدَا ثم فا \ و عَدَّ بالضبط لهذا الألفا

58)

Eser adı: Kavâid el-Evķât

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Mikat (Dar el-Kutub) 181 [1189 civarında]

Başı:

الحمد لله عالي الحمد والشان \ لا ينقضي بانقضا حقب و ازمان

Sonu:

³⁶⁵الحمد لله تتم القصد بل حصل \ ازدياد فهو لذو منّ و احسان

59)

Eser adı: Medħal ilâ ‘İlm el-Nucûm

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Haseniyye (Rabat) 5574

Başı:

³⁶⁴ Şevki, s. 442-3.

³⁶⁵ Şevki, s. 443.

الحمد لله منور الدجا \ بجعله كواكبا و ابرجا

Sonu:

³⁶⁶و آله و صحبه الجميع \ وسائر الاتباع والمطيع

60)

Eser adı: Urcûze fi Menâzil el-Fuşûl [telifi: 1070]

Müellifi: Abdulkadir b. Abdulkadir el-Şiblî (1070/1659'da sağ)

Nüshası: Haseniyye (Rabat) 1052

Konusu: Yüz on beş beyitlik urcuze ayın evreleri ve ekinokslar üzerinedir.

Başı:

الحمد لله المدير الفلك \ بقدر تسخيره للملك

Sonu:

³⁶⁷والله ربي اسئلنه أمدا \ يديم نفعه بذلك أبدا

61)

Eser adı: Urcûze fi'l-Ezyâc el-Felekiyye

Müellifi: Şihabuddin Ahmed b. Tacuddin el-Medenî (ö. 1080/1669)

Nüshası: Rıza (Rampur) 1837 D 3753 [XII/XVIII. asra tarihlenen nüshada 1-5. varaklar arasındadır.]

Konusu: Zîc hazırlamanın kaidelerini ortaya koymak üzere yazılmış olan eser otuz beş beyitten ibarettir.

³⁶⁶ Şevki, s. 446.

³⁶⁷ Şevki, s. 447.

Başı:

لوقتك المركز والوج اضمما \ و خذ بمركز الغزال المحكما³⁶⁸

62)

Eser adı: Muḡarrıb el-Meṡâlib fî ‘İlm Ta‘dîl li-Zi'l-Kevâkib

Müellifi: Ebu's-Salâh Câbir b. Abdullah el-Feyyâî

Nüshası: Hacı Beşir Ağa 669/11 [1080/1670 tarihli]

Konusu: Takvim bilgisi

Başı:

الحمد لله البديع الصانع \ الواحد الربّ الحكيم الواسع

مزيّن السماء بالكواكب \ سبحانه من قادر و واهب

Sonu:

ثم صلواته على النور المبين \ محمّد خير الورى الهادى الامين

ثم الرضا عن صحبه والخلفا \ نصرته و خربه و من قفا

63)

Eser adı: Urcûze fî Duḡûl Şehr el-Muḡarram

Müellifi: Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Şebrâmellisî el-Mâlikî el-Ezherî
(1032/1623'te saġ)³⁶⁹

64)

³⁶⁸ Şevki, s. 447.

³⁶⁹ Şevki, s. 448.

Eser adı: Urcûze fi'l-Eşhur

Müellifi: Ebû Muhammed Abdulkadir b. Ali Ebu'l-Mehâsin Yusuf el-Fâsî (ö. 1096/1685)

Nüshaları: 1) Amme (Rabat) 2525; 2) Hesp. XII 121, 1012, 3 C (İspanya)

Başı:

الحمد لله الكريم الباري \ مكوّر الليل على النهار³⁷⁰

65)

Eser adı: Urcûze fi'l-Tevkît

Müellifi: Ebû Zeyd Abdurrahman b. Abdulkadir b. Ali b. Yusuf el-Fâsî (ö. 1096/1685)

Nüshası: Haseniyye (Rabat) 6678 [222-230. varaklar arasındadır.]

Başı:

والله ارجو وهو خير مرتجى \ بأن يكون لرضاه منهاجا

Sonu:

مستشفعا بالمصطفى خير الانام \ عليه افضل الصلاة والسلام³⁷¹

66)

Eser adı: Manzûme fi'l-Tevkît

Müellifi: Ebû Zeyd Abdurrahman b. Abdulkadir b. Ali b. Yusuf el-Fâsî (ö. 1096/1685)

³⁷⁰ Şevki, s. 448.

³⁷¹ Şevki, s. 448.

Nüshaları: 1) Amme (Rabat) 2533; 2) Amme (Rabat) 2534; 3) Amme (Rabat) 2535

Başı:

الحمد لله الذي قد جعلنا \ العلم تقدير الزمان سبلا³⁷²

67)

Eser adı: Mesâlik el-Ahyâr fi ‘İlm Vaqt el-Leyl ve’l-Nehâr

Müellifi: Ebû Zeyd Abdurrahman b. Abdulkadir b. Ali b. Yusuf el-Fâsî (ö. 1096/1685)

Nüshası: Haseniyye (Rabat) 6441 [26-44. varaklar arasındadır.]

Başı:

الحمد لله مدور الادوار \ الفاعل الفرد الحكيم المختار

وبعد فالقصد بذوي الابيات \ ذكر المهمات من الاوقات

Sonu:

مصلياً على النبي الخاتم \ المصطفى من خير نسل هاشم

محمد نبي الوجود الاكمل \ و آله وصحبه وما يلي³⁷³

68)

Eser adı: [Manzûme Felekiyye]

Müellifi: Ebû Zeyd Abdurrahman b. Abdulkadir el-Fihri el-Fâsî (ö. 1096/1685)

Nüshası: Naval Museum (Madrid) (X/4)³⁷⁴

³⁷² Şevki, s. 449.

³⁷³ Şevki, s. 449.

³⁷⁴ Rosenfeld & İhsaoğlu, s. 379.

69)

Eser adı: alâid el-Leâlî [erhi ile beraber]

Müellifi: Muhammed b. Muhammed b. Süleyman el-Rûdânî (ö. 1094/1683)

Nüshaları: 1) Yehuda 5017 [XII/XVIII. asır]³⁷⁵; 2) Hesp. 88, 4f (İspanya)³⁷⁶

Başı:

بحمد من ادرجنا بحزبه \ ولم يزل يرفعنا بقربه

erhi: Mekâsıd el-‘Avâlî bi-alâid el-Leâlî [Nâzıma aittir.]³⁷⁷

70)

Eser adı: Tebırat el-İhvân

Müellifi: Muhammed b. Muhammed b. Süleyman el-Rûdânî (ö. 1094/1683)

Nüshası: Yehuda 5018 [XII/XVIII. asır]³⁷⁸

Başı:

حمدا و شكرا من هدى لحمده \ ولم يزل في وجدته و مجده

71)

Eser adı: Medal Manzûm [telifi: 1150]

Müellifi: Mirza Hayrullah b. Lutfullah el-Lâhûrî (1150/1737’de sağ)

³⁷⁵ 1-99. varaklardadır. Bkz.: R. Mach, *Catalogue of Arabic Manuscripts (Yahuda Section) in the Garrett Collection*, Princeton University: New Jersey, 1977, s. 432.

³⁷⁶ evki eserin bir nüshasının da Mağrib’de Sidî Hamza Zaviyesi’nde bulunduğunu belirtmektedir; yazar, nüshanın özelliklerine dair herhangi bir açıklamada bulunmamaktadır (s. 450).

³⁷⁷ evki, *A.g.e.*, s. 450.

³⁷⁸ 103-109. varaklardadır. Bkz.: R. Mach, *A.g.e.*, s. 432.

Nüshası: Nezir (Rampur) 253³⁷⁹

72)

Eser adı: Menâzil el-Ğamer

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Mikat (Mustafa Fazıl) 179/2 [1100/1688 tarihli]³⁸⁰

73)

Eser adı: Manzûme fi Menâzil el-Ğamer [şerhi ile beraber]

Müellifi: [meçhul]

Şerhi: Şerh Manzûme fi Menâzil el-Ğamer [Nâzımı da şarihi de meçhuldür.]

Nüshası: Mikat (Mustafa Fazıl) 179/1 [1100/1688 tarihli]³⁸¹

74)

Eser adı: Manzûme fi Menâzil el-Ğamer

Müellifi: [meçhul]

Şerhi: Şerh Manzûme fi Menâzil el-Ğamer [Nâzımı da şarihi de bilinmemektedir.]

Nüshası: Mikat 610 (Dar el-Kutub) [1200/1785 tarihli]³⁸²

³⁷⁹ Rosenfeld & İhsanoğlu, *A.g.e.*, s. 375.

³⁸⁰ Şevki, s. 451.

³⁸¹ Şevki, s. 451.

³⁸² Şevki, s. 451.

75)

Eser adı: Manzûme fi Menâzil el-Ğamer

Müellifi: [meçhul]

Şerhi: Şerh Manzûme fi Menâzil el-Ğamer [Nâzımı da şarihi de meçhuldür.]

Nüshası: Mecami 254/1 (Dar el-Kutub) [1000/1591 tarihli]³⁸³

76)

Eser adı: Manzûme fi Esmâ' el-Burûc

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Mikat 453/1 (Dar el-Kutub) [1100/1688 tarihli]³⁸⁴

77)

Eser adı: [Ğıţ'a min Şerh Manzûme fi Azlâl Eyyâm el-Sene el-Rûmiyye]

Müellifi: [Nâzımı da şarihi de meçhuldür.]

Nüshası: Mikat 899/2 (Dar el-Kutub) [1100/1688 tarihli]³⁸⁵

78)

Eser adı: Manzûme fi Ma'rifet el-Menzilet el-Ğâli'a bi'l-Fecr

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Riyaza (Dar el-Kutub) 1066/4 [1100/1688 tarihli]³⁸⁶

³⁸³ Şevki, s. 451.

³⁸⁴ Şevki, s. 451-2.

³⁸⁵ Şevki, s. 452.

79)

Eser adı: Manzûme fi'l-Nîl ve Fâide fi Hisâb Şavm el-Kıbt

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Felek ve Riyaza (Dar el-Kutub) K4020/2 [1118/1706 tarihli]³⁸⁷

80)

Eser adı: Fevâid Manzûme fi Ma'rifet Nısf el-Nehâr mine'l-Dâirat el-Hindiyye ve Ğayruhâ min Mesâil el-Mikât

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Ahmed Zeki 706/9 [1100/1688 tarihli]³⁸⁸

81)

Eser adı: Urcûze fi 'İlm el-Evkât

Müellifi: Abdulkerim b. Fâris

Nüshası: Medrese İslamiyye (Musul) 66 [1116/1704 tarihli]³⁸⁹

82)

Eser adı: [Nazm Raķâik el-Esrâr fi Hisâbey Derac ve Deķâik A'zâm Devvâr]

Müellifi: Muhammed b. el-Ğamrî el-Şâfi'î el-Haysûbî el-Felekî (1161/1748'de sağ)

³⁸⁶ Şevki, s. 452.

³⁸⁷ Şevki, s. 453.

³⁸⁸ Şevki, s. 453.

³⁸⁹ Şevki, s. 453.

Konusu: Musannif 1111 senesinde tamamladığı *Nazm Rakâik el-Esrâr fî Hisâbey Derac ve Deķâik A'zâm Devvâr* adlı eserini nazma dökümüştür; eser, güneşin derece ve dakika hesaplarını konu almaktadır.³⁹⁰

83)

Eser adı: Manzûme fî Menâzil el-Ķamer [şerhi ile beraber]

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Rıza (Rampur) 6277 D 3737 [1122/1710 tarihli]³⁹¹

Şerhi: Seyyid Abdullah Fahri-zâde el-Musulî

84)

Eser adı: Manzûme fî Menâzil el-Ķamer el-Şemâniye ve'l-'Işrîn

Müellifi: Muhammed b. Abdulaziz b. Muhammed el-Endelusî el-Esefî (1133/1720'de sağ)

Nüshaları: 1) Amme (Rabat) 2538; 2) Haseniyye (Rabat) 1110

Baş:

الحمد لله العظيم الأحد \ و صلواته على محمد

Sonu:

بحمد من ادرجنا بحزبه \ ولم يزل يرفعنا بقربه

Şerhi: Nâzımın eseri üzerine 1133 tarihli şerhi mevcuttur.³⁹²

³⁹⁰ Rakâik el-Esrâr'ın nüshası: Mikat (Mustafa Fazıl) 124 [1111 civarında müellif hattı ile]. Musannifin eseri daha sonra nazmettiği bilgisi için bkz.: OALT, s. 430.

³⁹¹ Manzumenin günümüze ulaştığı bilinen tek nüshası Seyyid Abdullah Fahri-zâde'nin şerhine ait nüshasıdır. Bkz.: Şevki, s. 458.

85)

Eser adı: Urcûze fi'l-Burûc ve'l-Menâzil

Müellifi: Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Arabî İbn Zekerî (ö. 1144/1731)

Nüshası: Haseniyye (Rabat) 12472 [41-43. varaklardadır.]³⁹³

Şerhleri: Eser üzerine 1258/1742 tarihinde yazılmış müellifi meçhul ta'lik (şerh), ve Muhammed b. Muhammed el-'Alemî tarafından yazılmış 'Muntehâb el-Akvâl ve'l-Mesâil fi-İntikâl el-Şems fi'l-Burûc ve'l-Menâzil' adlı şerh mevcuttur.³⁹⁴

86)

Eser adı: Naẓm-ı Rûzname-i Şeyh Vefâ [Eserin dili Türkçe'dir.]

Müellifi: Ali el-Mevlevî el-Ankaravî (1143/1731'de sağ)

Nüshası: Mevlana Müzesi 2931/1

Başı:

اوله هر دم حقه حمد يله ثنا \ عالمى خلق ايندي بيچون و چرا

Sonu:

رحمة الله عليه دير على \ تاريخنده بويله ديدى شيخ وفا³⁹⁵

87)

³⁹² Şevki, s. 453-4.

³⁹³ Eserin müstakil olarak bulunduğu bilinen başka nüshası olup olmadığı henüz tespit edilememiştir; şerhlerine ait birer nüsha günümüze ulaşmıştır.

³⁹⁴ Şerhleri havi nüshalar için Bkz.: Şevki, s. 454-5.

³⁹⁵ OALT, s. 400.

Eser adı: Manzûme fi Zıll el-Zevâl bi'l-Aqdâm fi Şuhûr el-Sene el-Ğıbtıyye

Müellifi: Ahmed el-Câlî

Nüshası: Mikat (Mustafa Fazıl) 171/6 [1145 tarihli]

Başı:

الحمد لله مجري الشمس والقمر \ ثم الصلاة على المختار من مضى

³⁹⁶و بعد ان رمت اتقانا و معرفة \ لظل ظهر و عصر في مدى العمر

88)

Eser adı: Manzûme fi Beyân 'Aded el-Şuhûr

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: John Rylands 361 (647) D [1154/1741 tarihli]

Konusu: Yetmiş beş beyitten müteşekkil olan urcuze Süryani ve Kıpti takvimlere göre olan ayları konu almaktadır.

Başı:

الحمد لله على ألاءه \ الحاكم العادل في قضائه³⁹⁷

89)

Eser adı: Manzûme fi Menâzil el-Ğamer

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Mikat (Dar el-Kutub) 499/2 [1150/1737]³⁹⁸

³⁹⁶ OALT, s. 728.

³⁹⁷ Nüsha Mustafa Sıdkı (ö. 1183/1769) tarafından istinsah edilmiştir. Bkz.: Mingana, s. 576.
<<https://www.escholar.manchester.ac.uk/uk-ac-man-scw:3o999>> (erişim: 08.05.2021)

90)

Eser adı: Urcûze fi'l-Mevâkîr

Müellifi: Abdulaziz el-Vezkânî (ö. 1142/1729)

Başı:

يقول راجي العفو والاحسان \ عبدالعزيز دعي الوزكاني³⁹⁹

91)

Eser adı: Manzûme fi'l-Kevâkib el-Şabite el-Seyyâra [telifi: 1164]

Müellifi: Rusçuklu, Abdullah b. Halil b. Ali (1164/1750'de sağ)

Nüshası: Hüdai Efendi 1869/8 [Cemaziyelahir 1164 tarihli nüsha müellif hattıyladır.]

Başı:

الحمد لله ربي والصلاة على \ خير الخلائق حقا و رفعة و علا

وهذه نبذة جاءت منظمة \ تحوي كواكب سبع نظمها اشتملا

Sonu:

نحس الخميس و حبّ جمعة و كذا \ محبة الست في ائمه كمالا

ثم الصلاة مع التسليم يتبعهوا \ على النبي المصطفى خير العباد حلا

92)

³⁹⁸ Şevki, s. 458.

³⁹⁹ Eserin Haseniyye (Rabat) 7076 [1313/1895] numarada tek nüshası bilinmektedir. Urcuze üzerine Muhammed b. Ahmed el-Alemî (ö. 1323/1905) tarafından yazılmış şerh mevcuttur. Şevki, s. 459.

Eser adı: Racez fi'l-Meţâli' [telifi: 1185/1771]

Müellifi: Mustafa Nuruddin

Nüshası: Felek ve Riyaza (Dar el-Kutub) K 4006/2

Başı:

يقول مصطفى بن نور الدين \ حمدا و شكرا للقوي المتين⁴⁰⁰

93)

Eser adı: Tuĥfe [Türkçe olan eserin telif tarihi 1152'dir.]

Eser adı diğer: Manzum Küre Tarifnamesi

Müellifi: Müfti-zâde-i Yenişehrî Mehmed Said b. el-Hac Mahmud Efendi (ö. 1181/1767)

Nüshaları: 1) Hazine 1753/2 [1152 tarihli müellif nüshası]; 2) Kandilli Rasathanesi 31

Konusu: Müellif bu eseri Hollanda hükümeti tarafından Osmanlı'ya hediye edilen, bir gök-küre haritası ve bunun üzerindeki gezegenlerin hareketlerini anlatan eserin tercümesi olmak üzere nazmetmiştir.

Başı:

مبدأ تحميد جناب خدا \ بسم الله الرحمن الرحيم

بسم الإله المتعال الرحيم \ فتح در كنج سخن كرده ايم

حمد و ثنا و منت و سپاس \ شكر و عطا و نعم بى قياس

Sonu:

⁴⁰¹وربما تحتجب المنازل \ في بعض هذه لها دلائل

⁴⁰⁰ Şevki, s. 459.

94)

Eser adı: Menâzil-i Kâmerî [1165'te telif edilen eser Türkçe'dir.]

Müellifi: İbrahim Hakkı b. Derviş Osman el-Erzurûmî (ö. 1194/1780)

Nüshaları: Milli Y. (Ankara) FB 555/7 [Dibacesi mensur olan eser nâzımın amca-oğlu Yusuf Nesim tarafından 1191'de Tillo'da (Aydınlar) istinsah edilmiştir.]⁴⁰²

Konusu: Mevsimler, günler, aylar ve ayın evreleri hakkındadır.

Başı:

الله أدیله باشلارز خیری \ قیلدی تقدیر شمس ایله قمری

حمد لله حبیبینه صلوات \ شمس و ماه ایلدیکجه خوش حرکات

بعده حقّی دیر ای اهل خطاب \ اهل هیئت سوزونجه در بو کتاب

نظم قیلدم کتاب معتبری \ دیدیم اسمین منازل قمری

Sonu:

تا که سیّار و ثابت اوله عیان \ کیم نه کوکب نه برجی قیلدی مکان

خوش بلندی کواکب ای حقّی \ سیر ایت افلاکی فکر قیل حقّی

95)

Eser adı: Sâlnâme [1165'te telif edilen eser Türkçe'dir.]

Eser adı diğer: Sâl-ı Türkân

⁴⁰¹ OALT, s. 458-9.

⁴⁰² Mecmua esasen İbrahim Hakkı tarafından derlenip 'Nuhbet el-Kelâm' adı verilmiştir; bir müddet sonra müellif Yusuf Nesim'e 'oğlum' hitabı ve hayır-duası ile bu mecmuayı hediye etmiştir (Bkz.: 3b & 79b). Aynı sayfadaki Yusuf Nesim'e ait istinsah kaydının yanına yakın dönemde kurşun kalemle 'müstensih hattı' yazılmıştır.

Eserin diğer nüshası XIII. asırda istinsah edilmiştir: Atatürk Üniversitesi SA 287/3 Bkz.: OALT, s. 489.

Müellifi: İbrahim Hakkı b. Derviş Osman el-Erzurûmî (ö. 1194/1780)

Nüshaları: Milli Y. (Ankara) FB 555/14 [Eser nâzımın amca-oğlu Yusuf Nesim tarafından 1191'de Tillo'da (Aydınlar) istinsah edilmiştir.]⁴⁰³

Konusu: Dibacesi mensur olan manzume on iki hayvanlı Türk takvimine dairdir.

Baş:

الله آدی خوش ایشلر اولیدر \ هر دم الله دبیان کشی ولیدر

حمد لله دخی صلات و سلام \ فخر کونین و آلینه بدوام

بعد اسم اله و حمد و صلات \ سال ترک اولدی سکسان اوچ اییات

Sonu:

هم اولور سال فاره دور زمان \ خوش بو ترتیب ایله ایدر دوران

خلقى فهم ایلدکسه ای حقى \ ما سواى یوغ آکله بول حقى

96)

Eser adı: İhtiyârât-ı Kamer [1166'da telif edilen eser Türkçe'dir.]

Müellifi: İbrahim Hakkı b. Derviş Osman el-Erzurûmî (ö. 1194/1780)

Nüshaları: Milli Y. (Ankara) FB 555/8 [Eser nâzımın amca-oğlu Yusuf Nesim tarafından Tillo'da 1191'de istinsah edilen mecmua içerisindeydir.]⁴⁰⁴

Konusu: Gezegenlerin adları, takvim bilgisi, kamerî-şemsî tarih çevirme gibi konuları ele alır.

Baş:

⁴⁰³ Eserin diğer nüshası XIII. asırda istinsah edilmiştir: Atatürk Üniversitesi SA 287/5. Bkz.: OALT, s. 489.

⁴⁰⁴ Eserin diğer nüshaları XIII. asırda istinsah edilmiştir: Atatürk Üniversitesi SA 287/2 & Koyunoğlu 12348/3. Bkz.: OALT, s. 488.

بسمك اللهم يا امن الخطر \ ابتدينا اختيارات القمر

بزدن اولسون چوق صلاة چوق سلام \ اول رسول آل صحبینه مدام

بعده دير حقی بیلکیل ای بکیم \ اهل هیئت قولیدر بو دیدیکم

Sonu:

بیك یوز آلتمش آلتی تاریخنده تام \ بولدی یوز بیت ایجره تقویم اختتام

حقی ایتدک اختیاراتی بیان \ حقه هر حالده توکل قیل همان

عالم اجسامی چون بولدک خیال \ عالم ارواحه کل خوش بونده قال

97)

Eser adı: Ğurranâme [1166'da telif edilen eser Türkçe'dir.]

Müellifi: İbrahim Hakkı b. Derviş Osman el-Erzurûmî (ö. 1194/1780)

Nüshaları: Milli Y. (Ankara) FB 555/9 [Dibacesi mensur olan eser nâzımın amca-oğlu Yusuf Nesim tarafından 1191'de Tillo'da istinsah edilen mecmua içerisindedir.]⁴⁰⁵

Konusu: Hicrî ayların ilk günlerinin miladî ayların hangi gününe denk geldiğini hesaplamayı anlatır.

Baş:

حقا حمد و حبیبینه سلام ایت \ هر آیده روز و شب ساعت بساعت

⁴⁰⁶چو دورت بیت اکی غزه مجملیدر \ حروف شهر حاکم بلملیدر

Sonu:

⁴⁰⁵ Eserin diğer nüshası XIII. asırda istinsah edilmiştir: Atatürk Üniversitesi SA 287/4. Bkz.: OALT, s. 488.

⁴⁰⁶ OALT'nde manzumenin ilk iki beyti ' خدا خلق ایتدی ماهی آفتابی \ کیجه کوندوزله بیله لم حسابی \ بیل اول هفته ' şeklinde verilmiştir. ارقامی اهمدر \ بازار بر ابرتسی ایکی رقمدر

مطابق کلسه آزرله محرّم \ بو هجرت سالنی بر طرح ایت اول دم

⁴⁰⁷ چو غزه نامه لر نظم ایتدی حقی \ شهور دهر ایله بل صنع حقی

98)

Eser adı: Nazm fi Tedâhul el-Şuhûr el-Rûmiyye fi'l-Kıbtıyye

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Mikat (Dar el-Kutub) 542 [1175/1761 tarihli]⁴⁰⁸

99)

Eser adı: Manzûme fi Meţâli' el-Nucûm

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Mikat (Dar el-Kutub) 181/7 [1178/1764 tarihli]⁴⁰⁹

100)

Eser adı: el-Risâle el-Câmi'a li'l-Feğâil fi Ma'rifet el-Burûc ve'l-Menâzil

Müellifi: Ahmed b. Ahmed el-Bûnî

Nüshası: Felek (Ezheriyye) 42756 Arusi (377) [1184/1770 tarihli]

Başı:

الحمد لله منير الفلك \ و ممسك السماء كم من ملك ⁴¹⁰

⁴⁰⁷ Yirmi bir beyitlik manzumenin son iki beyti OALT'nde ' اجد جیمیده رومه ' بو تاریخ ایچره چون ماه غزه بولدی \ اجد جیمیده رومه ' شکلده verilmiştir. Burada yirminci beyit olarak gösterilen beytin hemen hemen aynısı Milli FB 555/9 nüshasında on beşinci beyitte görülmektedir: ' بو سال ایچره چو آزر غزه بولدی \ اجد جیمیده رومه حاکم اولدی ' (63a).

⁴⁰⁸ Şevki, s. 460.

⁴⁰⁹ Şevki, s. 460.

101 & 102)

Eser adı: Manzûme fi'l-Mîkât

Müellifi: Ahmed 'Ayyâd

Başı:

الحمد لله عالي الجد والشان \ لا ينقضي بانقضا حقب و أزمان

Şerhi: Hidâyet Uli el-Ebsâr ilâ Ma'rifet Eczâ' el-Leyl ve'l-Nehâr

Şerhin müellifi: Ahmed el-Sucâ'î (ö. 1197/1782)

Başı:

⁴¹¹ الحمد لله الدائم الإحسان \ الذي لا يغنيه تداول الأزمان

103)

Eser adı: Manzûme fi Menâzil el-Ķamer [nâzımın şerhi ile beraber]

Müellifi: Ahmed b. Şihabuddin Ahmed b. Muhammed el-Sucâ'î el-Şafî el-Ezherî (ö. 1197/1783)

Nüshaları: Felek (Ezheriyye) Elseka (317) 28898⁴¹²

Başı:

⁴¹³ يقول احمد الفقير الداعي \ مولا نجل الازهري السجاعي

⁴¹⁰ Şevki, s. 460.

⁴¹¹ Nüshaları için bkz.: Şevki, s. 461-2.

⁴¹² Bundan başka günümüze ulaşan XIX. asırda istinsah edilmiş Mikat (Talat) 213 numaralı nüshası mevcuttur. Bkz.: Şevki, s. 462.

⁴¹³ OALT, s. 495.

104)

Eser adı: el-Manzûme el-Kubrâ fi'l-Menâzil [müellifin şerhi ile beraber]

Müellifi: Ahmed b. Şihabuddin Ahmed b. Muhammed el-Sucâ'î el-Şafî el-Ezherî (ö. 1197/1783)

Nüshası: Amme (Rabat) 2550⁴¹⁴

105)

Eser adı: Manzûme Menţuķa Muttefeķa

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: John Rylands 361 (647) [1154/1741 tarihli]

Başı:

الحمد لله على ما الهما \ حمدا جزىلا على ما انعمنا

Sonu:

⁴¹⁵الفها العبد الفقير المعترف \ بماجنى من الذنوب المقترف

⁴¹⁶عبد الاله ادع له يا قارى \ لعله يكفى عذاب النار

106)

Eser adı: Manzûme fi 'İlm el-Felek [telifi: 1193]

Eser adı diğer: Manzûme fi'l-Burûc

⁴¹⁴ Şevki, s. 462.

⁴¹⁵ Manzumenin ilk ve son beyitleri Abdulvehhab el-Maridanî'nin (823/1420'de sağ) manzumesi ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Karş.: Gotha 409/1.

⁴¹⁶ Nüsha Mustafa Sıdkı (ö. 1183/1769) tarafından istinsah edilmiştir. Bkz.: Mingana, s. 576.

Müellifi: el-Semennûdî, Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed el-Şafiî el-Ahmedî el-Ezherî (ö. 1199/1785)

Nüshaları: 1) Mikat (Talat) 194 [1200 civarında];⁴¹⁷ 2) Mikat (Talat) 195 [1200 civarında]

Başı:

حمدا لمن أجرى البحار و الفلك \ و خالق النس و الجن و الملك

و بعد فاسمع ما اقول و اتنيز \ و افهم و حقق ثم فكر و استعد

⁴¹⁸ اذا اردت تعرفن ما طلع \ من الشروق اي من برج ارتفع

107)

Eser adı: Şelâşe Erâcîz fi'l-Tevârîh ve'l-Dâirat el-Târîhiyye

Müellifi: Yusuf Efendi el-Mâlikî

Nüshası: Mecami (Talat) 811/1 [1198/1783 tarihli]⁴¹⁹

108)

Eser adı: Urcûze fi Zîkr el-Burûc ve Taqsîm el-Fuşûl ve'l-Menâzil

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Princeton 1168 [XII/XVIII. asır]

Başı:

...

⁴¹⁷ Şevki, s. 461.

⁴¹⁸ OALT, s. 498.

⁴¹⁹ Şevki, s. 463.

و بعد فالعام فصول أربعة \ معدودة في عامها مجتمعه

فصل الربيع عدة تسعوناً \ يوماً تلي اربع⁴²⁰

109)

Eser adı: Manzûme fi Zıkr el-Burûc ve'l-Meţâli' ve Menâzil el-Ğamer

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Yehuda 5069 [XII/XVIII. asır]

Başı:

الحمد لله المجيد الماجد \ الصمد المبدي المعيد الواحد⁴²¹

110)

Eser adı: Manzûme fi Ma'rifet el-Zevâl

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Princeton 1168 [XII/XVIII. asırda istinsah edilmiş mecmuada 3b sayfasındadır.]

Başı:

درجات البروج يعرف منها \ قوس نصف النهار قبل الزوالا

وكذا تعرف الزيادة فيه \ ثم نقصانه على ما توالا⁴²²

111)

⁴²⁰ Şevki, s. 456.

⁴²¹ Mach, s. 437.

⁴²² Şevki, s. 457.

Eser adı: Manzûme fi Zıkr el-Burûc ve'l-Meţâli' ve Menâzil el-Ğamer

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Princeton 1168 [XII/XVIII. asırda istinsah edilmiş mecmuada 62-63. varaklardadır.]

Başı:

يا سائلي عن قسمة المنازل \ و عن شهور العام والتداخل

أعني شهور القبط والسرياني \ لتعرف الاوقات والازماني⁴²³

112)

Eser adı: Manzûme fi 'İlm el-Mikât

Müellifi: Muhammed b. Muhammed el-Mubeşşir (ö. 1201/1787)

Nüshası: Mikat (Mustafa Fazıl) 181/1

Başı:

قال الفقير العاجز المقصر \ محمد من نعتة المبشر

الحمد لله الذي لنا هدى \ للوقت والقبلة حين اوجدا

و بعد فقد نظمت في الفلك \ نظما وجيزا من حواه قد سلك

Şerhi: Nâzıma ait şerhin nüshası Mikat (Mustafa Fazıl) 181/2 numaradadır.⁴²⁴

113)

Eser adı: Manzûme fi'l-Mikât

⁴²³ Şevki, s. 457.

⁴²⁴ 1201 tarihli ferağ kaydına bakılırsa bu nüshanın müellif nüshası olduğu düşünülebilir. Bkz: OALT, s. 523.

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Mikat (Dar el-Kutub) 712 [1200/1785 civarında]⁴²⁵

114)

Eser adı: Kitâb el-Durrat el-Nûrâniyye fî-İstihrâc Yevâkîr el-Şaşıde el-Buşîriyye

Müellifi: Ebu'l-Hasen Ali b. İbrahim b. İdris el-Antakî

Nüshası: Mikat (Dar el-Kutub) 932 [1200/1785 civarında]⁴²⁶

115)

Eser adı: Manzûme Muşarrab el-Meşâli' fî Ta'dîl el-Kevâkib

Müellifi: Ebu'l-Salâh Câbir b. Abdullah b. el-Hâc el-Şîyâşî

Nüshası: Mikat (Dar el-Kutub) 1081/4 [1200/1785 civarında]⁴²⁷

116)

Eser adı: [Şîr'â min-Vesaş Manzûme fî 'İlm el-Taşvîm]

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Ahmed Zeki (Kahire) ZK 814 [1200/1785 civarında]⁴²⁸

117)

⁴²⁵ Nüshanın baş kısımları noksandır. Bkz.: Şevki, s. 463.

⁴²⁶ Şevki, s. 463-4.

⁴²⁷ Şevki, s. 464.

⁴²⁸ Nüshanın baş kısımları noksandır. Bkz.: Şevki, s. 464-5.

Eser adı: Ebyât fi'l-Felek

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Haseniyye (Rabat) 10352 [1196/1781 tarihli]⁴²⁹

118)

Eser adı: Manzûme fi'l-Menâzil

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Methaf (Bağdat) 10536/2 [XII/XVIII. asır]

Başı:

الحمد لله على ما انعمنا \ حمدا جزيلا وعلى ما الهما⁴³⁰

119)

Eser adı: Manzûme fi Hülûl Zuḥâl fi'l-Burûc el-İsnâ 'Aşer

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Methaf (Bağdat) 108/2 [XII/XVIII. asır]

Başı:

الا بلغا عنى جميع القبائل \ أمورا بدت لي في مسير القائل⁴³¹

120)

Eser adı: Mevâkîṭ el-Mevâkîṭ

⁴²⁹ Şevki, s. 465.

⁴³⁰ Şevki, s. 464.

⁴³¹ Şevki, s. 464-5.

Müellifi: Hâtim

Nüshası: Yale L-507 (Nemoy 1573) [XII/XVIII. asır]; Gotha 1380/4⁴³²

Müellifi yahut dönemi tespit edilememiş olan manzumeler:

121)

Eser adı: Yevâkîl el-Mevâkîl

Müellifi: İbn Hıdr (Hızır)

Nüshası: Laleli 2767/1

Başı:

يقول راجي من ملك مقتدر \ غفرانه و عفوه نجل الخدر

الحمد لله القديم الباري \ مكور الليل علي النهار

Sonu:

ثم الصلاة بعد السلام \ على نبي دينه الاسلام

والال والاصحاب والتابع \ و اصله ليوم دعو داعي

122)

Eser adı: el-Urcûze el-Felekiyye

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Hacı Beşir Ağa 659/2 [16-40 varaklar arasındadır]

Konusu: Nüshada yüz otuz beş beyitlik urcuzenin başında yer verilen beyana göre bu eser muvakkitlerin ihtiyaç duyduğu ilm-i felek bilgilerini ihtiva etmektedir.

⁴³² Şevki, s. 465.

Başı:

الحمد لله مقدر الارزاق \ ولا آله سوى الواهب الخلاق
و كل شئى عنده بمقدار \ سبحانه الواحد القهار

Sonu:

وربما تحتجب المنازل \ في بعض هذه لها دلائل

123)

Eser adı: Urcûze fi'l-Ṭâli' ve'l-Ġârib

Müellifi: [meçhul]⁴³³

Nüshası: Laleli 1667/1

Konusu: Bazı yıldız ve gezegenlerin haneleri/evreleri hakkındadır.

Başı:

نطح الغفر في بطين الريانا \ والثريا اكليها من حمان

Sonu:

و سماك عند الرشا يتفنى \ طالع غارب فخذ من بياني

124)

Eser adı: Urcûze el-Menâzil Şemâniye ve 'İşrûn

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Ayasofya 2771M/7 [40-41. varaklardadır.]

⁴³³ Eser nüshada İbn Zukâ'a'ya [Burhaneddin İbrahim b. Muhammed el-Kuraşî (ö. 816/1414)] atfedilmektedir. Bkz.: Laleli 1667/2, 2a.

Konusu: Kıptî takvimi hakkındadır.

Başı:

اول عام القبط توت بعده \ باربعة ايلول يعرف حده

Sonu:

ثم جات السنة الكيسي \ فخالف النظم والتاسيسي

125)

Eser adı: Urcûze li-Temâm el-Evķât fî İntizam el-Miķât

Müellifi: Abdurrahman el-Zihnî el-Hâmidî el-Hâlidî el-Nakşibendî el-Mardînî el-Siirdî el-Huseynî

Nüshası: Arkeoloji Müzesi 560⁴³⁴

126)

Eser adı: Buğyet el-Meķâlib li-men Yurîd el-'Amel bi'l-Kevâkib [telifi: 1185/1771]

Müellifi: Mustafa

Nüshası: Felek ve Riyaza (Dar el-Kutub) K 4016⁴³⁵

3.6. 1300-1800 YILLARI ARASINDA RASAD ALETLERİNE DAİR TELİF EDİLMİŞ MANZUMELER

⁴³⁴ OALT, s. 728.

⁴³⁵ Şevki, s. 460.

1)

Eser adı: Manzûme fi'l-'Amel bi'l-Uşurlâb⁴³⁶

Müellifi: İbnu'l-Rakkâm, Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim el-Rakkâm el-Evsî el-Mursî (715/1315)

Konusu: Usturlab kullanımı

Başı:

الحمد لله مدبر الفلك \ في رونق الضوء و صبح الفلك⁴³⁷

2)

Eser adı: el-Sirâc [telifi: 759]

Müellifi: İbn Kunfuz, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Hasan İbnu'l-Hatîb el-Kustantînî (ö. 810/1408)

Nüshaları: 1) Haseniyye (Rabat) 5975; 2) Haseniyye (Rabat) 7106

Konusu: Usturlabın özellikleri, kısımları, kullanımı

Başı:

الحمد لله العلي القادر \ الأحمـد الفرد الحكيم الفاطر

Sonu:

عدته بهذه راء و مز \ سمّيته السراج اعني ذا الرجز⁴³⁸

3)

⁴³⁶ Bilinen tek nüshası 1250 (M. 1834) tarihlidir: Nüshası: Felek ve Riyaza 3982 K.

⁴³⁷ Şevki, s. 491.

⁴³⁸ Şevki, s. 492.

Eser adı: el-Lu'lu' el-Muzehheb fi'l-'Amel bi'l-Rub' el-Muceyyeb

Müellifi: Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Mizzî (ö. 750/1349)

Nüshası: Haseniyye (Rabat) 1009

Konusu: Rub'u'l-muceyyeb adı verilen aletin kullanımı

Başı:

الحمد لله اللطيف الباري \ مبدي نجوم الفلك والدراري

و هاك نظم اللؤلؤ المذهب \ في عمل بالربع المجيب

⁴³⁹قد نُجزت و صلوات الله \ على محمد بلا تنناه

4)

Eser adı: Kifâyet el-Ṭullâb fi 'İlm el-Uṣṭurlâb [telifi: 828/1424]

Müellifi: Muhammed b. Yusuf el-Mukrî

Nüshası: Mikat (Dar el-Kutub) 780 [828 tarihli müellif hattı]⁴⁴⁰

5)

Eser adı: Nazm el-Leâlî fi'l-'Amel bi'l-Rub' el-Hilâlî

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Mikat (Dar el-Kutub) 138/10 [840/1436 civarında]⁴⁴¹

6)

⁴³⁹ Şevki, s. 493.

⁴⁴⁰ Şevki, s. 493.

⁴⁴¹ Şevki, s. 493.

Eser adı: Nazm fi Kıavs el-Ceyb

Müellifi: İzzuddin el-Vefâî

Nüshaları: 1) Mikat (Dar el-Kutub) 771/3 [850/1446 civarında]; 2) Arabe (Paris) 2486 [850/1446 civarında]⁴⁴²

7)

Eser adı: Me‘âlim el-Evķât fi'l-Uşturlâb [telifi: 802]

Müellifi: Abdolvâcid b. Muhammed b. Muhammed el-Meşhedî el-Acemî el-Kütahyevî⁴⁴³ (ö. 838/1435)

Nüshası: 1) Manisa 1695/7 [X. asır]

Konusu: Usturlab aleti hakkında⁴⁴⁴

Başı:

الحمد لله على الانعام \ فياض انواع العطاء العام

مكۆن الاجرام والانوار \ مكۆر الليل على النهار

Sonu:

وثلت الابيات يا راعى الادب \ سبعة يختمها قدر ذنب

اسأل ان يجعل واهب الحياة \ كدى فى هذا وسيلة النجاة

Şerhi: i) Şerh-i Dibâce-i Me‘âlim el-Evķât [Manisa 1695/8 (X. asır) nüshasında musannif eserinin yalnızca mukaddime kısmını şerh etmiştir.]; ii) Şerh-i Me‘âlim el-Evķât [Nüshaları: Haraccı 1176/2 (839 tarihli), Afyon 1830/4 (892 tarihli), Hamidiye 874/1 (1094 tarihli)]

⁴⁴² Şevki, s. 494.

⁴⁴³ Nüshaların bir kısmında müellif adı ‘Abdolvâhid el-Leysî el-Kutâhî’ şeklinde geçmektedir.

⁴⁴⁴ Eserin dibacesine yazdığı şerhte müellif beş yüz elli iki beyitlik bu eseri Şah Muhammed Fenarî ezberlesin diye nazmettiğini beyan etmektedir.

8)

Eser adı: Buğyet el-Ṭullâb fi ‘İlm el-Uşurlâb [telifi: 828]

Müellifi: Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Yahya el-Habbâk el-Tilimsânî (ö. 867/1463)

Nüshaları: 1) Amme (Rabat) 2508; 2) Mikat (Dar el-Kutub) 169/1 [1100/1688 civarında]; 3) Haseniyye (Rabat) 6678; 4) Haseniyye (Rabat) 388; 5) Haseniyye (Rabat) 1009; 6) Amme (Rabat) 1425 D; 7) Haseniyye (Rabat) 208 D; 8) Cezayir 1458; 9) Berlin 5800

Konusu: Usturlab aleti hakkında

Başı:

بحمدك اللهم نظمي أبتدي \ مصلياً على الرسول احمد

وأرتجي أن يجزلن ثوابي \ على نظام بغية الطلاب

Sonu:

و في الذي ذكرته كفايه \ والحمد لله بلا نهايه

Şerhleri: i) ‘Umdet Zevi el-Elbâb Şerh Buğyet el-Tullâb fi ‘İlm el-Uşurlâb [Muhammed b. Yusuf b. Ömer el-Tilimsânî el-Senûsi’nin (ö. 890) şerhidir.]; ii) Keşf el-Hicâb ‘an Vech Buğyet el-Tullâb [Abdulfettah b. İbrahim el-Malikî’nin şerhi].⁴⁴⁵

9)

Eser adı: Manzûme el-Muceyyeb

Eser adı diğer: Racez fi Rub‘ al-Dustûr al-Ma‘rûf bi’l-Muceyyeb / Manzûme A‘mâl el-Ceyb

⁴⁴⁵ Şerhlerin nüshaları için bkz.: Şevki, s. 495-7.

Müellifi: Takıyyuddin el-Râsîd, Ebû Bekir Takıyyuddin Muhammed b. Molla Zeynuddin Ma'rûf b. Ahmed el-Râsîd el-Şâmî ed-Dımeşkî el-Mısrî (ö. 993/1585)

Nüshaları: 1) Mikat (Mustafa Fazıl) 138⁴⁴⁶; 2) Kahire 262⁴⁴⁷; 3) Hasan Hüsnü Paşa 1135/2 [1184 tarihli]⁴⁴⁸

Konusu: Kadran aletinin kullanımı hakkında kırk bir beyit

Başı:

بربع دستور و ما منه اكتمل \ يا طالبا قيد شوارد العمل

جيب من الجزؤ الى الكلى جز \ الميل ان رمت فبالمرى جز

Sonu:

و ذاك قول واضح مفيد \ تجد من الاعظم ما تريد

Şerhi: Berlin 5834 [106-116. varaklarda yer alan şerhin müellifi meçhuldür.]⁴⁴⁹

10)

Eser adı: Urcûze li'l-Ceyb ve'l-Đarb ve'l-Kısm⁴⁵⁰

Müellifi: Takıyyuddin el-Râsîd, Ebû Bekir Takıyyuddin Muhammed b. Molla Zeynuddin Ma'rûf b. Ahmed el-Râsîd el-Şâmî ed-Dımeşkî el-Mısrî (ö. 993/1585)

⁴⁴⁶ Rosenfeld & İhsanoğlu, s. 334.

⁴⁴⁷ OALT, s. 215.

⁴⁴⁸ Cemaziyelevvel 1184 tarihli ferağ kaydı bulunan nüsha mecmua içerisinde 38-39. varaklarda yer almaktadır.

Rosenfeld tarafından sehven 'SM Hüsnü 135/2' numaralı nüsha bu olmalıdır. Karş.: Rosenfeld & İhsanoğlu, s. 334.

⁴⁴⁹ Ayrıntılı katalog bilgisi için bkz.: Ahlwardt, C. VII, s. 250.

⁴⁵⁰ Musannif bu eserin on üç beytini güneş saatlerine dair olan *Reyhânetü'r-rûh fî resmî's-sâ'at 'alâ müsteve's-süûh* adlı eserine de almıştır. Eserinin ilk babında şu şekilde rub'-u müceyyebini kullanımı da gözetilmesi gereken hesabî kaideleri anlatırken urcuzesinin on üç beytini şu şekilde başlayarak nakletmektedir:

وقد نظمت في اعمال الحساب ابياتا لضبط القواعد الحسابية بعمليات ربع الدائرة وهي هذه

ان رمت يا ذا ضرب معدودين بألة الجيب بغير مين

Nüshaları: 1) Hacı Selim Ağa 732M/7 [X. asır sonlarında istinsah edilmiş mecmua içerisinde 81-82. varaklardadır.]; 2) Hüseyin Çelebi 748/7 [XI. asır sonlarında istinsah edilmiş mecmua içerisinde 78-79. varaklardadır.]⁴⁵¹

Konusu: Otuz beş beyitten ibret olan urcuze rub‘-u daire denilen rasad aletinin kullanımında gereken hesabî işlemler hakkında

Başı:

ان رمت يا ذا ضرب معدودين \ بألة الجيب بغير مين

Sonu:

و جنس الادراج كذلك درج \ و ذلك قول واضح مخرج

11)

Eser adı: el-Neseme el-Nefhiyye

Müellifi: İbn Ğânim, Ali b. Muhammed b. Ali el-Makdisî (ö. 1004/1596)

Konusu: Musannif Sıbtu'l-Mardini'nin Rub‘u'l-muceyyeb adı verilen aletin yapımı ve kullanılışıyla ilgili eseri *er-Risâletü'l-fethiyye fi'l-a'mâli'l-ceybiyye* eserini nazma çekmiştir.

Nüshası: Yehuda 4933 [X-XI/XVI-XVII. asır]⁴⁵²

Başı:

قال علي وهو ابن غانم \ كان من الخيرات خير غانم

⁴⁵¹ Yukarıda bahsi geçen *-Rayhânet el-Rûh* adlı eserde de alınan- on üç beyit Esad Efendi 3769 numaralı mecmuada aynen kaydedilmiş olup Rosenfeld bu nüshayı Esad Efendi 3769/10 numara ile zikretmektedir. Urcuzenin bu on üç beyti mecmuadaki dokuzuncu eser olan *Risâle fi'l-Rub' el-Şekâzî*'den sonra gelmektedir. Fakat nüsha manzumenin tamamını havi olmadığı gibi katalog kaydı da mevcut değildir (Esad Efendi 3769/10 numara ile kayıtlı olan eser *el-Muğalatat el-Nahviyye'* dir). Karş.: Esad Efendi 3769 (s. 64b) & Rosenfeld & İhsanoğlu, s. 335.

⁴⁵² Mach, s. 425.

Eser günümüze ulaşan nüshalarının tamamında şerhi ile beraber bulunmaktadır.

Şerhleri: i) Tevdîh Nazm el-Risâle el-Fethiyye [Nâzıma aittir.]; ii) Tevdîh Nazm el-Risâle el-Fethiyye [Ömer el-Ba‘kılî el-Cezûlî’ye aittir.]⁴⁵³

12)

Eser adı: Manzûme fi’l-‘Amel bi’l-Rub‘ el-Muceyyeb Muķanţarât

Müellifi: Siracuddin Ömer b. Muhammed el-Mısrî el-Fâriskûrî el-Şafî (ö. 1018/1610)

Nüshaları: 1) Garrett 964 (XI. asır); 2) Ezheriyye (Dar el-Kutub) (32) 7673 [1106 tarihli]; 3) Ezheriyye 319

Başı:

قال فقير عفو ربه عمر \ حمدا لمن ليّ بالنوال قد غمر

Şerhi: Nazm el-Durar ‘alâ Manzûmet ‘Umer [Ebu’l-Ğays b. Tâcuddîn el-Hatîb’e aittir.]⁴⁵⁴

13)

Eser adı: Taşşîl el-Maţlab fi’l-Rub‘ el-Muceyyeb [telifi: 966]

Müellifi: İbnu’l-Muftî, Abdurrahman b. Ömer b. Ahmed el-Sûsî el-Cezûlî el-Ba‘kılî (ö. 1020/1611)

Nüshaları: 1) British Museum 407/4; 2) Haseniyye (Rabat) 10366; 3) Haseniyye (Rabat) 10109

Konusu: Musannif Sıbtu’l-Mardini’nin kadran aletin yapımı ve kullanılışıyla ilgili eseri er-Risâletü’l-fethiyye fi’l-a‘mâli’l-ceybiyye eserini iki yüz kırk sekiz beyit olmak üzere nazma çekmiştir.

⁴⁵³ Şerhlerin nüshaları için bkz.: Şevki, s. 498-9.

⁴⁵⁴ Nüshaları için bkz.: Şevki, s. 502.

Başı:

قال ابن عمر وهو عبدالرحمن \ اثابه الله بنيل الغفران

الحمد لله الذي قد سوّغا \ نعمه لخلقه واسبغا

Sonu:

فالحمد لله على نيل المنا \ و صلواته على نبينا

⁴⁵⁵محمد وآله والصحب \ ما دارت النجوم حول القطب

14)

Eser adı: el-Durr el-Manzûm fi'l-Silk el-Muceyyeb fi 'İlm Rub' el-Dâirat el-Muceyyeb [telifi: 1038]

Eser adı diğ̈er: el-Durr fi'l-Ceyb el-Nefis

Müellifi: Mustafa b. Ahmed b. Hızır el-Cerkesî el-Dimyâtî el-Tâhirî (1038/1628'de sağ̈) ⁴⁵⁶

Nüshaları: 1) Hacciyyat (Musul) 304/7; 2) Mecami (Mustafa Fazıl) 39/2 [1069 tarihli]; 3) Mikat (Dar el-Kutub) 161/2 [1200 civarında]

Başı:

⁴⁵⁷الحمد لله الكريم المحسن \ الواحد الفرد العظيم المتقن

15)

Eser adı: Kifâyet el-Mubtedî [telifi: 1038]

Müellifi: Mustafa el-Mukrî el-Halvetî el-Felekî el-Dimyâtî (1038/1628'de sağ̈)

⁴⁵⁵ Şevki, s. 503-4.

⁴⁵⁶ Şevki, s. 500.

⁴⁵⁷ Şevki, s. 500.

Nüshası: Mikat (Dar el-Kutub) 161/2 [1200 civarında]⁴⁵⁸

16)

Eser adı: Urcûze fi ‘İlm el-Rub‘el-Muceyyeb

Müellifi: İbn ‘Âşir, Abdullah Abdulvahid b. Ahmed b. Ali el-Ensârî (ö. 1040/1631)

Şerhi: İthâf el-Mubâşir li-Nazm İbn ‘Âşir [Muhammed b. Ali b. Amr el-Ağzâvî’nin (ö. 1340/1922) telifi]

Başı:

قال ابن عاشر الهی احمد \ مصليا على النبي احمد

و بعد ذا فالربع المجيب \ للوقت قسطاس قويم اصوب⁴⁵⁹

17)

Eser adı: Me‘ûnet el-Ḥaysûb fi ‘Amel el-Tevkît bi’l-Cuyûb

Müellifi: Ebû Abdullah Muhammed b. Said b. Yahya el-Sûsî el-Merğitî (ö. 1089/1678)

Nüshası: Haseniyye (Rabat) 9264⁴⁶⁰

Konusu: Rub‘-u müceyyeb aleti hakkında

Başı:

احمد من هدى الورى برسله \ دينا و بالنجم هدى في سبله

Sonu:

⁴⁵⁸ Şevki, s. 500.

⁴⁵⁹ Manzumenin metni yalnızca el-Ağzâvî’nin şerhi içerisinde günümüze ulaşmış olup şerhin nüshaları için bkz.: Şevki, s. 501.

⁴⁶⁰ Mecmua içerisinde 11-15. varaklarda bulunan metnin sonunda müellif nüshası ile mukabele edildiğine dair kayıt mevcuttur.

قد انتهى النظم كما القلب اشتهى \ بحمد ربي المهيمن انتهى

⁴⁶¹مع الصلاة و سلام الرب \ على النبي وآله و الصحب

18)

Eser adı: Nuḥbet el-Ṭullâb fi ‘Amel el-Uṣṭurlâb [telifi: 1061]

Müellifi: Ebû Zeyd Abdurrahman b. Abdulkadir b. Ali el-Fâsî (ö. 1096/1685)

Nüshaları: 1) Haseniyye (Rabat) 7106 [5-7. varaklarda]; 2) Haseniyye (Rabat) 1009 [174-178. varaklarda]; 3) Haseniyye (Rabat) 6678 [205-217. varaklarda]; 4) Amme (Rabat) 2528; 5) Amme (Rabat) 2529; 6) Amme (Rabat) 2530; 7) Amme (Rabat) D1425; 8) Amme (Rabat) D208; 9) Amme (Rabat) D1411; 10) Dar el-Kutub (Tunus) 2450

Konusu: Usturlab aletinin kullanımı

Başı:

يقول فاسي اللقب بن عبد \ القادر الففهرى النجار الجدّ

حمدا لمن رسم في بديع \ مخلوقه غرائب المصنوع

Sonu:

ثم الصلاة أوّلا و آخرًا \ تعمّ خير المرسلين الطاهرا

محمدًا من لا نبي بعده \ و آله و صحبه و جنده

Şerhi: Ebû Abdullah Muhammed b. Abdusselam Benânî'nin (ö. 1163/1750) şerhi [1118 tarihli]⁴⁶²

19)

⁴⁶¹ Şevki, s. 504-5.

⁴⁶² Şerhin nüshaları için bkz.: Şevki, s. 506-7.

Eser adı: Urcûze el-Maṭlab fi'l-Rub' el-Muceyyeb [telifi: 966]

Müellifi: Ebû Zeyd Abdurrahman b. Abdulkadir b. Ali el-Fâsî (ö. 1096/1685)

Nüshası: Haseniyye (Rabat) 6665 [2-6. varaklarda]

Konusu: Rub'u'l-muceyyeb aletinin parçalar ve üzerindeki işaretler

Başı:

يقول راجي رحمة و غفران \ ينما الى فاس عبيد الرحمن

Sonu:

بقدر قطر فمه وارجع الى \ الجيما لعين سفلا

⁴⁶³والختم بالحمد و بالصلاة \ على النبي و صحبه الهداة

20)

Eser adı: Urcûze fi'l-'Amel bi'l-Rub' el-Muceyyeb

Müellifi: Ebû Zeyd Abdurrahman b. Abdulkadir b. Ali el-Fâsî (ö. 1096/1685)

Nüshası: Haseniyye (Rabat) 7416 [1077 tarihli nüshada 13-14. varaklarda]

Konusu: Rub'u'l-muceyyeb aletinin kısımları ve vakit tayini

Başı:

الحمد لله الذي قد جعلنا \ لعلم تقدير الزمان سبلا

Sonu:

⁴⁶⁴ويسأل الله جميل الغفران \ عبيده الفاسي عبد الرحمن

⁴⁶³ Şevki, s. 506-7.

⁴⁶⁴ Şevki, s. 507-8.

21)

Eser adı: Manzûme fi Taqyîm el-Âle el-Câmi'a

Müellifi: Ahmed b. Tâcuddîn (1071/1661'de sağ)

Nüshası: Mikat (Talat) 94/1 [1100 civarında]⁴⁶⁵

22)

Eser adı: Manzûme fi'l-Zerqâliyye

Müellifi: Ebû Zeyd Abdurrahman b. Abdulkadir el-Fihri el-Fâsi (ö. 1096/1685)

Nüshası: Ahmediyye Camii (Tunus) 5608⁴⁶⁶

23)

Eser adı: 'Urvet el-Uşurlâb [telifi: 1123]

Müellifi: Kivâmuddîn Muhammed b. Muhammed Mehdi el-Kazvîni el-Seyfi (ö. 1140/1728)

Nüshası: Methaf (Bağdat) 29933

Başı:

حمدت ذا العرش مصليا على \ محمد وآله ذوي العلا

وبعد فالعبد قوام نظما \ عروة الاسطرلاب نظما محكما⁴⁶⁷

24)

⁴⁶⁵ Şevki, s. 508.

⁴⁶⁶ Rosenfeld & İhsanoğlu, s. 379.

⁴⁶⁷ Şevki, s. 508.

Eser adı: Tuḥfet el-Ṭullâb fî Keşf mâ-Ḥufiy mine'l-Uşurlâb

Müellifi: Salih b. Muhammed el-Mu'tî el-Şarkî (ö. 1139/1726)

Nüshası: Haseniyye (Rabat) 7421

Baş:

يقول صالح بن المعطي المذنب \ والعفو عنه من مولاه يُطلب

Sonu:

468 فما من الاخراج قد تحصّلا \ افعّل به كما فعلت أو لا

25)

Eser adı: el-Elfiyye el-Ceybiyye

Müellifi: Müfti-i Akka, Ahmed b. Bekr b. Ahmed el-Hanefî el-Bathişî (ö. 1147/1734)

Konusu: Takvim bilgisi ve ceyb adlı astronomi aleti ile ilgili⁴⁶⁹

26)

Eser adı: Manzûme der Eb'âd-ı İsnâ 'Aşer Seyyâra [Farsça]

Müellifi: İbrahim Hakkı b. Derviş Osman el-Erzurûmî (ö. 1194/1780)

Nüshası: Milli Y. (Ankara) FB 555/5 [Manzume müellifin amca-oğlu Yusuf Nesim tarafından 1191'de Tillo'da istinsah edilen mecmua içerisinde.]

Konusu: Rub' muceyyeb aleti ile gezegenlerin ekvatora göre konumlarını yaklaşık olarak hesaplama

⁴⁶⁸ Şevki, s. 509.

⁴⁶⁹ OALT, s. 400.

Başı:

بُعد کواکب از معدّل در شمال و در جنوب \ مثل میل شمس کیر از ربع کن اعمال خوب
جای کواکب از بروج آن جزو باشد که بهم \ شد مرور کواکب از نصف نهار خویش هم

Sonu:

ای فقیری خوش ببین سیر کواکب را نظام \ روز و شب کن قدرت حق را تماشا والسلام

27)

Eser adı: Vesîlet el-Şîkât bi-Fehm Âlât el-Muḩaṩarât

Eser adı diğer: Vesîlet el-Şîkât bi-Fehm ‘Amel el-Muḩaṩarât

Müellifi: İbrahim b. Muhammed b. Abdusselam el-Zemzemî el-Mekkî (ö.
1195/1781)

Nüshaları: 1) Mikat Dar el-Kutub) 154/2 [1200 civarında]; 2) Mecami (Arif Hikmet)
72/8

Başı:

الحمد لله العزيز الماجد \ الخالق البارى المساعد

⁴⁷⁰و بعد فالوقت عليه يعتمد \ لا ينبغي بجهل علمه احد

28)

Eser adı: Manzûme fi’l-‘Amel bi’l-Rub‘ el-Muceyyeb

Eser adı diğer: Manzûme fi’l-Evkât / el-Fevâid el-Muhimme fî Metâli‘ el-Evkât

Müellifi: İbrahim b. Muhammed b. Abdusselam el-Zemzemî el-Mekkî (ö.
1195/1781)

⁴⁷⁰ OALT, s. 492-3.

Nüshaları: 1) Mikat (Dar el-Kutub) 154/1 [1200 civarında]; 2) Princeton 150/1; 3) Mecami (Arif Hikmet) 72/9

Başı:

الحمد لله البديع البارى \ مكور الليل على النهار

⁴⁷¹و بعد في الاوقات هذا مختصر \ نظمته كي يسهّلن على البشر

29)

Eser adı: Manzûme fi'l-'Amel bi'l-Rub' el-Muceyyeb

Eser adı diğeri: Manzûme fi'l-Evkât / el-Fevâid el-Muhimme fî Metâli' el-Evkât

Müellifi: Ahmed b. Ahmed b. Muhammed el-Sucâ'î el-Şafiî el-Ezherî (ö. 1197/1783)

Nüshası: Felek ve Riyaza (Dar el-Kutub) 3980 [1200 tarihli nüsha baştan noksandır.]⁴⁷²

30)

Eser adı: Mu'înet el-Ṭullâb 'ale'l-Teveşşul li'l-Uşurlâb

Müellifi: Muhammed b. el-Tayyib Abdulkadir el-Endelûsî (ö. 1194/1780)

Nüshası: Haseniyye (Rabat) 127 [1182 tarihli]

Konusu: Usturlab hakkında üç yüz kırk üç beyit

Başı:

الله ذا العرش المجيد احمد \ و لنبيّنا الإمام أشهد

⁴⁷¹ OALT, s. 492-3.

⁴⁷² OALT, s. 495.

Sonu:

قد تمّ ما أمّلت في هذا الرجز \ و في حلّى التحقيق لاح اذ برز

فالله احمد على فيض النعم \ حمدا به ذو العرش يدفع النقم

⁴⁷³منية كل ناهل موقّت \ تاريخه فاشرب هنيئا واثبت

31)

Eser adı: Manzûme el-Nefḥat el-Zekiyye fi ‘Amel bi’l-Cihet el-Ceybiyye [telifi: 1184/1770]

Müellifi: Ali b. Sa‘d el-Beysûsî

Nüshası: Mikat (Mustafa Fazıl) 237 [1184 tarihli müellif nüshası]⁴⁷⁴

Müellifi yahut dönemi tespit edilememiş olan manzumeler:

32)

Eser adı: Manzûme der Uşturlâb [dili: Farsça]

Eser adı diğer: Usturlâb-ı Manzûm

Müellifi: Hamid el-Buhârî

Nüshaları: 1. Mevlevi (Meşhed) 446/9; 2. Melik (Tahran) 6358 [9. asır],⁴⁷⁵ 3. Nuruosmaniye 2894/2 [898 civarında]⁴⁷⁶

Konusu: Usturlabın kullanımı ile alakalı Farsça bir manzumedir. Nâzım eserinin alanında ilk manzume olduğunu söylemektedir (65b).

⁴⁷³ Şevki, s. 510.

⁴⁷⁴ Şevki, s. 510.

⁴⁷⁵ Rosenfeld & İhsanoğlu, s. 430.

⁴⁷⁶ Eser mecmua içerisinde 53-65. varaklardadır. Manzumenin sonunda istinsah kaydı olmamakla birlikte mecmuanın sonunda Zilhicce 898 tarihli ferağ kaydı mevcuttur. Mecmuanın tamamı ilm-i felek sahasında telif edilmiş eserlerden müteşekkil olup aynı hatt ile yazılmıştır.

Başı:

بر کشایم زبان بنام خدای \ خالق ذو الجلال راهنمای
مبدع عرش و ارض و لوح و قلم \ رازق بی ملال و مثل و ندم

Sonu:

هر چه دانست از این عمل بهفت \ این عمل را کسی بنظم نکفت
نظم این علم هر که به خواند \ عمل و علم هر دو میداند
تا همی خلق روزگار بود \ از من این نسخه یادگار بود

33)

Eser adı: Medhal Manzûm

Müellifi: Mubârak el-Avazî

Nüshaları: 1) Arabe (Paris) 801; 2) Arabe (Paris) 811; 3) Arabe (Paris) 1871;
Taşkent 209/10⁴⁷⁷

34)

Eser adı: Medhal Manzûm

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Danişgah (Tahran) 1542/2⁴⁷⁸

35)

Eser adı: Sebn el-Nuzâr Nazm Nuzhet el-Nuzzâr

⁴⁷⁷ Rosenfeld & İhsanoğlu, s. 437.

⁴⁷⁸ Rosenfeld & İhsanoğlu, s. 473.

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Garrett 1046⁴⁷⁹

36)

Eser adı: Kaşîde Manzûme fî Mevâdı‘ Şevâbit bi’l-Eşkâl

Müellifi: [meçhul]

Nüshası: Royal Asiatic Society (Bombay) 57⁴⁸⁰

37)

Eser adı: el-Điyâ’ el-Lâmi‘a

Müellifi: Muhammed el-Katari el-Hanefî el-Mısrî

Nüshası: Reisulküttab 1171/4 [24-27. varaklarda]

Konusu: Sıbtu’l-Mardini’nin Rub‘u’l-müceyyeb adı verilen aletin yapımı ve kullanılışıyla ilgili eseri el-Şihâbiyye’nin nazma çekilmiş halidir; nâzım aynı zamanda bu eserde el-Şihâbiyye’yi şerh ettiğini belirtmektedir.

Başı:

قال محمد الفقير القطرى \ الحنفى مذهبيا والمصرى

احمد ربه مبدع الوجود \ سبحانه جل عن الحدود

Sonu:

صلى عليه الله ذو الجلال \ والال والصحب اولى الجمال

⁴⁷⁹ Rosenfeld & İhsanoğlu, s. 494.

⁴⁸⁰ Rosenfeld & İhsanoğlu, s. 465.

38)

Eser adı: [Manzume fi'l-Ceyb]

Müellifi: Abdurrazzak

Nüshası: Hacı Ahmed Paşa 13/4

Konusu: Ceyb adlı rasad aletinin kullanımı hakkında

Başı:

اضرب جيب ال... في... واقسم \ على ثلاثين و بالميل احكم

Sonu:

فكل وقت رد لها ما بعدها \ من الزمان او اطرحن ما قبلها

من الافق المقفى (?) قد تحررت \ بلا خلاف عندنا و قررت

İlm-i felek sahasında yukarıda bahsi geçen toplamda 159 manzum eserden başka 1300-1800 tarihleri dışında kalan *Medhal Manzûm der 'İlm Nucûm'* adlı Farsça eser hakkında da birtakım mülâhazalara ulaşılmıştır. Bazı kaynaklarda Nasîruddin et-Tûsî'ye [Ebû Ca'fer Muhammed b. Muhammed b. Hasan et-Tûsî (ö. 672/1274)] atfedilmekle beraber esasen Abdulcebbar el-Hocendî'nin 616 (M. 1219-20) senesinde telif ettiği *Medhal Manzûm der 'İlm Nucûm'* adını taşıyan manzumenin pek çok nüshasına rastlanmıştır. Bunlar arasından Ayasofya 2701/1 numaralı nüshada eserin telif tarihi (616) verilmiş olup nüshalarının bir kısmı şu numaralarda bulunabilir: Ayasofya 2672/11 [684 tarihli], Laleli 3674/ [1079 tarihli], Umumi (Beyazıt) 2269, Fatih 5429/3, Fatih 5372/5, Nuruosmaniye 2894/3, Nuruosmaniye 4913/14, Hacı Mahmud Efendî 4282. Bu nüshaların tamamında müellif bilgisi Nasîruddin et-Tûsî olarak verilmiştir. Bununla beraber eserin Abdulcebbar el-Hocendî tarafından telif edildiği tespit edilmiş olup⁴⁸¹, Ayasofya 2701/1 nüshasında

⁴⁸¹ Bkz.: *Tenkloşa ez Moellifi Naşenahte be-Damime Medhal Manzûm ez Abdulcebbar Hocendî*, Hrz.: Rahim Rızazade Melik, Tahran: Miras Mektub, 1384 (M. 2005).

telif tarihinin 616 olarak geçmesi manzumenin el-Hocendî'ye aidiyetini destekler niteliktedir. Bu durumda eserin ülkemiz kütüphanelerinde bulunan nüshalarına ait müellif bilgisinin tashihe muhtaç olduğu anlaşılmaktadır. Manzumenin 1300-1800 tarihleri arasında Osmanlı coğrafyasında mütedavil olduğuna işaret eden mezkur nüshaları haricinde bir de Türkçe tercümesi tespit edilmiştir. Yazma Bağışlar 3645/12 numaralı nüshada karşımıza çıkan bu tercümenin kime ait olduğu bilinmemektedir, ve henüz ikinci bir nüshası da tespit edilebilmiş değildir. Yazma Bağışlar koleksiyonunda yer alan 3645 demirbaş numaralı mecmua muhtelif astronomi eserlerini havi olup, manzume mecmua içerisinde 173-188. varaklardadır. Nüshada ferağ kaydı olmasa da mecmuanın zahriyesindeki sonu kısmen silinmiş vakıf kaydından anlaşıldığı kadarıyla bu mecmua önce bir müderrisin terekesinde olup, sonrasında varisi tarafından Selanik'te vakfedilmiştir.⁴⁸²

⁴⁸² Vâkıfın adı okunamadı. Vikaye varaklarında mecmuadaki eserlerin fihristi yer almaktadır. Manzum tercüme fihriste 'Medhal-i Manzûm-i Tûsî Manzûme bâ-Turkiyye' adıyla kaydedilmiştir. (Zahriye sayfası /1a)

4. CEBİR İLMİ SAHASINDA XII/XVIII. ASIRDA NAZMA ÇEKİLMİŞ BİR ESER: TERCÜME-İ VERDİYYE HİSÂB-I CEVHERİYYE

Daha önce de belirtildiği gibi Bahâuddîn Muhammed el-‘Âmilî’nin (ö. 1031/1622) *Hulâsat el-Hisâb* adlı eserinde cebir ilmine tahsis ettiği bölümün tamamı Salih b. Mehmed (1207/1793’de sağ) tarafından *Kitâb-ı Verdiyye Tercüme-i Cebr ve Muqâbele-i Bahâiyye* adıyla nazma dökülerek Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiştir. Eserin sebab-i telif bölümünde nâzım Hulâsat el-Hisâb’ı ‘bazı efâzıldan’⁴⁸³ okuduğunu, daha sonra ‘bazı ihvân’ın talebi üzerine eseri kendisinin de talebelere okutarak şerh ettiğini beyan etmektedir. Kendi ifadesine göre Salih b. Mehmed bu tedris faaliyeti esnasında cebir babına geldiğinde eserin manzum tercümesi olsa hıfzının daha kolay olacağı fikrine kapılmış, talebelere faydalı olacak böyle bir çeviri sayesinde hayırla yad edileceği düşüncesiyle eserin cebir ilmine dair bu bölümünü bazı eklemelerle nazmen Türkçe’ye aktarmıştır.

Çalışmamızın bu bölümünde *Kitâb-ı Verdiyye*’nin öncelikle nüshaları tanıtılacak; ardından eserin Latin harflerine aktarılarak tenkitli neşri verilecek; son olarak da eserde altı temel cebir denkleminin anlatıldığı ‘Zikr-i Şeş Mes’ele-i Cebriyye’ bölümünün günümüz Türkçesine aktarılmış metni ve bu bölümde anlatılan denklemlerin matematiksel değerlendirmesi yapılacaktır.

⁴⁸³ Derkenardaki minhuvat kaydına göre bu zat daha sonra kadılık vazifesi yapmış olan Saray-ı Hümâyûn kütübhane hocası Hamîdî Efendi’dir.

4.1. KİTÂB-I VERDİYYE NÜSHALARININ TANITIMI

Kitâb-ı Verdiyye 'nin günümüze ulaştığı bilinen iki nüshası mevcuttur:

1. Milli Yz A 2295/1 [istinsahı: Zilkade 1207 tarihinde Mehmed Emin b. Osman eliyle]
2. Türkçe Yazmalar (TY) 6845 [istinsahı: 1304 tarihinde Mustafa Nureddin eliyle]

Milli Kütüphane nüshası (A 2295/1) ta'lik hat ile on varak üzerine istinsah edilmiştir (1b-10b). Derkenarlarında *minhuvat* kayıtları bulunan nüshada metnin başında (1a. sayfasında) '*Kitâb-ı Verdiyye Tercüme-i Cebr ve Mukâbele-i Bahâiyye*' yazılı olup varaklar müşirlidir. Nüshanın ferağ kaydında müellifin talebesi olduğunu beyan eden müstensih Mehmed Emin b. Osman tarafından hem eserin telifine hem de istinsahına dair bilgi verilmiştir. Arapça ferağ kaydı şu şekildedir:

“kad temme hazîhi el-tercume ‘alâ yedi mutercimihi el-fekîr Sâlih ibn el-Hâc Muhammed⁴⁸⁴ fi ‘l-sene el-sâlise ve ‘l-semânîn ba ‘d el-mi ‘e ve ‘l-elf min hicra men le-hu el-se ‘âde ve ‘l-mecd⁴⁸⁵

ve kad ferağtu min kitâbetihâ⁴⁸⁶ sene seb ‘ ve mieteyn ve elf yevm el-isneyn sâni zilka ‘de ba ‘d el- ‘asr ve ba ‘d el-sâ ‘a el-tâsi ‘a bi- ‘aşr dekâyik ketebuhâ min nushat el-mutercim ellezî huve ustâzî sellemehullâh⁴⁸⁷

ve ene el- ‘abd el-efkar ilallâh el-akder el-Seyyid Muhammed Emîn b. Osmân ‘ufiye ‘anhumâ”.⁴⁸⁸

⁴⁸⁴ OMLT'nde müellif adı olarak sadece 'Muhammed' zikredilmektedir. Fakat bu kayıttan anlaşıldığı gibi müellifin asıl adı 'Salih'tir (Karş.: OMLT, s. 209-10).

⁴⁸⁵ Görüldüğü gibi müstensih eseri hocası olan müellifin elinden çıkmış olan 1183/1769 tarihli nüshadan istinsah ettiğini kaydetmektedir. Bu durum eserin birden fazla müellif nüshasının olabileceğini ihsas ettirmektedir. Zira esere Mehmed b. Tevfik tarafından düşürülen tarihe göre manzum tercüme 1180/1767'ye tarihlenmektedir. Zaten müstensih müellif hattı nüshanın tarihini verdikten sonra kendi istinsahına ferağ kaydı yazarken bu hususa derkenarda hamış düşmüştür. Bkz.: aş.

⁴⁸⁶ Müstensih bu ifadeyi açıklamaklamak kasdıyla telif (1183) ve istinsah (1207) tarihlerini bildirdiği bu iki ferağ kaydının yanında derkenar notunda tercümenin daha erken tarihli olduğuna işaret etmiştir: "*ya ‘nî kitâbet hâzihi el-tercume li-enne el-tercume mukaddem min kitâbet hâzihi el-nusha*".

⁴⁸⁷ Müstensihin hocasına '*sellemehullâh*' yahut '*selimehullâh*' yani 'Allah onu korusun / selamete erdirsin' diyerek dua etmesinden anlaşılmaktadır ki mezkur tarihte müellif Salih b. Mehmed hala hayattadır.

Kayıttan da anlaşıldığı üzere müstensih nüshayı hocası olan musannifin nüshasından istinsah etmiştir. Musannifin henüz hayatta olduğu istinsah tarihinde bu nüshaya müstensih eliyle düşülen minhuvat kayıtları, elimize ulaşmamış olan müellif nüshasındaki kendi hattı ile tuttuğu kayıtların nakli olabileceği gibi müstensih hocasından şifahen naklettiği bilgiler olması da mümkündür. Müellif nüshasının günümüze ulaşip ulaşmadığı tespit edilemediğinden eserin tenkitli neşrinde müellif nüshasından istinsah edilmiş olan bu Milli Kütüphane nüshası esas alınacak ve derkenarlara düşülen minhuvat kayıtları dipnotlarda verilecektir; Türkçe Yazmalar 6845 nüshasındaki farklılıklar da aynı şekilde dipnot olarak metnin altında verilecektir. Esas nüsha olarak kabul ettiğimiz bu nüshaya ‘A 2295/1’; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi’nden temin ederek karşılaştırma yaptığımız ikinci nüshaya ise ‘TY 6845’ şeklinde işaret edilecektir.

Eserin TY 6845 numaralı ikinci nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi’nde Türkçe Yazmalar koleksiyonu içerisinde bulunmaktadır. Nüsha temiz bir nesih hatla istinsah edilmiş olsa da basit imla hatalarıyla maluldür. Nüshanın sayfa numaralandırmasında her bir varak yerine -nüshanın baş tarafına yazılmış takrizlerden sonra gelen- manzum metnin başından (2) son sayfasına (25) kadar varakların a ve b olmak üzere tek tek her yüzüne ayrı numara verilmiştir.⁴⁸⁹ Zahriye (1a) olarak kabul edilmesi gereken sayfada üst tarafa ta’lik ile ‘*Tercüme-i Verdiyye Hisâb-ı Cevheriyye*’ yazılmıştır. Müteakip dört sayfada (1b-3a. arasında) esere yazılmış olan üç takriz yazısının metinleri *Verdiyye* müstensihinin elinden nesih hat iledir ve her bir metnin altında takriz sahibi alimlerin isimleri sırasıyla şu şekilde verilmiştir: 1) Salih Kethuda oğlu Mustafa Sıdkı⁴⁹⁰, 2) Şeker-zâde Feyzullah

⁴⁸⁸ “bu tercüme saadet ve izzet kaynağı hicretin bin yüz seksen üçüncü senesinde mütercimi Hacı Muhammed* oğlu fakir Salih eliyle tamam olmuştur ve ben bunu yazmayı bin ikiyüz yedi senesi, iki zilkade pazartesi günü ikindiden sonra saat dokuzu on dakika geçe bitirdim (ve bu nüshayı) hocam olan mütercimin –Allah onu korusun- nüshasından istinsah ettim

ve ben en büyük güç sahibi olan Allah’a en muhtaç kul Osman oğlu Seyyid Muhammed (Mehmed) Emin –ikisi de (Allah’ın) affına mazhar olsun-“ *yahut Osmanlı’daki telaffuzunu bildiğimiz şekliyle: Mehmed. (Çeviri tarafımıza aittir.)

⁴⁸⁹ Numaralandırmaya ‘1’ rakamı ile değil, metnin başında ‘2’ ile başlanmış olup takriz ve tarih metninin bulunduğu bir evvelki sayfa numarasızdır.

⁴⁹⁰ “harrarahu el-‘abd el-fekîr el-Hâc Mustafâ Sıdkî ibn Sâlih Kethudâ ğufira lehumâ”.

Takriz yazısı *Verdiyye* üzerine şerh olarak alımlanmış olmalıdır ki *OMLT*’nde eserin tamamı *Şerhu Terceme-i Verdiyye Hisab-ı Cevheriyye* adı ile Mustafa Sıdkı’ya atfedilmiştir (Bkz.: s. 216-7).

Sermed ⁴⁹¹, 3) İbrahim oğlu Mustafa Harsovî ⁴⁹². Takrizlerin istinsahından sonra esere ‘Mehmed ibn Tevfik’⁴⁹³ tarafından düşürüldüğü kaydedilen şu tarih beyti yazılmıştır: “‘*Andelîbân bâ-hisâb-ı cevherî târîh okur / Gonçe-i Verdiyye-i ra’nâ-yı gozîde-i nev-edâ*’”. Beytin ikinci şatırı cevherî tarih hesabı ile 1180 senesini vermektedir.

Her iki nüsha incelendiğinde eserin bab başlıklarında ihtilaf görülmemektedir. Sayfa kenarları cedvelli ve hattı daha muntazam olan İstanbul Üniversitesi nüshasında babların ayırımı ve başlıklar daha belirgindir; başlıklar bu nüshada surh ile yazılmıştır. Bab başlıkları sırasıyla şöyledir:

- 1) *Matlab-ı hamd-u senâ ve salavât* [Dibace mahiyetinde olan bu ilk bölüm 2-3. sayfalardadır.]
- 2) *Der beyân-ı sebab-i nazm-ı kitâb* [Sebeb-i telifi açıklayan ikinci bölüm 3-5. sayfalardadır.]
- 3) *Matlab-ı mâ-hasal-ı mustalahât* [İstilahların açıklandığı üçüncü bölüm 5-12. sayfalardadır.]
- 4) *Zikr-u şeş mes’ele-i cebriyye* [Cebir ilminde ‘altı mesele’ olarak adlandırılan temel denklem türlerini anlatan dördüncü bölüm 12-24. sayfalardadır.]
- 5) *Matlab-ı hâtîme ve özr-ü kusûr* [Hatime bölümü 24. sayfadadır.]
- 6) *Zikr-u târîh-i tamâm ve tekâmîl* [Tarih düşürme 24-25. sayfalardadır.]

Başlıkların adlandırılmasından da anlaşıldığı üzere eser Hârizmî’den itibaren cebirin temel meseleleri olan istilahlar ve denklemler üzerinedir; üçüncü bab hisâbî terimleri, dördüncü bab ise altı temel cebir denklemini ele almaktadır. İstanbul Üniversitesi nüshasında bu bölümlerden ‘Matlab-ı mâ-hasal-ı mustalahât’ içerisinde 10. sayfada ‘sûret-i cedvel-i darb ve taksîm’ başlıklı çarpım tablosu bulunmaktadır. Milli Kütüphane nüshasında ise tablo çizilmiş fakat içine çarpan/bölünen ve

⁴⁹¹ “harrarahu el-‘abd el-fekîr Şeker-zâde el-Seyyid Feyzullah Sermed el-müderriş ‘ufiye ‘anhu”.

⁴⁹² “ve ene efkar el-verâ ilâ rahmet el-Rabb el-A‘lâ Mustafâ bin el-Hâc İbrâhîm el-Harsovî”.

⁴⁹³ Bu nüshada da tarih düşüren Mehmed b. Tevfik müstensih tarafından ‘sellemehullâh’ duası ile anılmaktadır.

işlemlerin sonuçları olan çarpım/bölüm terimleri yazılmayıp –muhtemelen daha sonra doldurulmak üzere- boş bırakılmıştır.⁴⁹⁴

Belirtildiği üzere Verdiyye'ye üç alim takriz yazmıştır: Mustafa Sıdkı (1183/1769), Şeker-zâde Feyzullah Sermed (ö. 1202/1787), ve Mustafâ b. İbrâhîm el-Harsovî⁴⁹⁵. Mezkur takrizlere dair kısa bilgilendirmenin ardından önce eserin İstanbul Üniversitesi nüshasında vikaye varakları ile metin arasındaki dört sayfada bulunan üç takriz metninin transkripsiyonu ve son olarak da 'Tercüme-i Verdiyye Hisâb-ı Cevheriyye' adlı manzumenin tenkitli neşri verilecektir. Zira mezkur takriz sahiplerinden Mustafa Sıdkı ve talebesi Feyzullah Sermed Osmanlı'da riyâzî ilimlerdeki ihtisasları ve çok önemli istinsah, tahrir, ve tashih faaliyetleri ile tanınmaktadırlar. Hal böyle iken bu iki alimin Verdiyye hakkındaki fikirleri eserin XVIII. asır sonu Osmanlı'sında riyâzî ilimlerin öğreniminde cebir sahasında haiz bulunduğu ehemmiyete işaret etmektedir.

Sıdkı'nın Arapça takrizi eseri medheden secili, kısa birkaç satırdan ibarettir: "Subhân olanın adıyla! Bu ulu manzumeyi, bu güzel tercümeyi inceledim ve gördüm ki (cebir) kavramlarını ihtiva etmekte ve aslından (*Hulâsat el-Hisâb*'dan) farkı yok. Bu laf kalabalığından ve yapmacıklıktan münezze, incelikli tercümenin nâzımının gayretini Allah övülmüş kılsın, ve ecrini bol eylesin!"⁴⁹⁶ Feyzullah Sermed'in Türkçe takrizi yirmi bir beyitlik bir manzume şeklindedir. Sermed, Verdiyye'nin üslup ve tertibini medhederek hussâbın nezdinde kıymetli, fukahânın ilmini tamamlayan, ezberleyen talebeye faydalı, kusursuz ve noksansız bir eser olduğunu, hatta üslubunun cebir ilminde meşhur olmuş olan Yâsemîniyye'den dahi güzel olduğunu ifade etmekte; akabinde kendi yazdığı takrize lugaz ile tarih düşürmektedir. Mustafa b. İbrahim el-Harsovî'nin yazdığı takriz de eserin medhine ve müellife hayır-duaya yer verdiği secili, Arapça bir metin olup Harsovî de Sermed gibi takrizine lugaz ile tarih düşürmüştür.

⁴⁹⁴ Mezkur tablo A 2295/1 nüshasında 'Cins-i mazrûbı bulub kıl ezber'; TY 6845'de ise 'Oldı îrâda münâsib bu mahall'

⁴⁹⁵ Harso Avusturya-Macaristan'a bağlı bir adanın Osmanlı dönemindeki adıdır. Bkz.: Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara 2017; s. 332.

<https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/genel-mudurluk-yayinlar/osmanli_yer_adlari.pdf>. (erişim: 23.04.2021)

⁴⁹⁶ Tercüme tarafımıza aittir.

4.2. TERCÜME-İ VERDİYYE HİSÂB-I CEVHERİYYE (METNİN TENKİTLİ NEŞRİ)

Matlab-ı Hamd u Senâ ve Salavât

Hamd-u sed hamd ola ol sultâna⁴⁹⁷

Nâzım-ı dâire-i imkâna

Hazret-i pâdişeh-i Ferd u Vâhid

Ki değil vahdeti mensûb-u ‘aded

‘Âlim-i mes’ele-yi cezr u esamm⁴⁹⁸

Âna nisbetle bulunmaz mübhem

Hâlık-ı bî-ğaraz ve Râzık-ı vahy

Âna mechûl değildir bir şey

Zât-ı pâkine mu‘âdil yokdur

Hem sıfâtına mukâbil yokdur

Müte‘ayyin-kon⁴⁹⁹ noksân u kemâl

Kâr-sâzende-yi mu‘ti’l-âmâl

Rızk-ı meksûmı verir subh u mesâ

⁴⁹⁷ A 2295/1, 1b, derkenarda: “Hamd-u bî-hamd, nüsha”.

⁴⁹⁸ A 2295/1, 1b, derkenarda: “C-z-r feth ile ve kesr ile câizdir, minhu”.

⁴⁹⁹ Aslı ‘Müte‘ayyinken’ olmalıdır. Bkz.: A 2295/1’de: ‘متعین کن’; TY 6845’de: ‘متعین کن’

İylemez nîk u bedi istisnâ
Cümle eşyâda tasarruf ânın
Dahli yok hüsrev ile hâkânın
Zâidi nâkîsa iyler tahvîl
Nâkîsı cebr idüb iyler tekmîl
Hâki tekmîl idüb virdi âna
İmtiyâz-ı ve le-kad kerramnâ⁵⁰⁰
Ya'nî kim eşref-i cins-i hayevân
Bunca fazl ile bu nev'-i insân
Hâkden itdi Hakk ânı peydâ
Cümle eşyâdan idüb müstesnâ
Ânı nutk ile ser-efrâz itdi
Akl u temyîz ile mümtâz itdi
Çünkü bu ni'met olundı i'tâ
Oldı şâyeste-i teklîf-i Hüdâ
İktizâ iyledi pes hikmet-i Hakk
Nev'-i insânı mükellef kılmak
İyledi ânlarâ hâdî-yi sübül
Hakk'a irşâd için irsâl-i rusul
Vâsıta oldı rusul ta'lîme
Emr u nehyini Hakk'ın tefhîme
Kıldılar farz-ı Hüdâ'yı teblîğ

⁵⁰⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de 'ولقد كرمنا بني آدم' ifadesiyle başlayan İsrâ; 17/70. ayetine telmihen (Meali: 'Biz ademoğlunu mükerrerem kıldık.')

Halkı irşâda idüb sa'y-ı belîğ
Buldı ol ma'şer-i 'âlîm-kadâr
Rehnümâyân-ı Celîl u Cebbâr
Bi'set-i fahr-ı enâm ile hitâm
Ya'nî sultân-ı rusülle encâm
O şeh-i lütf u 'inâyet-de'bin
Âsumân-ı mesned-i 'âlî-Ka'bin
Ravza-yı sâmiyye-yi devletine
Dahî ashâbı ile 'itretine⁵⁰¹
Salavât ile selâm ola nisâr
Hâric-i ğâyet-i ta'dâd u şomâr

Der-beyân-ı Sebeb-i Nazm-ı Kitâb

Ba'de-zâ fenn-i zarâfet-me'vâ
Ağrab-i muhtera'ât-i hukemâ
Ya'nî kim 'ilm-u bedî'i'l-erkân
Fenn-i cebr ile müsemmâ kılınan
Oldı çün ahsen-i envâ'-i hisâb
Hem tırâz-ı üdebâ-yı küttâb
Dahî bu fenn-i kesîru'l-cedvâ
Böyle cezm oldı çü 'inde'l-'ukalâ
Niçe da'vâda li-def'i'ş-şübehât

⁵⁰¹ TY 6845'de: "izzetine".

Oldı muhtâc âna hukkâm u kudât
Sıyyemâ bâb-ı vesâyâda ehemm
Bâb-ı ikrârda dâhî elzem
Kıldı pes hurde-şinâsân-ı selef
Fenn-i mezbûrı tamâm-ı ‘arz-ı halef
İtdiler bir niçe te’lif-i inşâ
Kıldılar halka bu sırrı ifşâ
Lîk hâvî-yi mühimmât-ı hisâb
Ğâyet-i hüsn-ü edâda nâyâb
Ya’nî makbûl-u edîbân-ı kelâm
Ki Bahâiyye dinen nüsha-i tâm⁵⁰²
Ahsen-i vecihle fenn-i mezbûr
Ancak ol nüshada olmuş mezkûr
Hîn-i tahsîl-i me‘arifde fakîr
Ya’ni bu ‘abd-i kesîru't-taksîr
Okuyub ba‘zı efâzıldan ânı⁵⁰³
Ğayrıdan olmuş idim müstağnî
Sonra ol nüsha-yi mergûb-u şerîf
Câmi‘ u kâşif-i esrâr-ı latîf
Şuğl-u âharla nice yevm u şuhûr
Oldı tevcîh-i nazardan mehcûr

⁵⁰² A 2295/1, 2a, derkenarda: “Ki Hülâsa dinilen ... nüsha-i tâm ya’nî Hülâsat el-Hisâb, minhu”.

⁵⁰³ A 2295/1, 2a, derkenarda: “ba‘zı efâzıl merhûm Hamîdî Efendi hazretleridir, minhu”. (altında:) “Hamîdî Efendi merhûm Saray-ı Hümâyûnda kütübhanecisi iken Üsküdar kadısı olub ba‘dehû Mısır kadısı iken Mısır’da intikâl-i ravza-yı cinân buyurdılar, minhu”.

Bir dem-i feyizde ol esnâda
Ya'nî bir mevsim-i rûh-efzâda
Ba'zı ihvân-ı pesendîde-hısâl
Tâlib-i ma'rifet u 'ilm u kemâl
Nüsha-i sâbıkaya râğıb olub
Ahz u tahsîle ânı tâlib olub
Eyledi kasd-ı te'allüm ânı
Bilüb ikbâle ânı erzânî
Kıldı bu 'abd-i fakîre ibrâm
İtdi ta'lîmi içün bast-ı kelâm
Kavlini redde bulunmadı mecâl
Ketm-i 'ilm olmadığından eyü hâl
Pes suâline icâbet olunub
Habl-i tevfikine teşebbüs kılınub
İbtidâ oldı ânı takrîre
Ma'nâ-yı fâikini ta'bîre
Okunub bir nice ebvâb u fusûl
Geldi tam-bahs-i cebr-i menkûl
Bâb-ı cebre dahî olundı şurû'
Ânın itmâmı da buldukda vukû'
Oldı çün cebr-i zarâfet-hâlet
Hall-i işkâl-i kesîre âlet
Nitekim âna olundı îmâ

Kılub evsâfını şerh u imlâ
Hâtır-ı fâtıra itdi hutûr
Şâmilu'l-fâide cebr-i mezkûr
Türkiye tercüme olsa manzûm
Olsa bu vecihle dahî mersûm
Ba'zı zâid ki ola zikri ehemm
Olsa bu nazma o dahî münzamm
Fehm u hıfzı olub ânın âsân
Hem nazar eyliyen ehl-i 'irfân
Belki bir hayr ile yâd iyleyeler
Nazma sa'y ideni şâd iyleyeler
İtdi bu hâtıra kalbe te'sir
Meyl u şevk oldı derûnda câgîr
Matlab-ı cebr-i kitâb-ı ma'lûm
Oldı el-kıssa bugüne meczûm
İyleyim ânı mütercem manzûm
Ola tâbir-i eser-i tâze-rüsûm
Ne-kadar kâsır ise isti'dâd
Hazret-i Hakk'dan idüb istimdâd
Nazımla tercümeye ânı hemân
İbtidâ oldı bi-kadri'l-imkân

Matlab-ı mâ-hasal-ı mustalahât

İtdiler ehl-i hüküm çün isbât
Fenn-i cebr içre biraz mustalahât
Evvelâ ânlar olunsun îrâd
Tâ bu fenn anlana ber-vefk-i murâd
Ol-ki mechûl ola şey dirler âna
Böyle cârîdir edâ-yı hükemâ
Şey dahî nefesine darb oluncak
Hâsıl-ı darba dinür mâl ancak
Şeyi ger mâle dahî itsen darb
Hâsıl-ı darb olana dirler ka‘b
Çünkü şey ka‘ba dahî darb olunur
Mâl-i mâl hâsıl-ı darba dinilür
Mâl-i mâle dahî şey darb olıcak
Mâl-i ka‘b ismine hâsıldır ehakk
Mâl-i kâ‘ba dahî itsin şeyi darb
Hâsıl-ı darba dinür ka‘b-ı ka‘b
Bu kıyâs üzre gider bî-ğâye
Gelmez ecnâsı bunun ihsâyâ
Birisi ka‘bın iki mâl olur
Ba‘de bil ki ne ahvâl olur
Ka‘b olur sonra birisi mâlin
Böyledir ‘âdeti bu a‘mâlin
Sonra ka‘b olur öbür mâli de bil

İşte⁵⁰⁴ bu kâ'ideyi cârî kıl
Bunların böyle olunca darbı
Bil yedinci mâl-i mâl-i ka'bı
Mâl u ka'beyn olur sâminede
Nazar it tâsi'anın hâline de
O da üç ka'b olur anla hemân
İşte bu resme gider bî-pâyân
Hem bu ecnâs-ı 'adîmu'l-ihsâ
Ger sihâh ola gerekse eczâ
Birbiriyle mütenâsiblerdir
Her biri mürtebit-i âherdir
Bu tenâsübde budur kim ma'nâ
Mâl-i mâl nisbeti ka'ba meselâ
Nisbet-i ka'b gibidir mâle
Dahî muhtâc biraz akvâle
Şey'e hem mâlide nisbet gibidir
Şeyi⁵⁰⁵ hem vâhide nisbet gibidir
Vâhidin nisbetine benzer hem
Cüz'-ü şeye bunu fehm it muhkem
Cüz'-ü şey nisbetine hem benzer
Cüz'-ü mâle bunu da kıl ezber
Cüz'-ü mâl nisbeti gibidir hem

⁵⁰⁴ TY 6845'de: 'İşde'

⁵⁰⁵ TY 6845'de: 'Nisbeti'

Cüz'-ü ka'ba bu dahî oldı⁵⁰⁶ ehemm
Cüz'-ü ka'bın dahî benzer biline
Mâl-i mâlin cüzüne nisbetine
Böyledir işte bunun fehvası
Mütenâsib dimenin ma'nâsı
Hem bu ecnâsın eğer ba'zını sen
Ba'zına darb murâd iyler isen
Bunda da böyle olındı tenbîh
Olsa madrûb ile madrûbun-fih
İkisi de taraf-ı eczâda
Yâ sıhâhda budur ânda 'âde
İkisinin 'aded-i menzilesin
Cem' idüb her kaç olursa bilesin
Ba'de şeyden idüb bed'-i şomâr
Mertebe-i 'addâyidesin ol-mikdâr
Cüz'-ü şeyden idesin yâ ta'dâd
O kadar mertebe hasbe'l-mu'tâd
Âhir mertebe ma'lûm olıcak
Hâsıl-ı darb olan oldur el-hakk
Nitekim tâlib olunca darba
Mâl-i ka'bi mâl-i mâl-i ka'ba
Oldı evvelkisi ya'nî madrûb

⁵⁰⁶ TY 6845'de: 'olur'

Rütbe-yi hâmiseye çün mensûb
‘Aded-i menzilesi beşdir bil
Ahz idüb hamseyi der-hâtır kıl
Hem ikincisi ki madrûbun-fih
‘Amel it ânda da madrûba şebîh
Ya‘nî ânda bilüb mertebesin
‘Aded-i menzilesin zabt idesin
Rütbe-i sâbi‘adır âna makâm
‘Aded-i menzilesi seb‘a tamâm
Hamse ve seb‘ayı cem iyliyicek
Olur isnâ ‘aşer elbet bî-şekk
Pes olur mertebe-i hâsıl-ı darb
On ikinci kim ider ol dört ka‘b
Bu sıhâhda olana oldı misâl
Bu kıyâs üzredir eczâda da hâl
Böyledir hâl olıcak madrûbeyn
Cihet-i vâhideden mahsûbeyn
Olsa ammâ birisi eczâda
Biri dahî cihet-i uhrâda
Birinin mertebesi bunlardan
Ne kadar zâid ise âhardan
Zü-ziyâde tarafında hâsıl
O kadar rütbeye olur vâsıl

Mâl-i mâlin cüzi darb olsa misâl
Mâl-i ka'ba bu olur ânda meâl
Mâl-i ka'b mertebesin kıl ta'dâd
Mâl-i mâldendir öbür rütbe ziyâd
Hem sıhâhdır taraf-ı mâl-i ka'b
Böyledir çün şey olur hâsıl-ı darb
Dahî üç ka'bın eğer cüz'ini sen
Her kaçan darb murâd iyler isen
İki mâl ile hemân bir ka'ba
Hâsıl ol-demde olur bu darba
Cüz-ü mâl işte budur semt-i sedâd
Hukemâ böyle iderler irşâd
Olmasa hiç biri ammâ zâid
Hâsıl darb olur ol-dem vâhid
Sâir a'mâli musannif merhûm
İtmedi keşf u beyân u mersûm
Ya'ni tefrîk ile tansîf gibi
Dahî teczîr ile tad'îf gibi
Cebrin ol mertebede tekmîlin
Turuk-u kısmetinin tafsîlin
Kıldı müvekkel-i kitâb-ı âhar
O kitâba bize Hakk vire zafer
Nitekim şârih-i fâzıl Ramazân

Didi-kim görmedin ânı el-ân
Lîk efkâr-ı dakîk-i hukemâ
Müntehâ olduğı vech üzre ammâ
Cebre mensûb olan mes'eleler
Altıyı iylemedi çünkü güzer
Hem bu şeş mes'eleye çün mebnâ
Oldı emvâl u 'adedle eşyâ
Hem bu ecnâs-ı güzeşte hâlin
Ya'nî eşyâ ve 'aded-i emvâlin
Hâsıl u hâricine cinsiyyet
Nidüğün bilmeğe çün bî-minnet
Mütekeffel olıcak bu cedvel
Oldı îrâda münâsib bu mahall
Bil ki bu cedvelin etrâfı tamâm
Çâr satır olmağla buldı nizâm
Çâr satrın biri satr-ı madrûb
Lafz-ı madrûb üzerinde mektûb
Birisi dahî ki madrûbun fih
Satrıdır âna da oldı tenbîh
Satr-ı maksûma yazıldı maksûm
Satr-ı maksûmun-'aleyhe ma'lûm
Bu sutûr içre olan müstemilât

Ya'nî ânlardan⁵⁰⁷ olan mektûbât

Ba'zısını ba'zına darb olsa murâd

Vechi bu resme olundı îrâd

Ahz idüb 'iddet-i madrûbunı

Hıfz ola hâsıl-ı darbın 'aynı

Satr-ı madrûba kılub sonra nazar

Cins-i madrûbı bulub kıl ezber

maksûmun-'aleyh

madrûbun-fih

maksûm

	cüz-ü mâl	cüz-ü şey	vâhid	şey	mâl	
mâl	cüz-ü mâl u mâl	cüz-ü ka'b	cüz-ü mâl	cüz-ü şey	vâhid	cüz-ü mâl
şey	cüz-ü ka'b	cüz-ü mâl	cüz-ü şey	vâhid	şey	cüz-ü şey
vâhid	cüz-ü mâl	cüz-ü şey	vâhid	şey	mâl	vâhid
cüz-ü şey	cüz-ü şey	vâhid	şey	mâl	ka'b	şey
cüz-ü mâl	vâhid	şey	mâl	ka'b	mâl-i mâl	mâl
	cüz-ü mâl	cüz-ü şey	vâhid	şey	mâl	

⁵⁰⁷ TY 6845'de: TY 6845'de: 'ânlarda'

madrûb

Ba‘de buluna madrûbun-fih
Cinsi satrında budur vech-i vecîh
Mültekâ ânlarâ bu cedvelde
Her ne cins ise bulub tut elde
Pes mukaddem bulunan hâsıl-ı darb
Ki ânı hıfz itmiş idin sen bî-rayb
Zihin-ki iyleyüb ânı ihzâr
Mültekâ olanı kıl ol-mikdâr
Meselâ üç şeye on bir mâli
Darb idersen budur ânın hâli
Üç şeyin kim ‘adedi üçdür al
On biri dahî ki odur ‘iddet-i mâl
On biri ile üçe darb hemân
Hâsıl-ı darb otuz üçdür ol ân
Mültekâdır şeyle mâle çü ka‘b
Otuz üç ka‘b olur hâsıl-ı darb
Olsa darb içre eğer istisnâ
Ânda da kâ‘ide vardır tenhâ
Istalâhatı var ol ânı bil
Ba‘de kâ‘ideyi ezber kıl

Her-neden kim oluna istisnâ
Didiler ismine zâid hukemâ
Hem-dahî ol-ki ola müstesnâ
Âna nâkıs didiler icmâ‘â
Zâidi zâide darb itsen eğer
Hâsıl-ı darba da zâid didiler
Nâkısın nâkısâ madrûbu yine
İsm-i zâidle müsemmâ biline
Zâidin nâkısâ madrûbına hem
‘Aksine nâkısı itdiler ‘alem
Bu da ma‘lûm ola kim müstesnâ-
Minh içün bunda ne oldı ma‘nâ
Müsbet olandır ânın ma‘nâsı
Ne-kadar olmasa da illâsı
Ol-ki menfî ola müstesnâdır
Ne tarîk ile olursa sâdır
Darb it ecnâsı hemân birbirine
Getürüb cümle kuyudı yerine
Ne-kadar nâkıs olursa peydâ
İyle zâidden ânı istisnâ
Hâsıl-ı darb olur ol-dem ma‘lûm
Safha-i kalbe bunı kıl mersûm
On illâ şeye darb olsa murâd

On iyle şey'i bi-hasebi'l-mu'tâd
Darb olub on ona yüz hâsıl olur
Dahî illâ şeye on darb olunur
Ânda da on şey olur hâsıl olan
Yüz ile on şey olur bunda 'ayân
Ba'de şey de ona darb olunur
On şey olmağla o dahî bilinür
Sonra illâ şeye şey darb olunub
Mâl-i vâhid olur ol-dem madrûb⁵⁰⁸
Mâl-i on şey ile nâkıs oldı
Bil ki zâid dahî bunda noldı
O dahî on şeyle yüzdür bil
Nâkısı ândan istisnâ kıl
Pes olur bakî yüz illâ bir mâl
Hâsıl-ı darb odur bî-eşkâl
Hamse illâ şeyi de darb idicek
Seb'a illâ şeye bî-şübhe vü şekk
Mâl ile olur otuz beş hâsıl
On iki şey değil ammâ dâhil
Hem de dört mâl ile altı illâ
İki şey darb olunursa meselâ
Üç şey illâ beşe beş hâsıl-ı darb

⁵⁰⁸ A 2295/1, 5b, derkenarda: "madrûb bu mahalde hâsıl-ı zarb ma'nâsına, minhu"

Yirmi sekiz şey ile on iki ka‘b
Olur ammâ ki yirmi altı mâl
Hem otuz hâric olur bitdi misâl
Kısmet içinde budur râh-ı yakîn
Bir ‘aded oluna evvel tahmîn
Ki âna maksûmun-‘aleyh darb olıcak
Ola maksûma müsâvî olmak
Pes alub ‘iddet-i maksumunı
Hıfz ola hâric-i kısmet ‘aynı
Mültekâyı idicek pes iz‘ân
Cins-i hâric olur ol-demde ‘ayân

Zikr-i Şeş Mes’ele-i Cebriyye

Cebrle⁵⁰⁹ bilmediğin istihrâc
Oldı bir nice kuyûda muhtâc
Her ne-kim sâil iderse i‘tâ
Gûş u hûş ile ânı kıl ısgâ
Hem tasarrufda tefekkür lâzım
Hem vesâilde tedebbür lâzım
Bir tefekkür gerek ammâ sâib
Bir tedebbür⁵¹⁰ gerek ammâ sâkıb
Bunda im‘ân-ı nazar lâzımdır

⁵⁰⁹ TY 6845’de: ‘Cebr ile’.

⁵¹⁰ TY 6845’de: ‘müdebbir’.

Semhadan dahî hazer lâzımdır
Ol ki meçhul ola şey farz olunur
Pes suâl üzre tasarruf kılunur
Tâ zuhur ide mu‘âdil olmak
Matlabı böyle olurmuş bulmak
Tarafeynin biri istisnâlı
Olur ise budur ânın hâli
İyle noksânını tekmîl hemân
Ref‘ it illâ sen bî-rayb ü gümân
Ol-ki tekmîl idenin mislidir
Taraf-ı ğayra ziyâd itmelidir
İşbu bu tekmîl ü ziyâde kim olur
İsm-i cebr ile mu‘teber kılunur
Mütecânis olan ecnâsı hem
Tarafeynden olur iskât⁵¹¹ ehemm
Hem bu iskâta mukâbele dinür
Ehl-i cebr âna bu ta‘biri kılur
Olsa hem bir tarafın noksânı
O dem itmâm iderler ânı
Ol ki nisbetde mütemmim gibidir
Taraf-ı âhara zamm itmelidir
Bir taraf nısf-ı şey olsa farazâ

⁵¹¹ TY 6845’de: ‘iskâtı’.

Bir taraf dahî on olsa meselâ
Nısf-ı şey oluna çünkim itmâm
Bir şey olub olur ol demde tamâm
Misl olur bunda mütemmim bî-şekk
Taraf-ı âhara da böyle gerek
Ona da mislini zamm it ya'nî
Tâ⁵¹² yirmi kılasın sen ânı
Hem bu itmâma da tekmîl dinür
Buna hem cebrde itlâk olunur
Ğâlibâ mes'ele-i sânde
Lafz-ı cebr ile bunu kâsd ide
Pes tasarruf⁵¹³ bu tarîk ile olur
Böyle itmekle te'âdül bulunur
Her te'âdülde de var başka 'amel
Dinle tafsili bi-vech-i ekmel
Altıdır mes'ele-i cebr-i hisâb
Çıkar ândan niçe işkâle cevâb
Müfredât ismi bulub üçde sebât
Didiler üçüne de mukterinât
Müfredâtın biri kim evvelidir
Sâire nisbetle eshelidir
'Aded eşyâya mu'âdil olsa

⁵¹² TY 6845'de: 'Tâ ki'.

⁵¹³ TY 6845'de: 'mutasarraf'.

Her tasarruf-ki bu resmi bulsa
İyle taksîm-i ‘aded eşyâya
‘Adedi tâ ki bilinsün ğâye
Hâric-i kısmet olandır mechûl
Dikkat-i fikirle⁵¹⁴ gel ara da bul
Böyledir işte işit âna misal
Tâ ki ma‘lûm ola tafsîl-i makâl
Bir kişi Zeyd için idüb ikrâr
Dise var vireceğim bir mikdâr
Amr’da⁵¹⁵ da var virecek dinle ‘ayân
İdeyim her birini şerh u beyân
Zeyd’e bin virilecekdir ammâ
Nısfı hem ‘Amr’a olanın meselâ
‘Amr’a dâhî virecek bin ammâ
Nısfı Zeyd’e olanın müstesnâ
Vire ikrârına çün böyle nizâm
Bu edâ ile idüb hatm-i kelâm
Zeyd’e ikrâr olanı şey farz it
Sâilin didiği reftârla git
‘Amr’a olanı da pes ândan bul
Bin illâ ki yarım şeydir ol
Nısfı bilindi ânın bu sözden

⁵¹⁴ TY 6845’de: ‘fıkr iyle’

⁵¹⁵ TY 6845’de: ‘Amr’a da’

Rub‘-u şey nâkıs olur beş yüzden
Rub‘-u şey nâkısı pes beş yüzden
Zeyd’e olan bine zamm itsen sen
Bin beş yüz olur ammâ noksân
Rub‘-u şeydir hem o noksân olan
Pes olur bin ile beş yüz illâ
Rub‘-u şey Zeyd’e olan bî-pervâ
Bu olur şey’e mu‘âdil bî-şekk
Bunda resm üzre hemân cebr gerek
Cebr olundukda ne olur hâsıl
Biri bin beş yüze olur vâsıl
Biri de şey’le rub‘-u şey olur
Biri biriyle mu‘âdil bulunur
‘Aded eşyâya mu‘âdildir pes
Hükmü icrâya ânın ile heves
İyle eşyâ ‘adedine taksîm
Bir iyle rub‘a bi-kânûn-i kadîm
Hâric-i kısmet olur Zeyd’e olan
Bin iki yüzdür o da bî-noksân
‘Amr’a da virilecek zâhir olur
Ya’ni dört yüz idiği bâ-her olur
Gelelim mes'ele-yi sâniyyeye
Nazar it hîle-yi insâniyyeye

Olsa emvâle mu'âdil eşyâ
Böyle tenbîh ider ânda hukemâ
Alub eşyâ 'adedden der-hâle
İyle taksîm 'aded-i emvâle
Hâric-i kısmet olunca mahsûl
Ânı mechûl bilüb iyle kabûl
Meselâ Zeyd vefât itdikde
Menzil-i âhirete⁵¹⁶ gitdikde
Biraz evlâd-ı tama'kâr-ı darı
Kalsa hem dahî biraz dînârı
Nehb u ğârât idüb evlâd hemân
Cümle dînârı bi-ğayrı'n-noksân
Birbirinden birer altun ziyâd
Alsalar iyaleseler böyle fesâd
Hâkime bildirilince bu fesâd
İtse dînârları istirdâd
Sonra 'adl üzre olunca taksîm
Yedişer düşse olana⁵¹⁷ teslîm
Kaç veledir ne-kadar altun ider
Diseler sana ânı böyle çıkar
Bunda bir kâ'ide gûş it evvel
Böyle yerlerde odur müsta'mel

⁵¹⁶ TY 6845'de: 'âhirine'

⁵¹⁷ TY 6845'de: 'olan'

Kendi tahtındaki a‘dâd ile her
‘Adedi cem‘ ider olsan sen eğer
Bir ile ol ‘adedi darb idicek
Kendinin nısfına bî-şübhe vü şekk
Hâsıl-ı darb ile mecmû‘ kılınan
Biri biriyle olur yeksân
Meselâ dördü eğer cem‘ itsen
Kendi tahtındaki a‘dâd ile sen
Ya‘nî dördü üç iki birle hemân
Cem‘ idersen on olur bî-noksân
Dördle biri de darb iyliyicek
Nısfına dördün on olur bî-şekk
Çünkü bu kâ‘ide ma‘lûm oldu
Levha-i kalbine mersûm oldu
Şey diyüb pes ‘aded-i evlâda
Dikkat it kâ‘ideyi icrâda
Birbirinden birer altun ziyâd
Çünkü almışlar idi bu evlâd
Şeye bir zamm iyle şeyle bir olur
Şeyle bir nısf-ı şeye darb olunur
Nısf-ı şey ile olur nısf-ı mâl
Hâsıl-ı darb bi-ğayri’l-işkâl
İşte dînâr budur bi’l-icmâl

Ya'nî nısf-ı şey ile nısf-ı mâl
Zıkr olan seb'ayı da bâlâda
Al da darb it 'aded-i evlâda
Çünkü evlâda da şey denmişdi
Şeyi darb it yediye sen şimdi
Darb olunca yediye şeyde hemân
Yedi şey hâsıl olacağı⁵¹⁸ 'ayân
Çün zuhûr ide tasarrufda bu hâl
Nısf-ı şey ile hemân nısf-ı mâl
Yedi şey ile mu'adildir bil
Bunda cebr iyemeği icrâ kıl
Ya'nî mâl ile şeyi kıl tekmîl
Ola bir mâl ile bir şey tahsîl
Çünkü misl ile olundı tekmîl
Yedi şey'i dahî sen on dört kıl
Cebrden bunda nedir hem de murâd
Sâbıkan itmiş idik biz îrâd
Olur on dört şeye bir şey bir mâl
Böyle oldukda mu'adil derhâl
Ba'dehû bunda mukâbele olub
İki cânibden iki şey devşirüb
Pes olur mâl ile on üç eşyâ

⁵¹⁸ TY 6845'de: 'olunacağı'

Biri biriyle mu'âdil-i hemtâ
Oldı emvâle mu'âdil eşyâ
Bunda lâzım olanı kıl icrâ
On üç eşyâ 'adedidir ânı al
Biri de al kim odur 'iddet-i mâl
On üçü iyle bire sen taksîm
Nitekim sana olundı tefhîm
Hâric-i kısmet on üçdür kâmil
Odur evlâd 'adedi el-hâsıl
On üçü seb'aya darb itsen eğer
İder ol-demde zuhûr altunlar
Sûret-i mes'ele-i sâlise bak
Bu mahalde o beyân olunacak
'Aded emvâle mu'âdil olıcak
Böyledir ânda da tenbîh ancak
İyle taksîm 'aded-i emvâle
'Adedi vâkîf olursın hâle
Hâricin cezridir el-hakk mechûl
Müfredât oldı tamâmen menkûl
Meselâ ekser-i mâlini biri
Zeyd'e ikrâr ile virse haberi
Ki ola 'ısrîn o mâlini kaçın
Biri biri ile sen cem' itsin

Doksan altı ola musattahları da
Çün bu ta‘bîr ile ikrârı ide
Ekseri on ile şey kıl evvel
Pes on illâ şey olur bunda ekall
On illâ şey on hem şeyle
Biri birine hemân darb iyle
Hâsıl-ı darb olunca peydâ
İyle nâkıs olanı istisnâ
Pes olur bâkî yüz illâ bir mâl
Doksan altıyla mu‘âdil ol hâl
Cebr idüb sonra mukâbele idüb
Mütecânis bulunan cümle gidüb
Dört olur mâle mu‘âdil bî-şekk
Dördü pes vâhide taksîm gerek
Dört olur hâric-i kısmet de hemân
Hâricin cezri de olur isnân
Şey’-i mechûl iki oldığı ‘ayân
Ekser on iki olur itme gümân
Zâhir oldı-ki ekall dâhî sekiz
Yirmidir bunları cem‘ itsek biz
Ba‘de-zâ mukterinâtı gûş it
Gûş-u ‘akla sen ânı mengûş it
Evvel mes’ele-i mukterinât

İtdiler ânı bu gûne isbât
Tarafeynin biri eşyâ emvâl⁵¹⁹
Biri dâhî ‘aded oldukda bu hâl
Böyle bir sûreti itsen tahsîl
Mâli sen vâhide iyle tekâmîl
Ya‘nî mâl olsa eğer birden ekall
İyle bir mâl ânı hiç itme cedel
Birden artık ola ammâ çün mâl
Bire redd iyle çıka tâ ki meâl
Sonra eşyâyı dahî ol ‘adedi
İyle bu nisbete tahvîl ebedî
Ânları nisbete tahvîle tarîk
Böyledir iyleme şekk kıl tahkîk
Asıl emvâl ‘adedine nazar it
İhtimâm iyle hatâdan hazer it
İyle emvâli ‘adedine taksîm
‘Adedi tâ ‘amel olmaya sakîm
Hâric-i kısmet olunca peydâ
‘Adedi iyle ânınla hemtâ
Hâric-i kısmeti it ya‘nî şomâr
Ba‘de kıl ‘adedi ol mikdâr
Hem de eşyâ ‘adedinde bî-şekk

⁵¹⁹ Metinde ‘eşyâ emvâl’ şeklinde yazılıdır fakat doğrusu ‘eşyâ ve emvâl’ şeklinde olmalıdır.

Böyle taksîme murâ'ât gerek
Hârici iylesin çün iz'ân
İyle eşyâyı 'ânınla siyyân
Böyledir işte tarîk-i tahvîl
Çünkü itdin bunu dâhî tahsîl
Viresin çünki bu tahvîle nizâm
İdesin bu 'ameli çün itmâm
Sonra nısf-ı 'aded-i eşyâda
İtme terbî'i kusûr icrâda
Âl murabba' ne ise iyle ziyâd
'Adede ânı budur semt-i sevâd
Cezr-i mecmû'dan idince noksân
Nısf-ı eşyâ 'adedini ol ân
Mâ-'adâ olması dâim mechûl
Oldı mâ-beyne'l-ahâlî makbûl
Fehm olunsun deyû ber-vech-i kemâl
Sebt olundı bu mahalle bu misâl
Biri Zeyd için idüb deyn ikrâr
Virse ikrârına bu resme karâr
Dise kim Zeyd'e benim deynim olan
Ola ma'lûm ki ondan noksân⁵²⁰
Hem o deyn ondan olunsa tefrîk

⁵²⁰ TY 6845'de: 'Ola ma'lûm ondan noksân'

Nısf-1 bâkî de bi-vechi't-tedkîk
Darb olundukda o deyne hâsıl
Olanı zabt ider olsun kâmil
Deyni nefesine dahî darb idüb
Hâsıl-1 darbın ânın dâhî bilüb
Bu iki hâsılı cem' itsen eğer
Biri biri ile on iki ider
Şey diyüb ol 'aded-i mechûle
Sonra ondan şeyi tefrîk iyle
On illâ şey olur bâkî hem
Nısfını bilmek olur sonra ehemm
Nısfı da nısf-1 şey eksik beşden
İyle mahfûz bu nısfı pes sen
Sonra bu nısfı şeye darb idüb
Nâkısı zâid olandan çıkarub
Beş şey illâ ki yarım mâl olur
Hâsıl-1 darbı bi-lâ-küsûr u kusûr
Sonra şey nefesine de darb olunur
Mâl-i vâhid ider ol demde zuhûr
Cem' olub bu iki hâsıl ol hâl
Beş şey ile olur ol yarım mâl
Bu mu'âdil olur on iki ile
Nısf-1 mâli ele al tekmile

Nısf-ı mâli çün idesin tekmîl
Beş şeyi hem on ikiyi tahvîl
Yirmi dört hem-dahî on şey bir mâl
Olur eşyâ ‘adedinden nısf al
Nısfı beşdir o da terbî‘ olunub
Yirmi beş hâsıl olur ânı alub
Yirmi dörde idicek zamm ol ân
Kırk dokuz hâsıl olur bî-noksân
Pes olur kırk dokuzun cezri yedi
Bundan ihrâc idicek beş ‘adedi
Mâ-‘adâ bunda olur pes isnân
Deyn-i mechûl iki oldığı ‘ayân
Sânî-yi⁵²¹ mes’ele-yi mukterinât
Ânı da böyle iderler isbât
Bir tasarrufda eğer kim eşyâ
Olsa emvâl ve ‘adedle hemtâ
Bunda da redd idesin yâ tekmîl
Hem-dahî nisbete idüb tahvîl
Sonra eşyâ-yı ‘adedden iyle dü nîm
Ya‘nî isneyne ânı kıl taksîm
Hârici nefsine darb iyle hemân
Hâsıl-ı darbı da hıfz it ol ân

⁵²¹ TY 6845’de: ‘Teennî-yi’

Ba‘de zâlik ‘adedi kıl⁵²² tahkîk
Hâsıl-ı darbın içinden tefrîk
Cezr-i bâkîyi de it istihrâc
Ba‘de iyle o cezri ihrâc
Nısf-ı eşyâ ‘adedinden bi-kemâl
Tâ ki ma‘lûm ola mechûl suâl
Her ne kalursa odur pes mechûl⁵²³
Böyle oldı hukemâdan menkûl
Yâhud ol cezri alub kıl munzamm
Nısf-ı eşyâ ‘adedine ol dem
Her ne mecmû‘ ise mechûl oldur
Bu dahî maksûda başka yoldur
İtse bir kimse eğer sana suâl⁵²⁴
Bu siyâk üzre idüb bast-ı makâl
Dise kim kankı ‘adeddir ki kaçan
Nısfına sen ânı darb iyler isen
Hâsıl-ı darba kılub sonra nazar
On ikiyle ânı cem‘ itsen eğer⁵²⁵
‘Adedin iyleye beş misli zuhûr
Pes bunun halli bu vech ile olur
Şey kılub ol ‘adedi sen der-hâl

⁵²² TY 6845‘de: ‘it’

⁵²³ TY 6845‘de: ‘Her ne kalursa odur pes mechûl’

⁵²⁴ A 2295/1, 9b, derkenarda: “kimse ...”

⁵²⁵ TY 6845‘de: ‘ger’

Nısfına darb it olur nısf-1 mâl
Zamm it on ikiye nısf-1 mâli
Şeyi de beş şey idüb bil hâli⁵²⁶
Penç şey ola mu‘âdil ol ân
Nısf-1 mâl ile on ikiye hemân
Nısf-1 mâli idegör pes tekmîl
Beş şeyi hem on ikiye tahvîl
Böyle oldukda olur on eşyâ
Yirmi dört hem-dahî mâle hemtâ
Nısf alub pes ‘aded-i eşyâdan
Beşdir ol nısfına darb it ânı sen
Hâsıl-1 darbı yirmi beş olur
Yirmi dört ândan ihrâc olunur
Mâ-‘adâ bunda hemân vâhiddir
Kim ne nâkıs ne dahî zâiddir
Vâhidin cezri yine vâhid olur
Pes bu vâhid de kaçan zâid olur
Nısf-1 eşyâya kim ol-da beşdir
Şübhe yokdur ki bu mecmû⁵²⁷ şeşdir
Yâ ki beşden kılınur bir noksân
Dörd olur bir çıkıcak ânda kalan
Pes o mechûl ‘aded bunda hemân

⁵²⁶ TY 6845’de: ‘Şeyde beş şey idüb bil hali’

⁵²⁷ TY 6845’de: ‘mecmû’i’

Altı yâ dört olur kıl iz'ân
Ba'de-zâ oldu bu mevki'de murâd
Âhir-i mukterinâtı îrâd
Ânı da böyle iderler îzân
Dinle kim iyleyelim keşf u beyân
Olsa emvâl mu'âdil-i nâgâh
'Aded-i eşyâ ile ol-kim âgâh
Mâli tekmîl idüb yâhud redd
Sonra eşyâdan alub nısf-ı 'aded
İyle terbî' o nısf-ı 'adedi
Böyledir kâ'ide bunda ebedî
Pes murabba' ne ise iyle ziyâd
'Adede ol da olunca mezdâd
Sonra teczîr idüb⁵²⁸ o mezdâd olanı
Cezri bildikde ziyâd⁵²⁹ iyle ânı
Nısf-ı eşyâ 'adedine ol dem
Tâ senin kalmaya şübhen mübhem⁵³⁰
Müctema' her ne olursa ol ân
Şey'-i mechûl odur itme gümân
Buna da böyle olundu temsîl
Tâ ki itkân olunsun tahsîl

⁵²⁸ TY 6845'de: 'it'

⁵²⁹ TY 6845'de: 'ziyâde'

⁵³⁰ A 2295/1, 10a, derkenarda: "sah" ('Tâ senin kalmaya' kelimelerinden sonraki kısım karalanıp altına 'şübhen mübhem صح yazılmıştır.)

İmtihan kasdı ile bir kâil
Olsa bu vecihle sana sâil
Ne ‘adeddir kim idince noksân
Kendi mâlinden ânı mâlde kalan
Yine ol mâl olunca munzamm
‘Aşere hâsıl ola pes ol dem
Sen dahî kasd idüben âna cevâb
Şey diyüb ol ‘adede iyle hisâb
Ya‘nî kim ol şeyi terbi‘ kılub
Mâl-i vâhiden o şey’i çıkarub
Mâl illâ şey o dem bâkîdir
Buna mâli dahî zamm itmelidir
Pes iki mâlden olur şey noksân
‘Aşere ile mu‘âdil ol ân
Cebr olundukda olur iki mâl
On ile şey’e mu‘âdil der-hâl
İyle mâlini hemân vâhide redd
Sonra tahvîl oluna şey u ‘aded
Pes beraber olur ol dem bir mâl
Beş ile nısf-ı şeye bi’l-icmâl
‘Aded-i nısf-ı şeyi kıl melhûz
Ânı terbi‘ idüb iyle mahfûz
Ya‘nî kim rub‘ı idüb nefsine darb

Nısf-1 sümün olur o dâhî bî-rayb
Nısf-1 sümünü dahî iyle beşe zamm
Beş ile nısf-1 sümün ola etemm
Nısf-1 sümün ile beşin cezrini al
Rub‘la ikidir evvelde ol hâl
Rub‘a ol cezri idüb sonra ziyâd
Nısf ile iki olur pes mezdâd
Pes bu nısf ile ikidir mechûl
Bu ‘adeddir dahî senden mes’ûl

Matlab-ı Hâtime ve Özr u Kusûr

Minnet Allah’a ki hatm oldı kelâm
Buldı bu nazm-ı mütercem encâm
Nazmla tercüme oldıĝı ‘asîr
Hâcet olmaz ki olunsun tahrîr
Bu mütercemde bu oldı makdûr
Ola noksân u hatâsı ma‘zûr
Budur erbâb-ı hünerden mes’ûl
Dahî⁵³¹ ashâb-ı keremden me’mûl
İyleyüb ‘ayn-ı rızâ ile nazar
Sehv-i bî-ğâyetine bakmayalar
Bunda ebvâb-ı ĝaraz heb mesdûd

⁵³¹ TY 6845’de: ‘Hem de’

Zikr bi'l-hayrdır ancak maksûd

Zikr-i Târîh-i Tamâm u Tekmîl

Zevcdir sâl-i tamâmı şeksiz

Lîk efrâdını cem‘ itsek biz

Sonra mecmû‘dan olursa noksân

‘Aded-i⁵³² sâl bi-vech-i im‘ân

Sonra üç yük dahî tefrîk olunub

Kırk bini dâhî kalandan çıkarub

Altı bin yirmi dahî tarh olıcak

Mâ-‘adâ ola dokuz yüz ancak

4.3. TERCÜME-İ VERDİYYE HİSÂB-I CEVHERİYYE’DE ALTI CEBİR DENKLEMİ

4.3.1. Eserin Cebir Bölümünün Günümüz Türkçesi ile İfadesi

Cebirin Altı Konusu

Cebirle problem çözümüne ulaşmak için pek çok kural gereklidir. Problemde verilenleri can kulağıyla dinle. Nasıl işlem yapacağını ve çözüm yollarını iyice düşün. Geçerli bir düşünce ve doğru bir plan lazımdır. Müsamahalı davranarak bazı şeyleri gözden kaçırmaktan sakınmalısın; dikkatle inceleme yapmalısın. Bilinmeyene ‘şey’ denir. Sorulana göre işlem yapılır. Böylece eşitlik ortaya konup istenen

⁵³² TY 6845’de: “Add-i’

bulunur. Eşitliğin iki tarafından birinde çıkarma işlemi olursa eksik olan taraf artırılarak tamamlanır. Şüpheye düşmeden sen onu artır. Tamamlamak için eklediğin miktarın aynısını diğer tarafa da ekle. İşte bu artırma ve tamamlama işine cebir adı verilir. Türdeş olanları her iki taraftan da çıkarmak mühimdir. Bu çıkarma işlemi de cebirciler mukabele olarak tanımlamışlardır. İki taraftan birinde eksik olursa onu tamamlarlar. Kesirde tümleyen durumunda olanı diğer tarafa da eklemek gerekir. Mesela eşitliğin bir tarafında yarım şey, diğer tarafında on olursa; yarım şey bütüne tamamlanıp bir şey yapılır. Tümleyeni şüphesiz onun dengidir; diğer tarafa da aynısı gerekir. Yani ona da kendisi kadar eklenip yirmi yapılır. Bu şekilde tamamlamaya tekmiil denir; cebirde bu şekilde adlandırılır. Genelde ikinci problemde ‘cebir’ denilince kastedilen budur. Çözümüne ulaşmanın ve denkliği bulmanın yöntemi budur. Her denklikte farklı işlem yapılır; detaylarını noksansız dinle.

Cebir hesabının denklem tipleri altı tanedir; bunlardan birçok probleme çözüm bulunur. Bunların üçüne müfredat üçüne mukterinat denir. Bunlardan ilki en kolay olanıdır. Aded şeylere denk olduğunda şeyler adede bölünür ki amaca ulaşılsın. Bilinmeyen karşılığı elde edilen bölümdür. İyice düşün ki bulasın. Verdiğimiz örneği dinle ki sözümüzün ayrıntısını öğrenesin. Biri dese ki “Zeyd'e de Amr'a da bir miktar borcum var.” ve şöyle açıklasa: “Zeyd'e olan borcum Amr'a vereceğimin yarısı hariç bin ediyor. Amr'a olan borcum da Zeyd'e vereceğimin yarısı hariç bin ediyor.” Bu durumda Zeyd'e olan borcu şey kabul ederek sorulan soruya göre hareket edilir. Böylece Amr'a olan borç bulunur; o da bin eksi yarım şey kadardır. Nisfi dendiği için şeyin dörtte biri beş yüzden çıkarılır. Bu dörtte bir şey eksi beş yüz bine eklenirse bin beş yüz eksi dörtte bir şey olur ki bu da Zeyd'e olan borcun miktarıdır; yani şeye eşittir. Eşitlik bu şekilde yazılıp cebir işlemine geçilir. Cebir uygulayınca eşitliğin bir tarafında bin beş yüz, diğer tarafında ise şey artı dörtte bir şey olur. Böylece şeyler adede eşitlendiğinde şeylerin sayısına bölmek gerekir, kadim kurala göre bir takdir edilince bölümde çıkan sonuç Zeyd'e olan borçtur, o da tamı tamına bin iki yüz eder. Amr'a verilecek miktar da dört yüz olarak bulunur.

Cebirin ikinci konusuna gelirse; bir bak insanlar nasıl tuzaklar kuruyorlar. Şeyler mallara eşit olursa alimler şu şekilde uyarırlar: adedden şeyleri alıp malların adedine böl. Bu elde edilen bölüm bilinmeyendir. Mesela Zeyd vefat edip ahiretteki yurduna

göçünce onun ekinlerine ve parasına göz koyan çocukları derhal dinarları talana girişirler. Her biri diğerinden birer fazla olmak üzere dinarları alıp bozgunculuk etseler, bu durum hakime bildirilince dinarları hak sahiplerine iade için hakim her birine yedi dinar düşecek şekilde bunları adaletli bir şekilde dağıtır. Buna göre “Zeyd’in kaç çocuğu ve miras kalan toplam ne kadar altını vardır?” denilirse önce böyle problemlerin çözümündeki kuralı bir dinle. Her adedi kendinden küçük adedlerle toplayacak olursan muhakkak ki o adede bir katıp sonra kendi yarısıyla çarpman gerekir. Çarpım toplama eşit olmuş olur. Mesela dördü kendinden küçük olan sayılarla, yani üç, iki ve bir ile toplarsan on olur. Aynı şekilde dörde bir ekleyip dördün yarısı ile çarptığında da on eder. İşte bu kuralı öğrenip ezberleyince işlemi şöyle yaparsın: çocukların adedine şey dedikten sonra kuralı uygulamakta dikkatli davranmalısın. Bu çocukların her biri bir diğerinden birer altın fazla almışlardı. Şeye bir ekle; sonra şeyin yarısı bu şey artı bir ile çarpılır. Bu çarpımın sonucu çelişkisiz yarım şey artı yarım mal olur. İşte dinarların toplamı bu yarım şey artı yarım male eşittir. Yukarıda zikredilen yediyi de çocukların adedi ile çarp. Çünkü çocukların sayısına şey denilmişti. Şeyi yedi ile çarp, sonucun yedi şey olacağı aşıkardır. İşlem yaparken durumun şöyle olduğu açığa çıkar: yarım şey artı yarım mal yedi şeye eşit olur. Bunda cebri uygula; yani mal ile şeyi teknil eyle (bütünle). Bir mal artı bir şey elde edilir; çünkü misliyle teknil olundu. Yedi şeyi de on dört şeye çevir. Burada cebirden murad nedir biz daha önce söylemiştik. Böylece on dört şeye bir şey artı bir malin eşitliği gerçekleşmiş olur. İki taraftan iki şey alınır. Böylece mal on üç eşyaya eşit olmuş olur. Bu şekilde şeyler mallara eşit olunca gereken işlemi uygula. Şeylerin adedi olan on üçü malların adedi olan bire böl. Böylelikle bölümün tam on üç ettiği anlaşıldı. Çocukların adedi işte budur. On üçle de yediyi çarparsan altınların adedi ortaya çıkar.

Üçüncü konunun ne olduğuna bir bak; onu da burada beyan edeceğiz. Aded mallara eşit olduğunda şöyle denilir: adedi, malların adedine bölersen duruma vâkıf olursun. Bilinmeyen, sonucun kökü olur; böyle problemler müfredât türü denklemlerin sonucusudur. Örneğin bir kimse malının çoğunu Zeyd’e verdiğiğinde sen o malın ne kadarının kalanı ile musattahı (çarpımı) doksan altı ve bu ikisinin toplamı yirmi eder, bunu bulursun. Öncelikle malın çoğunu on artı şey yap. On eksi şey de az olan

kısımıdır. Şey artı on ile şey eksi onu birbiriyle çarp. Çarpımı elde edince eksik olanı çıkar. Geriye yüz eksi bir mal kalır ki o da doksan altıya eşittir. Cebr ve ardından mukabele yapıldıktan sonra aynı türden olanlar gider, mal eşittir dört kalır. Dördü bire bölmek gerekir. Bölüm dört çıkar, onun da kökü ikidir. Şeyin iki olduğu açığa çıkınca malın çoğu ile kastedilenin on iki olduğu anlaşılır. Öyleyse kalanı sekiz demektir ki ikisinin toplamı yirmi eder.

Mukterinat denklemlerini de dinle, kulağına küpe olsun. Mukterinat denklemlerinin ilkinin ispatı şöyledir: eşitliğin iki tarafından birinde mallerin şeyleri, diğerinde aded olduğunda eğer mal birden küçük ise önce bire tekmil edilip bir mal yapılır. Mal birden fazla ise bire düşürülür. Şeylere de aynı işlem yapılır. Malleri ve şeyleri birbirine oranlayabilmek için şüphesiz bu işlemleri uygulamak gerekir. Asıl mallerin adedine (katsayısına) bakmalı ve hatadan sakınmalısın. Malleri adedine bölüp bölümü onunla eşitle. Yani bölümün kaç çıktığına bak da adedi de o miktara dönüştür. Aynı şekilde şeylerin adedine de bölme işlemi yapılarak şeyler bölümle eşitlenmelidir. Dönüştürmelerden sonra işlemi tamamlayabilmek için elde edilenleri bir düzene koymak gerekir. Sonra şeylerin adedinin yarısının karesini almakta hataya düşme. Karesini alarak onu adede tamamla, doğru yol budur. Toplamın kökünden şeylerin yarısını çıkarınca geriye bilinmeyen kalır. Cebirciler tarafından bu şekilde kabul edilmiştir. Tamamen anlaşılсын diye bir örnek verelim. Birisi 'Benim Zeyd'e olan borcum ondan az bir miktar olup o miktar ondan çıkarıldığında geriye kalan miktarın yarısı ile o borç çarpılıp borcun karesi bu çarpımla topladığında on iki eder.' derse: bilinmeyene şey denir, sonra şey ondan çıkarılır, sonra bunun yarısını bilmek ehemmiyet arz eder. Yarısı da beş eksi yarım şeydir; bu da şeyle çarpılır. Eksik olan fazla olandan çıkarılınca beş şey eksi yarım mal olur. Çarpımın sonucu küsûratsız ve noksansız bu şekildedir. Sonra şey kendisi ile çarpılır, böylece bir mal meydana gelir. Bu iki sonuç birbiriyle toplandığında beş şey artı yarım mal olur, bu da on ikiye eşittir. Yarım mali bire tamamlayıp beş şey ile on ikiyi de dönüştür. Yirmi dört on şey artı bir male eşit olur. Şeylerin adedinden beşini düşür. Yarısı beş olup karesi alınınca yirmi beş çıkar. Bu da yirmi dörde eklenip tamı tamına kırk dokuz bulunur. Kırk dokuzün kökü yedidir, bundan beş aded çıkarılır. Geriye iki kalır ki bu da zaten bilinmeyendir.

Mukterinata ikinci konuyu ise şöyle isbat ederler: bu tür işlemlerde şeyler mallar ve adede eşit olur, bu çözümde teknil yahut redd yöntemleri kullanılır, orana göre denklem değiştirilir. Sonra şeylerin adedini ikiye böl. Bölümde çıkan sayıyı kendisiyle çarp. Bu çarpım elde dursun. Bir taraftan da adedi incele. Adedi o çarpımdan çıkar. Kalanın kökünü de yarım şeyden çıkar. Bunlardan kalan sayı sorudaki bilinmeyendir. Alimlerden bu şekilde nakledilegelmiştir. Yahut o kökü yarım şey adedine ekle. Bilinmeyen o toplama eşittir. Bu da isteneni bulmanın bir diğer yoludur. Eğer bir kimse bu yönteme uygun olarak sana “Hangi adedi yarısı ile çarpıp on iki eklediğinde o adedin beş katını bulursun?” diye bir problem sorarsa çözümü şu vecihle olur: o adede şey dersin, yarısıyla çarptığında yarım mal olur. Buna on iki ekle. O zaman hepsinin toplamı beş şeye eşit demektir. Yarım mali teknil edip beş şeyi ve on ikiyi de buna göre dönüştür: on şey artı yirmi dört, şeye eşit olmuş olur. Şeylerin adedinden yarım alıp beşle çarpınca yirmi beş eder. Yirmi dört bundan çıkarılınca bir kalır; ne eksik ne fazla. Birin kökü yine birdir. Bu bir yarım şeye eklenir; yarım şey beş olduğundan toplam tabi ki altıya eşit olmuş olur. Ya da bir beşten çıkarılır. O zaman da dört kalır. Yani bu durumda bilinmeyen ya altı yahut dörttür; bunu anla.

Şimdi sıra mukterinatın sonuncusunu anlatmaya geldi. Onu da şöyle ilan ediyorlar; dinle ki açıklayalım. Mallar, şeyler ve adede eşit olursa malları teknil yahut redd edersin. Sonra şeylerin adedinin yarıya bölüp karesini alırsın. Bunda kural daima böyledir. O kareyi adede ekleyip artırırsın. Sonra artırılmış olanın kökünü alırsın. O kökü de şeylerin adedinin yarısına eklersin. Aklında müphem şüphe kalmasın. Toplam kaç çıkarsa bilinmeyen odur. Güzelce öğren diye buna da örnek verelim. Eğer bir kimse denemek kasdıyla sana “Hangi adedi malinden çıkarıp ona malini eklersen on olur?” diye bir soru sorarsa, cevâben o adede şey deyip işlem yap. Yani o şeyin karesini alıp bir malden o şeyi çıkardığında kalan mal eksi şeye mal eklenir. İki mal eksi şey ona eşit olur. Cebir yapılıncı iki mal on artı şeye eşit olur. Mal bire indirgenir. Şey ve aded de dönüştürülür. Beş artı yarım şeyin toplamı bir mal olmuş olur. Yarım şeyin adedini hatırla; onun karesini al. Dörtte biri kendisiyle çarp; sekizde birin yarısı eder. Bu sekizde birin yarısını beşe ekle. Sonra beş artı yarım

sekizde birin kökünü al; iki artı dörtte bir eder. Sonra dörtte bire o kökü ekle; iki artı yarım eder. İşte sana sorulan bilinmeyen o iki buçuktur.

4.3.2. Eserin Cebir Bölümünün Matematiksel Değerlendirmesi

Bilinmeyene şey, yani x denir. Soruda verilenler ve istenenler bir denkleme yerleştirilir. Eşitliğin iki tarafından birinde negatif terim varsa eksi olan terimin pozitif hali eklenir. Şüpheye Denklemin bozulmaması için diğer tarafa da bu miktar eklenir. Bu artırma ve tamamlama işine cebir adı verilir.

Denklemin her iki tarafında aynı dereceli terimleri sadeleştirmek gerekir. Bu işleme mukabele denir.

Kesirli ifadeleri tam sayıya dönüştürmek için kesri tamamlamak için eklenen miktar kadar diğer tarafı da arttırmak gerekir. Mesela;

$$\frac{x}{2} = 10$$

$\frac{x}{2}$ ifadesini x 'e tamamlamak için kendisi kadar eklemek gerekir. Dolayısıyla eşitliğin diğer tarafındaki değere de kendisi kadar eklemelidir. Böylece

$$\frac{x}{2} + \frac{x}{2} = 10 + 10$$

yani

$$x = 20$$

olur.

Bu şekilde tamamlamaya tekmil denir. Genelde ikinci denklem türünde ‘cebir’ denilince kastedilen budur.

Cebir hesabının denklem tipleri altı tanedir; bunların üçüne müfredat üçüne mukterinat denir.

Bunlardan ilki en kolay olanıdır: Sayı bilinmeyenlere eşittir.

$$ax = c$$

Bu durumda x 'in katsayısı sabit sayıya bölünür ve sonuç bulunur.

$$x = \frac{a}{c}$$

Örnek: Biri dese ki “Zeyd'e de Amr'a da bir miktar borcum var.” ve şöyle açıklasa: “Zeyd'e olan borcum Amr'a vereceğimin yarısı hariç 1000 ediyor. Zeyd'e olan borcum Amr'a vereceğimin yarısı hariç 1000 ediyor.”

Bu durumda bu kişinin Zeyd'e olan borcu x kabul edilerek Amr'a olan borç y bulunur:

$$y = 1000 - \frac{x}{2}$$

Ayrıca

$$x = 1000 - \frac{y}{2}$$

olur. Buradan Zeyd'e olan borç

$$x = 1000 - \frac{1000 - \frac{x}{2}}{2} = 1000 - \left(500 - \frac{x}{4}\right) = 500 - \frac{x}{4}$$

bulunur.

Eşitlik bu şekilde yazılıp cebir işlemine geçilir:

$$x + \frac{x}{4} = 1500$$

Bu denklem çeşidinde sabit sayı x 'in katsayısına bölünür.

$$x = \frac{1500}{1 + \frac{1}{4}} = \frac{1500}{\frac{5}{4}} = 1200$$

Zeyd'e ödenecek borç 1200 bulunur. Amr'a verilecek miktar ise

$$y = 1000 - \frac{1200}{2} = 400$$

olur.

İkinci denklem tipi: Bilinmeyenler karelere eşittir.

$$ax = bx^2$$

Bu durumda, x 'in katsayısı x^2 'nin katsayısına bölünür. Bölüm x 'e eşittir.

$$x = \frac{b}{a}$$

Örnek: Zeyd vefat ettiğinde çocukları mirası paylaşırken her biri diğerinden birer fazla almışlardır. Bunun üzerine anlaşmazlık çıkınca hakim dinarları her birine 7 dinar düşecek şekilde yeniden dağıtmıştır. Bu durumda Zeyd'in kaç çocuğu ve miras kalan toplam ne kadar altını vardır?

Bu tip problemlerde uygulanan yöntem şudur:

Her sayıyı kendinden küçük tüm sayılarla toplamak için sayıya bir eklenip bu sayının yarısı ile çarpılır. Yani;

$$1 + 2 + \dots + n = (n + 1) \frac{n}{2}$$

Mesela;

$$1 + 2 + 3 + 4 = 10$$

$$(4 + 1) \frac{4}{2} = 10$$

İşte bu soruda da bu kural uygulanır. Çocukların sayısına x diyelim. Toplam dinar sayısı⁵³³:

$$1 + 2 + \dots + x = (x + 1) \frac{x}{2} = \frac{x^2}{2} + \frac{x}{2}$$

Aynı zamanda dinar sayısı çocukların sayısı çarpı 7, yani $7x$ 'dir. Böylece

$$\frac{x^2}{2} + \frac{x}{2} = 7x$$

Kesirler tamamlanınca;

$$x^2 + x = 14x$$

olur. Buradan

$$x^2 = 13x$$

elde edilir. Bu durumda x 'in katsayısı olan 13, x^2 'nin katsayısı olan 1'e bölünür.

Böylece çocukların sayısı

$$x = \frac{13}{1} = 13$$

ve dinarların sayısı

$$13 \cdot 7 = 91$$

bulunur.

Üçüncü denklem tipi: Sayı karelere eşittir.

$$ax^2 = c$$

⁵³³ Bu işlemin doğru olması için ilk çocuğun 1 dinar aldığı varsayılması gerekir. Bu varsayım metinde yapılmamıştır.

Bu durumda; sabit sayı x^2 'nin katsayısına bölünür. x , bölümün köküdür.

$$x = \sqrt{\frac{c}{a}}$$

Bu tip müfredat denklemlerin sonucusudur.

Örnek: Bir kimse malının çoğunu Zeyd'e verdiğiinde o malın ne kadarının, kalanı ile çarpımı 96ve bu ikisinin toplamı 20 eder?

Malın fazla olan kısmı $10 + x$ olsun. Az olan kısım da $10 - x$ olur. Bu durumda

$$(10 + x) \cdot (10 - x) = 96$$

$$100 - x^2 = 96$$

Cebir ve ardından mukabele yapıldıktan sonra

$$x^2 = 4$$

kalır. Bu denklem tipinde x 'i bulmak için 4'ü, x^2 'nin katsayısı 1'e bölmek gerekir, sonra kökü alınır.

$$x = \sqrt{\frac{4}{1}} = \sqrt{4} = 2$$

Dolayısıyla fazla olan mal

$$10 + x = 10 + 2 = 12$$

az olan mal

$$10 - x = 10 - 2 = 8$$

bulunur. İkisinin toplamı

$$12 + 8 = 20$$

Mukterinat denklemlerinin birincisi: Kareler ve bilinmeyenler sayıya eşittir.

$$ax^2 + bx = c$$

Eğer x^2 'nin katsayısı 1'den küçük ise 1'e tamamlanır, eğer 1'den büyük ise 1'e indirgenir. x^2 'nin katsayısına hangi işlem uygulandıysa aynı x 'in katsayısına ve sabite de uygulanır.

$$x^2 + \frac{b}{a}x = \frac{c}{a}$$

Bu denklem

$$x^2 + px = q$$

şeklinde yazılabilir.

x 'in katsayısının yarısı alınıp bunun karesi sabite eklenir:

$$\left(\frac{p}{2}\right)^2 + q$$

Sonra bu toplamın kökü alınıp sonuçtan x 'in katsayısının yarısı çıkarılır. Böylece x elde edilir.

$$x = \sqrt{\left(\frac{p}{2}\right)^2 + q} - \frac{p}{2}$$

Örnek: Benim Zeyd'e olan borcum 10'dan az bir miktar olup o miktar 10'dan çıkarıldığında geriye kalan miktarın yarısı ile o borç çarpılıp borcun karesi bu çarpımla topladığında 12 eder.

Bilinmeyene yani borca x denir. x , 10'dan çıkarılır, yarısı bulunur:

$$\frac{10 - x}{2} = 5 - \frac{x}{2}$$

Bu değer x ile çarpılır:

$$\left(5 - \frac{x}{2}\right) \cdot x = 5x - \frac{x^2}{2}$$

Sonra x kendisi ile çarpılır, x^2 bulunur.

Bu iki sonuç birbiriyle toplandığında 12 eder.

$$5x - \frac{x^2}{2} + x^2 = 12$$

$$5x + \frac{x^2}{2} = 12$$

$\frac{x^2}{2}$ tamamlandığında diğer terimler de genişletilir.

$$x^2 + 10x = 24$$

x 'in katsayısı yarıya bölünür. Bölümün karesi alınıp sabite eklenir, toplamın kökü alınır. Bundan x 'in katsayısı yarısı çıkarılır.

$$x = \sqrt{\left(\frac{10}{2}\right)^2 + 24} - 5 = \sqrt{5^2 + 24} - 5 = \sqrt{49} - 5 = 7 - 5 = 2$$

Mukterinatın ikinci tip denklemi: Bilinmeyenler, kareler ve sayıya eşittir.

$$bx = ax^2 + c$$

Çözümde x^2 'nin katsayısı 1 yapılır, buna göre diğer terimler de uygun şekilde oranlanır.

$$px = x^2 + q$$

x 'in katsayısı yarıya bölünür. Bölüm kendisiyle çarpılır. Çarpımdan sabit çıkarılır. Kalanın kökü alınıp bu kök x 'in katsayısının yarısından çıkarılır veya ona eklenir. x bulunmuş olur.

$$x = \frac{p}{2} \pm \sqrt{\left(\frac{p}{2}\right)^2 + q}$$

Örnek: Hangi sayıyı yarıya ile çarpıp 12 eklediğinde o sayının beş katı bulunur?

$$x \cdot \frac{x}{2} + 12 = 5x$$

$$\frac{x^2}{2} + 12 = 5x$$

$$x^2 + 24 = 10x$$

x 'in katsayısı yarıya bölünür. Bölümün karesi alınıp bundan sabit çıkarılır, toplamın kökü alınır. Bundan x 'in katsayısı yarıya çıkarılır veya ona eklenir.

$$x = \frac{10}{2} \pm \sqrt{\left(\frac{10}{2}\right)^2 - 24} = 5 \pm \sqrt{5^2 - 24} = 5 \pm \sqrt{1}$$

$$x = 6 \text{ veya } x = 4$$

Mukterinat denklemlerin üçüncü tipi: Kareler, bilinmeyenler ve sayıya eşittir.

$$ax^2 = bx + c$$

x^2 'nin katsayısı 1 yapılır.

$$x^2 = px + q$$

x 'in katsayısı yarıya bölünür. Bölümün karesi alınıp sabite eklenir, toplamın kökü alınır. Bu kök x 'in katsayısının yarisına eklenir. Bilinmeyen bulunur.

$$x = \sqrt{\left(\frac{p}{2}\right)^2 + q} + \frac{p}{2}$$

Örnek: Hangi sayıyı karesinden çıkarıp ona karesini eklersen sonuç 10 olur?

$$x^2 - x + x^2 = 10$$

$$2x^2 - x = 10$$

Cebir yapılınc

$$2x^2 = 10 + x$$

olur. x^2 'nin katsayısı 1'e indirgenir. Diğer terimler de buna göre değiştirilir.

$$x^2 = 5 + \frac{x}{2}$$

x 'in katsayısı yarıya bölünür. Bölümün karesi alınıp sabite eklenir, toplamın kökü alınır. Bu kök x 'in katsayısının yarısına eklenir.

$$x = \sqrt{\left(\frac{1}{2}\right)^2 + 5} + \frac{1}{2} = \sqrt{\left(\frac{1}{4}\right)^2 + 5} + \frac{1}{4} = \sqrt{\frac{1}{16} + 5} + \frac{1}{4} = 2 + \frac{1}{4} + \frac{1}{4} = 2 + \frac{1}{2}$$

SONUÇ

İslam medeniyetinde M. XIV.-XVIII. asırlarda riyâzî ilimler sahasında kullanılan manzum eserler, birincil kaynaklar olan manzume nüshaları üzerinden araştırılmış; buna paralel olarak ikincil kaynaklar olan Türkçe, İngilizce ve Arapça literatüre kaydı geçmiş manzumelerin de izi sürülmüştür. Her üç dilde ulaşılabilen nüsha bilgilerine dayanarak dijital görüntüsüne erişim sağlanabilen nüshalar üzerinden karşılaştırma yapılmış; böylece ikincil literatürde birbiriyle ihtilaf arz eden bilgiler ve hatalar tespit edilerek bu çelişki ve hatalar tashih edilebilmiştir. Zikri geçen kaynaklarda dağınık olarak bulunan Arapça, Farsça ve Türkçe riyaziyyat manzumeleri derlenmiş; ayrıca literatürde günümüze kadar zikrolunmamış eser adları ve nüsha numaraları da eklenerek bir riyaziyyat manzumeleri bibliyografyası oluşturulmuştur. Böylelikle Osmanlı medeniyetinin İslam bilim faaliyetlerine büyük ölçüde hükmettiği M. XIV.-XVIII. asırlarda riyâzî ilimler sahasında telif edilmiş manzumeleri kapsayan zengin bir bibliyografya İslam bilim tarihi literatürüne kazandırılmıştır.

İlgili dönemde az sayıda eser hakkında muğlak kalan noktalar olması mümkündür; bunun sebebi günümüzde hala pek çok nüshanın erişime açık olmaması, hatta sahih ayrıntılı katalog bilgisine dahi ulaşılamamasıdır.

Ulaşılan eserler incelendiğinde eğitim-öğretimde riyâzî ilimlere dair konuları öğrenmede nazımın didaktik karakteri ile sağladığı avantajlar görülmüştür. Zira nâzımlarının da manzumelerin sebep-i telifi olarak ifade ettiği gibi telif türü olarak nazım ezberi ve öğrenmeyi kolaylaştırdığı için tercihe şayan bulunmuştur.

Ayrıca manzume nüshaları üzerindeki kimi kayıtların medreseler ve riyâzî ilimlerde ihtisas sahibi olan alimlerle bağlantısına işaret edilmiştir. Nazımın taşıdığı didaktik karakter nedeniyle eğitim-öğretimde ilgi görmesi, telif-istinsah-tedris-tahsil faaliyetlerinin birbiriyle bağıntısı üzerinden ortaya konmuş ve riyâzî manzumeler literatüründe gözlemlenen bolluk ve çeşitlilik bu sahada nazma rağbetin tezahürü olarak değerlendirilmiştir. Manzumelerin de riyâziyyâta mensur ilmî eserler kadar

yaygın kullanıldığı, bunun yanında sözü nazma uydurma endişesi sebebiyle zaman zaman muğlak bir hal alabilen nazım dilini talebelerin anlamasını kolaylaştırmak için çok sayıda şerh türü eserin kaleme alındığı görülmüştür. Şerh literatürüne dair bilgi verilmesi yanında öncelikle kaidelerin öğrenimini kolaylaştıran didaktik manzum eserlerin ezberlendiği; daha sonra bu ezber için formüle edilmiş metnin şerh/haşiye/ta'lik türü açıklayıcı eserlerle birlikte okutularak talebeler için anlaşılmasının kolaylaştırıldığı iki kademeli bir tedris faaliyetine dikkat çekilmiştir. Böylelikle riyâzî ilimlerin tedrisâtındaki aşama ve yöntemlere kısmen açıklık getirilmiş olmaktadır.

Riyâzî ilimler arasında cebir manzumeleri nazımın didaktik yönünü yansıtmada temsil gücü yüksek örnekler olduğu tespit edilmiştir. Denklem çözümü için kuralları ezberleyip sonra uygulamayı gerektiren cebir problemlerini manzum olarak ifade eden alimler kaidelerin akılda kalıcılığını arttırmayı amaçlayarak sıklıkla cebir manzumelerini önce mümkünse talebelere ezberlettirmeyi, akabinde bir yahut daha fazla şerhi ile okutmayı tercih etmiş; buna karşılık talebeler de cebir tahsilini kolaylaştırmak adına hocalarından manzume yazmalarını yahut okutmalarını talep etmişlerdir. İbnu'l-Hâim'in ve İbnu'l-Yâsemîn'in manzumelerine ait nüshaların yaygınlığı ve bu iki eser üzerine yazılan şerh-haşiye-ta'liklerin çokluğu cebir ilminin asırlarca manzum eserler aracılığıyla tahsil edildiğini ve nazımın riyâzî ilimlerde nesir kadar yoğun tercih edildiğini göstermektedir. Bu nedenlerle cebir manzumelerini hâvî nüshalara dikkat çekilmiş; çalışılan dönemin dışında kalmasına rağmen M. 1300-1800 yılları arasında hem defalarca istinsah edilip çalışılan hem de yoğun bir şerh faaliyetine konu olan *el-Urcûze el-Yâsemîniyye*'ye dair de malumat verilmiştir.

Cebir tedrisini manzumeler üzerinden yapmayı tercih eden alimlerden Salih b. Mehmed'in (1207/1793'de sağ) telif ettiği *Kitâb-ı Verdiyye Tercüme-i Cebr ve Mukâbele-i Bahâiyye* adlı urcuze de çalışmamızda incelenmiştir. Bu eserin tanıtımı ve tenkitli neşri yapılarak eserde altı temel cebir denkleminin nazım diliyle nasıl anlatıldığı gösterilmiş ve bir cebir manzumesi daha literatüre kazandırılmıştır.

Bugüne kadar riyâzî ilimlere dair telif edilmiş manzumeler arasından yayımlananlar ve tahkik gibi çalışmalara konu olanlar olmuşsa da riyâziyyât manzumelerinin pekçoğu henüz akademik düzeyde çalışılmamıştır. İşbu çalışmada

derlenen manzumeler bibliyografyasına dahil edilmeyen ansiklopedik karakterdeki eserlerde yahut ferâiz eserlerinin hesab bölümlerinde geçen ilm-i hesab ve ilm-i felek meseleleri ileriye dönük araştırma konularına dahil edilebilir. Yahut lugaz ve muamma sanatları ile manzum olarak ifade edilmiş bilmece tarzında hesap ve feraiz problemleri müstakil olarak çalışılabilir.⁵³⁴

İslam medeniyetinin tedris geleneğinde manzum eserlerin ne yoğunlukta kullanıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Çalışmamızda yer verilen nüshaların bir kısmında rastlanan kayıtlardan riyâziyyât manzumelerinin zaman zaman medrese çatısı altında yahut riyâzî ilimler üzerine çalışan bazı alimler eliyle istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Bununla beraber bu tür istinsah faaliyetlerinin tek başına bir manzumenin eğitim-öğretim sürecinde kullanılıp kullanılmadığını göstermeye yetmediği aşikardır. İleride riyâziyyât alimlerinin otobiyografileri ile tabakat ve mu'cem/fehrese türündeki eserlerin manzumeler yönünden incelenmesiyle nazmın tedris faaliyetlerinde ne oranda tercih edildiğine dair daha sağlıklı tespitlerde bulunmak mümkün olabilir.

⁵³⁴ Bir örnek için bkz.: Atilla Polat, "15-16. Yüzyıl Türkçe Matematik Eserlerinde Geçen Manzum Bir Matematik Problemi", *Osmanlı Bilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* içinde. Sakarya: OSAMER, 2019, s. 35.

KAYNAKÇA

Ahlwardt, W. (1853). *Die Handschriften-verzeichnisse der Königlischen Bibliothek zu Berlin*, C. VII, Preussische Staatsbibliothek : Berlin; <<https://archive.org/details/diehandschriften17preu/page/344/mode/2up?q=513>>

_____ (1893). *Die Handschriften-verzeichnisse der Königlischen Bibliothek zu Berlin*, C. V, Asher: Berlin.

Baga, E. (2017). “İslâm Matematik Tarihinde Hisâbî Cebir Geleneği ve IX./XV. Asırdaki Zirvesi: İbnü'l-Hâim'in el-Mümte' Adlı Eseri”, *Nazariyat-Journal for The History of Islamic Philosophy and Sciences* , C. 3, s. 69-126.

Bilgin, O. (2012). “Ferâğ kaydı”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C. XII. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/ferag-kaydi>>.

_____ (2013). “Yazma”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C. IVIII. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/yazma>>.

Brentjes, S. (2018). *Teaching the Mathematical Sciences in Islamic Societies Eighth Seventeenth Centuries*, Belçika : Brepols, Turnhout.

Çetin, N. M. (1992). “Beyit”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C. VI. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/beyit>>.

Djehiche, A. D. Et. (2012) *Les manuscrits scientifiques du Maghreb l'âge d'or des sciences en pays d'Islam - Les Manuscrits Scientifiques du Maghreb*, Ministère de la Culture : Tlemcen/Alger.

Duman, H. (1992). “Beyazıt Devlet Kütüphanesi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C. VI. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/beyazit-devlet-kutuphanesi>>

- Durmuş, İ.** (2003). “Lugaz”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C. XXVII.
<<https://islamansiklopedisi.org.tr/lugaz#2-turk-edebiyati>>.
- _____ (2010). “Şiir”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C. XXXIX (1/5).
<<https://islamansiklopedisi.org.tr/siir>>.
- Elmalı, H.** (2001). “Kaside”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C. XXIV.
<<https://islamansiklopedisi.org.tr/kaside>>.
- Erünsal, İ.** (2007). “Reddâde”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C. XXXIV.
<<https://islamansiklopedisi.org.tr/reddade>>.
- Farmer, H.** (1925). “Arabic Musical Manuscripts in the Bodleian Library”, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* içinde, Cambridge University: (4), s. 653;
<<http://www.jstor.org/stable/25220814>>.
- Fazlıoğlu, İ.** (1998). “Cebir”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul,
<<https://islamansiklopedisi.org.tr/cebiri>>.
- _____ (1998). “Hulâsatül-Hisâb”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C. XIX. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/hulasatul-hisab>>.
- _____ (1999). “İbnü'l-Bennâ el-Merrâküşi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C. XX. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-benna-el-merrakusi>>.
- _____ (2000). “İbnü'l-Hâim”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C. XXI.
<<https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-benna-el-merrakusi>>.
- _____ (2009). “Sıbtu'l-Mardîni”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C. XXXVII. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/sibtul-mardini>>.
- Gacek, A.** (2017). *Arapça Elyazmaları İçin Rehber* (çev.: Ali Benli – M.Cüneyt Kaya), Klasik : İstanbul, s. 340.
- Hitti, P. K.** (1938). *Descriptive Catalog of the Garrett Collection of Arabic Manuscripts*, Princeton.

- İhsanoğlu, E. v.d.** (haz.). (1997). *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi (OALT)*, IRCICA : İstanbul.
- _____ (1999). *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi (OMLT)*, IRCICA : İstanbul.
- _____ (2003). *Osmanlı Mûsiki Literatürü Tarihi (OMULT)*, IRCICA : İstanbul.
- İzgi, C.** (1995). “Osmanlı Medreselerinde Aritmetik ve Cebir Eğitimi ve Okutulan Kitaplar”, Osmanlı Bilimi Araştırmaları, s. 129-158; <<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/13360>>.
- İzgi, C.** (1997) *Osmanlı Medreselerinde İlim: Riyâzî İlimler 1*, İz: İstanbul.
- Kanar, M.** (2010). “Şiir”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C. XXXIX (3/5). C. VII; <<https://islamansiklopedisi.org.tr/siir>>.
- Ledesma, A. C.** (1996). *Indización de los manuscritos árabes de El Escorial*, Ediciones Escorialenses: Madrid.
- Melik, R. R.** (haz.). (1384F/2005M). *Tenkloşa ez Moellifi Naşenahte be-Damime Medhal Manzûm ez Abdulcebbar Hocendî*, Miras Mektub : Tahran.
- Neubauer, E.** (t.y.) “Arabic Writings on Music: Eighth to Nineteenth Centuries”, (haz.) V. Danielson & D. Reynolds *The Garland Encyclopedia of World Music: The Middle East* içinde, y.y.; <https://books.google.com.tr/books?id=FB03DwAAQBAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false>
- R. Mach,** (1977). *Catalogue of Arabic Manuscripts (Yahuda Section) in the Garrett Collection*, Princeton University: New Jersey.
- Özen, Ş.** (1998). “İbn Kunfuz”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C. XX, <<https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-kunfuz>>.
- Râşid, R.** (2003). “Matematik”, TDV İslâm Ansiklopedisi. Ankara, C. XXIIIX. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/matematik>>.

- Rebstock, U.** (1990). "Arabic mathematical manuscripts in Mauretania". Bulletin of the School of Oriental and African Studies 53(03) içinde (Ekim), s. 431. <<https://freidok.uni-freiburg.de/data/5392>>.
- Rosenfeld B. A. & İhsanoğlu E.** (2003). *Mathematicians Astronomers, and Other Scholars of Islamic Civilisation and Their Works (7th - 19th c.)*, IRCICA : İstanbul.
- Sezen, T.** (2017). *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü : Ankara.
- Shiloah, A.** (1979). *The Theory of Music in Arabic Writings (c. 900-1900)*, G. Henle Verlag : München.
- Sobieroj, F.** (2016). *Variance in Arabic Manuscripts: Arabic Didactic Poems from the Eleventh to the Seventeenth Centuries - Analysis of Textual Variance and Its Control in the Manuscripts* (In: Studies in Manuscript Cultures, 5), y.y. : De Gruyter.
- Süveysî M.** (1983M/1403H). *Bugyetü't-tullab fî şerhi Münyeti'l-hüssab li-İbn Gâzî el-Miknâsî el-Fâsî* (thk.), Câmîiatu Haleb : Haleb, (s. 314-23.).
- _____ (1998). "Hesap", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C. XVII. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/hesap--matematik#3-hesab-i-hevai>>.
- Şevki, C.** (1990). *el-'Ulûm el-'Aklıyye fî'l-Manzûmât el-'Arabîyye*, Kuveyt, s. 1-522.
- Topuzoğlu, T. R.** (2002). "Kıraat ve sema kaydı", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C. XXV. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/muellif/tevfik-rustu-topuzoglu>>.
- _____ (2007). "Recez", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C. XXXIV. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/recez>>.
- Turan, A.** (1995). "Elfiyye", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C. XII. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/elfiyye>>.
- Url-1** FIHRIST Union Catalogue of Manuscripts from the Islamicate World: <<https://www.fihrist.org.uk/advanced>>.

Url-2 Islamic Medical Manuscripts at the National Library of Medicine, Online
Catalogue; <

<https://www.nlm.nih.gov/hmd/arabic/mathematics1.html>>.

Url-3 Terâcim ‘Abr el-Târîh; <<https://tarajm.com/people/53548>> (erişim:
15.05.2021).

Url-4 Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi,
<http://www.beyazit.yek.gov.tr/Home/ShowLink?LINK_CODE=3>

Url-5 World Digital Library (Library of Congress):

<<https://www.wdl.org/en/item/3124/>>.

Yazıcı, H. (2006). “Mukabele kaydı”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C.
XXXII. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/mukabele-kaydi>>.

EKLER

EK 1.

Koleksiyon adı	Şehir	Kütüphane
III. Ahmed	İstanbul	Topkapı Sarayı Kütüphanesi
Ahmed Zeki (Kahire)	Kahire	Dar el-Kutub el-Kavmiyye
Ahmediyye	Halep	Medraset Ahmediyye
Ahmediyye Camii (Tunus)	Tunus	Mektebe Ahmediyye
Akaid	Kahire	Dar el-Kutub el-Kavmiyye
Amme (Rabat)	Rabat	Hızanet el-‘Amme
Arabe (Paris)	Paris	Bibliothèque Nationale de France
Arapça Yazmalar	İstanbul	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi
Arkeoloji Müzesi	İstanbul	Arkeoloji Müzesi
Ayasofya	İstanbul	İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi

Bağdatlı Vehbi Efendi	İstanbul	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi
Bayazıt (Amasya)	Amasya	Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi
Belediyye (İskenderiyye)	İskenderiyye	El-Hızânet el-Belediyye
Bodleian (Arabic)	Oxford	Oxford Bodleian Library
British Museum	Londra	British Museum Library
Cezayir	Cezayir	Bibliothèque Nationale d'Algérie
Danişgah (Tahran)	Tahran	Kutubhane Merkezî Danişgah Tehran
Dar el-Kutub (Tunus)	Tunus	Dar el-Kutub el-Vataniyye
Escorial (Árabes)	Madrid	Biblioteca del Monasterio de El Escorial
Esad Efendi	İstanbul	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi
Evkaf	Musul	Mektebet Evkaf
Ezheriyye (Dar el-Kutub)	Kahire	Ezheriyye (Dar el-Kutub el-Kavmiyye)
Fatih	İstanbul	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi
Fazıl Ahmed Paşa	İstanbul	Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi

Felek (Dar el-Kutub)	Kahire	Dar el-Kutub el-Kavmiyye
Felek (Ezheriyye)	Kahire	Ezheriyye (Dar el-Kutub el-Kavmiyye)
Felek ve Riyaza (Dar el-Kutub)	Kahire	Dar el-Kutub el-Kavmiyye
Feyzullah Efendi	İstanbul	Millet Yazma Eser Kütüphanesi
Garrett	Princeton	Princeton University Library
Gedik	İstanbul	Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi
Gotha (Orientalia)	Gotha	Forschungsbibliothek Gotha
Haciiyyat (Musul)	Musul	Mektebet Evkaf
Hacı Beşir Ağa	İstanbul	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi
Hacı Mahmut Efendi	İstanbul	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi
Hacı Selim Ağa	İstanbul	Hacı Selim Ağa Kütüphanesi
Hafız Ahmet Paşa	İstanbul	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi
Hamidiye	İstanbul	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi

Hamburg	Hamburg	Universitätsbibliothek Hamburg
Hazine	İstanbul	Topkapı Sarayı Kütüphanesi
Haraccı (Haraççioğlu)	Bursa	İnebey Yazma Eser Kütüphanesi
Hasan Hüsnü Paşa	İstanbul	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi
Haseniyye	Rabat	Hızanet el-Haseniyye
Hekimoğlu Ali Paşa	İstanbul	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi
Huruf ve Evfak (Dar el-Kutub)	Kahire	Dar el-Kutub el-Kavmiyye
Hüseyin Çelebi	Bursa	İnebey Yazma Eser Kütüphanesi
Hüsrev Paşa	İstanbul	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi
İzmir	İstanbul	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi
John Rylands	Manchester	John Rylands Research Institute and Library
Kandilli Rasathanesi	İstanbul	Kandilli Rasathanesi Kütüphanesi
Kılıç Ali Paşa	İstanbul	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi

Lala İsmail	İstanbul	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi
Laleli	İstanbul	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi
Leiden (Oriental)	Leiden	Universitaire Bibliotheken Leiden
Lobachevsky (Kazan)	Kazan	Biblioteka Universiteta Lobachevskogo (Lobachevsky University library)
Manisa	Manisa	Manisa Yazma Eser Kütüphanesi
Mecami (Arif Hikmet)	Medine	Mektebet Arif Hikmet
Mecami	Kahire	Dar el-Kutub el-Kavmiyye
Mecami (Mustafa Fazıl)	Kahire	Mustafa Fazıl (Dar el-Kutub el- Kavmiyye)
Mecami (Talat)	Kahire	Talat (Dar el-Kutub el-Kavmiyye)
Mecami (Teymuriyye)	Kahire	Teymuriyye (Dar el-Kutub el- Kavmiyye)
Medrese İslamiyye (Musul)	Musul	Medrasat İslamiyye
Melik (Tahran)	Tahran	Kutubhane ve Muze-i Melik
Methaf (Bağdat)	Bağdat	Methaf Irakî

Mevlevi (Meşhed)	Meşhed	Kütübhone-i Merkezî-i Âstân (Meşhed)
Mevlana Müzesi	Konya	Mevlana Müzesi Kütüphanesi
Milli Yazmalar	Ankara	Milli Kütüphane Başkanlığı
Mikat (Dar el-Kutub)	Kahire	Dar el-Kutub el-Kavmiyye
Mikat (Mustafa Fazıl)	Kahire	Mustafa Fazıl (Dar el-Kutub el-Kavmiyye)
Munich (Arabic)	Munich	Bayerische Staatsbibliothek
Nezir (Rampur)	Rampur	Raamapur raja pustakaalay (Rampur Raza Library)
Naval Museum (Madrid)	Madrid	Museo Naval
Nouakchott	Nouakchott	Institut Mauritanien de Recherche Scientifique
Nuruosmaniye	İstanbul	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi
Oriental (Berlin)	Berlin	Staatsbibliothek zu Berlin
Princeton	Princeton	Princeton University Library
Reisülküttap	İstanbul	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi

Reşit Efendi	İstanbul	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi
Rıza (Rampur)	Rampur	Raamapur raja pustakaalay (Rampur Raza Library)
Riyaza	Kahire	Dar el-Kutub el-Kavmiyye
Riyaza (Teymuriyye)	Kahire	El-Hızânet el-Teymuriyye
Riyaza (Talat)	Kahire	Talat
Royal Asiatic Society (Bombay)	Bombay	Royal Asiatic Society Library
Royal Asiatic Society (Kalküta)	Kalküta	Royal Asiatic Society Library
Rüstem Paşa	İstanbul	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi
Samsun	Ankara	Samsun İl Halk Kütüphanesi (Milli Kütüphane)
Selimiye Yazmalar	Edirne	Edirne Selimiye Kütüphanesi
Süleymaniye	İstanbul	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi
Şehit Ali Paşa	İstanbul	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi

Şeyhülislam Esad Efendi	İstanbul	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi
Taşkent	Taşkent	Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi
Türkçe Yazmalar	İstanbul	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi
Umumi (Beyazıt)	İstanbul	Beyazıt Devlet Kütüphanesi
Veliyyüddin Efendi	İstanbul	Beyazıt Devlet Kütüphanesi
Yale	Connecticut	Yale University Library
Yazma Bağışlar	İstanbul	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi
Yehuda (Garrett)	Princeton	Princeton University Library
Zeytinoğlu Koleksiyonu	Kütahya	Kütahya Vahit Paşa Yazma Eser Kütüphanesi
Zeytune (Tunus)	Tunus	Camiat Zeytune

EK 2.

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

Arapça/Farsça	Türkçe	Arapça/Farsça	Türkçe
ء	'	ض	ḍ
ب	b	ط	ṭ
پ	p	ظ	ẓ
ت	t	ع	'
ث	ṯ	غ	ğ
ج	c	ف	f
چ	ç	ق	k
ح	ḥ	ك	k
خ	ḫ	گ	g
د	d	ل	l
ذ	ẓ	م	m
ر	r	ن	n
ز	z	و	v
س	s	ه	h
ش	ş	ي	y
ص	ṣ	ة	t